

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ABBASÎ HALİFESİ EBU'L-ABBAS ABDULLAH
ES-SEFFAH VE DÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS
TEZİ

Hazırlayan
Faruk İNCE

Danışman
Doç. Dr. Abdulvahap YILDIZ

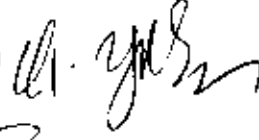
ŞANLIURFA – 2013

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

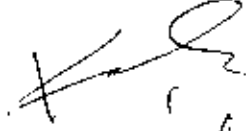
Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında. 115224004 numaralı Faruk İNCE'nin hazırladığı "Abbasi Halifesi Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffah" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, 19/06/ 2013 tarihinde, saat 13:00'te yapılmış; sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

19/06/ 2013

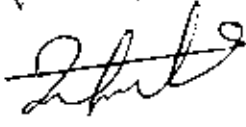
(Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Doç. Dr. Abdulvahap YILDIZ

Üye
Prof. Dr. Kasım ŞULAL

Üye
Doç. Dr. Kazım P'AYDAŞ

Bu Tezin Tarih Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylayan

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü

23. 08. 2013

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılarını, çizege, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

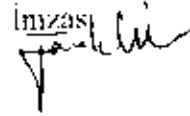
Enstitünüz Tarih Anabilim Dalına bağlı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlanmış olduğum "Abbasî Halifesi Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffah" konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(19/06/2013)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Faruk İNCE

İmzası

YAZIŞMA ADRESİ:

Karaköprü Merkez Mah. 5046. Sk.
Ahmet RÜZGAR Apartmanı No:1
ŞANLIURFA

Tlf. Kod. (0. 506) 583 47 99

ÖNSÖZ

Tarih, sadece siyasî olaylardan müteşekkil olmayıp aynı zamanda sosyo-kültürel olayları da kapsamaktadır. Tarihi süreç içerisinde tüm gelişmeler birbiriyle alakalı ve ilintilidir. Kazanılan askerî ve siyasî zaferlerin güçlü ekonomi ve ilmi faaliyetlerle taçlandırılması, devletlerin kalkınmasının ana unsurunu teşkil eder.

Ortadoğu, geçmişte birçok medeniyetin doğduğu bir coğrafya olduğu gibi, birçok medeniyetin hayal ettiği bütün maddî unsurlara hemen hemen sahip bulunmaktaydı. Ortadoğu jeopolitik konumu itibarı ile çeşitli uygarlıkların geçiş alanında bulunmaktadır. Bu jeopolitik konum, bölgenin sürekli bir şekilde, değişik unsurlar tarafından işgal veya tahrip edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu siyasî anlamda bir çalkantı meydana getirirken, etnik anlamda ise değişik unsurların karışmasını ve bir mozaik oluşturmasını sağladı. Bölgede bulunan ve tarihî, eski dönemlere kadar giden etnik ve dinî unsurların oluşması ekseri jeopolitik konumun sonucudur.

Araştırmamızın konusu olan Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh ve dönemi, Emevî devletinin yıkılışı ve hemen akabinde Abbasîlerin kuruluş aşaması yılları olması hasebiyle her iki dönem için de çok önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek Emevîlerin son halifelerinin izledikleri politika ve halkın hoşnutsuzluğuyla baş gösteren iç karışıklıklar, gerekse de Abbasîlerin Emevî mirası üzerine Emevîlerin fethettiği coğrafyalarda Endülüs hariç bütün İslâm ülkelerinde hâkimiyet tesis etmeleri Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın Milâdî 750 yılında Abbasî dönemini başlatmasıyla, Abbasîler İslâm tarihinde Osmanlılardan sonra en uzun ömürlü hanedan olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Zira bu hanedan devleti, uzun bir dönem Müslümanların siyasî hâkimi olmuş, bir iki fasıla hariç olmak üzere son dönemine kadar İslâm dünyasının manevî liderliğini sürdürmüştür. Keza İslâm uygarlığı en parlak devirlerini de yine Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'la başlayan Abbasîler tarihi süreci içinde yaşamıştır. Dolayısıyla bu dönemin araştırılması meydana gelen siyasî ve sosyal yapısını kısmen de olsa aydınlayabilecektir.

Öğrencilik hayatımda ve yapmış olduğum çalışmamda başta ailem olmak üzere amir, memur ayırmaksızın bana destek veren herkese saygı ve sevgilerimi sunuyorum. Ayrıca konunun alınmasında ve hazırlanmasında bana destek olan tez danışmanım ve hocam Doç. Dr. Abdulvahap YILDIZ'a sonsuz teşekkürlerimi sunar, kaynak hususu noktasında yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ ve Doç. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN'e sonsuz teşekkür ediyorum.

FARUK İNCE

Şanburfa 2013

İÇİNDEKİLER	SAYFA
ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VI
TABLO LİSTESİ.....	VIII
ÖZET.....	IX
ABSTRACT.....	X
GİRİŞ.....	1
Kaynaklar Ve Araştırmalar.....	1
1.Vekayinâmeler.....	2
2.Hristiyan Vekayinameler.....	4
3.Coğrafyaya Dair Eserler.....	4
4. Araştırmalar.....	5
EMEVİ DEVLETİNİN YIKILMA SÜRECİNE GİRMESİ	
1.EMEVİ DEVLETİNİN ZAYIFLAMASI VE ABBAS	7
OGULLARININ FAALİYETLERİ	
1.1. Yezîd b. Abdülmelik b. Mervan b. Hakem Dönemi (101-	7
1.2. Hişâm b. Abdulmelik Dönemi (105-125/724-743).....	12
1.3.Mervan b. Muhammed Dönemi (127-132/744-749).....	15
2.EMEVİ DEVLETİNİN ÇÖKÜŞ NEDENLERİ.....	21
3.EMEVİ DEVLETİNİN SON DÖNEMİNDE, ABBASÎ	25
DEVLETİNİN KURULUŞU ESNASINDA DİNİ VE SİYASÎ	
GRUPLARIN DURUMU	
3.1.Şîa ve Teşeyyu.....	25
3.2. Şîa'nın Sınıflandırılması.....	28
3.3. Gulat (Gâliye)	29
3.4. İmamiye.....	29
3.5. Zeydiye.....	30
3.6. Havariç.....	32
3.7. Mürcie.....	33
3.8. Mu'tezile.....	35
3.9. Mevâli.....	36

BİRİNCİ BÖLÜM ABBASÎ DEVLETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

1.ABBASÎ DÂVETİNİN OLUŞUMU VE KOLLEKTİFLEŞMESİ.....	38
1.1.Abbasî Davetinin Oluşumu.....	38
1.1.1. Abbasî Ailesi.....	38
1.2.Abdullah b. Abbâs b. Abdülmüttalib(ö.68/687).....	40
1.2.1. Ali b. Abdullah b. Abbâs b. Abdülmüttalib (ö.118/735)	40
1.3.Âbbasî Dâvetinin Lideri: Muhammed b. Ali.....	41
1.4.Humeyme ve Muhammed b. Ali.....	47
1.5.İbrahim b. Muhammed b. Ali.....	48
1.6.İhtilâl Safhasında Kûfe.....	50
1.7.Horasan.....	51
1.8. Abbasi Dâvetinin İhtilâl Sürecinde Ebû Müslim Horasan'ı	52
1.9.İhtilâlde Açık Dâvet Dönemi ve Abbasi Devletinin Kuruluşu	54
1.9.1. Dâvetin Toplumda Ortak Bir Ruh Haline Gelmesi.....	54
1.10.Siyah Bayrağın Açılması Olayı.....	56
1.11.Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'a Bey'at ve Abbasi Dâveti	60

İKİNCİ BÖLÜM ABBASÎ DEVLETİNİN KURULUŞU

2.ABBASÎ DEVLETİNİN KURULUŞU VE EBU'L-ABBAS ABDULLAH ES-SEFFAH DÖNEMİ (İl. 132-136/749-754)	64
2.1.Abbasilerin İlk Halifesi Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffah'ın Hayatı.....	67
2.2.Es Seffâh (Saffâh-Süffâh) Lâkabı.....	67
2.3. Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın Halife Seçilmesi ve Hilâfeti(132-136 / 749-754).....	81
2.4.Zap Savaşı.....	90
2.5.Yezîd b. Hübeyre ile Savaş ve Vâsıt'ın Kuşatılması.....	93
2.6.Ebû Seleme el-Hallâl ve Niyeti.....	96
2.7. Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın Hilâfesinde Emeyîlerden İntikam Alma Mes'elesi.....	99

2.8. Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh Döneminde Çıkan İsyânlar.....	104
2.9.Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh, Talas Savaşı ve Ebu Müslim'in Rolü.....	107
2.10.Veliâht Mes'alesi.....	115
2.11.Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın Vezirleri ve O Dönemde Yaşamış Devlet Büyükleri.....	117
2.12.Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın Kişiliği.....	117
2.13.Ebu'l-Abbas Abd.ullah es-Seffâh'ın Vefatı.....	118
3.EBU'L-ABBAS ABDULLAH ES-SEFFÂH DÖNEMİNDE MÜESSESE VE MEDENİYET	120
3.1. Halife.....	120
3.2.Vezir.....	121
3.3.Askeri Teşkilat – Ordu.....	124
3.4.Şurta (Polis) Teşkilatı.....	125
3.5.Adli Teşkilât.....	127
3.6.Astronomi.....	128
3.7.Toprak İdaresi ve İktâ Sistemi.....	128
3.8.İlim ve Kültür Hayatı.....	129
3.9.Tarih	131
3.10.Edebiyat ve Şiir.....	131
3.11.Vali ve Yerel Yönetimler.....	132
3.12.Coğrafya.....	133
SONUÇ.....	138
KAYNAKLAR.....	141

KISALTMALAR

AÜSBE.	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AÜSBED.	: Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
b.	: Bin, İbn
bnt.	: Binti
bkz.	: Bakınız
CÜİFD.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
DBAAD.	: Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi
DGBİT.	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİBY.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hk.	: Hakkında
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İAD.	: İslam Araştırma Dergisi
İFAV.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İİD.	: İslami İlimler Dergisi
İSAM.	: İslam Araştırma Merkezi
M.	: Miladi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
MÜİFV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Nşr.	: Neşr Eden, Yayınlayan
ö.	: Ölüm
s.	: sayfa
S.	: Sayı
Sad.	: Sadeleştiren
TİDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı

İDVIAM(İSAM)	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi
Terc.	: Tercüme
Thk.	: Tahkik
Y.y.	: Basım Tarihi Yok
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
TTVYY.	: Türk Tarih Vakfı Yurdu Yayınları
Üniv.	: Üniversite
Vd.	: Ve devamı
Y.y.	: Basım Yeri Yok

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	İmparatorluğun Çözülüşüne Kadar Abbasî Halifeleri	63
Tablo 2	Mansur Döneminde Devletin Tam Anlamı İle Kuruluşuna Kadar Geçen Sürede Abbasî Davetinin Başlaması Ve Devletin Kuruluş Aşamalarını Gösteren Tablo	66
Tablo 3	Abbasîlerin en geniş sınırları	80

ÖZET

Bu çalışmanın konusu Abbasilerin ilk Halifesi Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffah ve dönemidir. Amaç, Ebu'l- Abbas Abdullah es-Seffah ve dönemini aydınlatmaktır.

Çalışmada, Emevi devletinin son döneminde, Abbasi Devletinin kuruluşu esnasında Şîâ, Havariç, Mürcie, Mu'tezile ve Mevalî gibi dini ve siyasî grupların tespiti yapılarak, bu dini ve siyasî grupların iki önemli özelliği ortaya konulmuştur. Bu süreçte, Emevi devletinin yıkılmasında olumsuz, Abbasi devletinin kuruluş aşamasında olumlu yönde rollerinin olduğu tesbit edilmiş ve bunların açıklaması yapılmıştır. Ayrıca Abbasi İhtilali sürecinde İhtilalin lideri Muhammed b.Ali, oğlu İbrahim b.Muhammed Ali ve Aksiyon adamı Ebu Müslim'in İhtilaldeki rolleri üzerinde gerekli incelemeler yapılarak, bazı sonuçlar ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, üstlendikleri roller itibariyle, Muhammed b.Ali İhtilale liderlik etmiş, oğlu İbrahim İhtilali devam ettirmiş, Ebu Müslim de geniş alanlara yaymıştır. Aynı zamanda bu süreç "Abbasi İhtilalinin" de tanımlandığı süreç olmuştur.

Çalışmada, Abbasi devletinin kuruluş aşaması, ilk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffah'ın hayatı ve dönemi üzerinde geniş bir çalışma yapılmıştır. Es-Seffah'ın yalnızca intikam alan, kan döken bir Halife olmadığı tespit edilmiştir. Zira es-Seffah'ın halkına karşı merhametli, halkına bol bol ihsanda bulunan yönü de tespit edilerek bunlar detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bunun yanında es-Seffah'ın Müessese ve Medeniyet alanındaki çalışmalarını ortaya konulmuştur. Onun Müessese ve Medeniyet alanına eğilmesi bu dönemin sadece dinî ve siyasî gelişmelerden ibaret olamayacağını, dar bir perspektiften bakılamayacağını göstermiştir. Sonuç itibariyle, konu bütünlük içerisinde sunulmuş, İhtilalin hazırlık safhası, İhtilalin devlet organizasyonuna dönüşmesi ve es-Seffah dönemi detaylıca vurgulanarak aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emevi devleti yıkılma süreci, Abbasi İhtilal hareketi, Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffah, Abbasi devleti, es-Seffah dönemi Müessese ve Medeniyet.

ABSTRACT

The subject of this study is the first Abbasid Caliph Abu'l-Abbas Abdullah es-Seffah and his period. The purpose is to enlighten Abu'l-Abbas Abdullah es-Seffah and his period.

In the study, two important characteristics of political and religious sects such as the Shi'a, the Havaric, Murci'ah, Mu'tazilah and Mevali have been presented by identifying these sects in the establishment of Abbasid Dynasty. During this period, it was ascertained that these sects had negative effects on the fall of Umayyad Dynasty and had positive effects on the establishment of Abbasid Dynasty; these effects were then explained. Moreover, some particular results were presented by examining the necessary points of the roles of Muhammed b.Ali the leader of the revolution in the Abbasid Revolution period, his son Ibrahim b.Muhammed Ali and Abu Muslim on the revolution. In this regard, Muhammad b.Ali led the revolution, his son Ibrahim maintained and Abu Muslim spread it to a wide field regarding the roles they took . This period was also the period when "The Abbasid Revolution" was defined.

In the study, an extensive research was conducted on the process of Abbasid Dynasty Revolution, the life of the first Abbasid caliph Abu'l-Abbas Abdullah es-Seffah and his period. It was determined that As-Seffah was not a revenger and blood shedder caliph. On the contrary, he was merciful and endower towards his people, which were all confirmed and explained in detail. Besides, As-Seffah's studies on Institution and Civilization were revealed. The fact that he addressed toward Institution and Civilization demonstrated that this period did not only consist of religious and political developments and that it was not to be evaluated by a narrow point of view. As a result, the preparation phase of the revolution, transition of the revolution into a state organisation and As-Seffah period were all outlined in details and presented in coherence.

Key Words: Umayyad Dynasty's period of decline, Abbasid Revolution movement, Abu'l-Abbas Abdullah es-Seifāh, Umayyad Dynasty, es-Seffah period Institution and Civilization.

GİRİŞ

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Orta çağda, Abbasi Devletinin kuruluş yılları ile ilgili kaynaklar sınırlı bulunmakla beraber araştırmaya çalıştığımız tarihi dönem ile ilgili Türkiye’de yayımlanmış araştırmalar yeterli seviyede değildir. Abbasiler Emevilerin fethettiği coğrafyalarda Endülüs hariç bütün İslâm ülkelerinde Sicilya, Girit, Rodos, Kıbrıs adaları, Cezayir, Tunus, Trablus, Ermenistan, Afganistan, Taberistan, Maveraünnehir, Mısır, Suriye, Irak ve İran’da hâkimiyet tesis ettiler. Her ne kadar Ebu’l-Abbas Abdullah es-Seffah döneminde fetihler gerçekleşmese de, Abbasi imparatorluğunun kuruluş aşamasının gerçekleştiği bir döneme tekabül eder, o kaos dönemi esnasında ancak dahili istikrarı ve sınır güvenliğini sağlamakla meşgul olmuştur. VIII. Yüz yılın ortalarında Kufe, Haşimiyye ve Enbar merkezli olarak bu bölgede siyasî bir teşekkül olarak görülen Abbasiler Devleti, Batıda Endülüs Emevi Devleti 756-1031, Kuzeyde Bizans (Doğu Roma) imparatorluğu 395-1453, Doğuda Uygur Devleti 742-840, Maveraünnehir ve Batı Türkistan’da Türk Arap mücadelesinin devam ettiği sıralarda. Çin’de Tang hanedanına mensup ve hanedanın en kudretli şahsiyetlerinden birisi olan İmparator Hiuantşang 713-755 hüküm sürmekteydi. Böyle bir ortamda ve dönemde Abbasi Devleti Coğrafi anlamda yer kürenin tam ortası sayılabilecek bir konumda siyasî bir teşekkül olarak merkezi bir konumda iktidar mücadelesini kazanmış oldu.

Kaynak tasnifini yaparken adı geçen müellifler ve eserlerini kronolojik bir sıra yerine, verdikleri bilgilerdeki yoğunluğa göre değerlendirdik. Bu tasnifi de vekayinâmeler, hristiyan vekayinâmeler, coğrafyaya dair eserler ve araştırmalar şeklinde vermeyi uygun bulduk

1-Vekayinâmeler

Çalışmamızda, Cizreli tarihçi İbnü'l-Ësir'in 1160-1232 adını ölümsüzleştiren meşhur eseri *el-Kamil fi't-tarihi* ve Türkçe tercümesi Yunus Apaydın tarafından yapılan beşinci cildinden faydalandık. Dünyanın yaratılışından 1230 yılının sonuna kadar geçen dünya olaylarını içeren genel bir tarih olan bu eserde, Abbasiler ve Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffah ile ilgili oldukça fazla bilgi bulunmaktadır¹.

Araştırmamızda kullandığımız diğer önemli kaynak ise Acem Irak'ında Hemedan yakınlarında Dinever kasabasında dünya gelen Dineverli Ebu Hanife Ahmet b. Davud ed-Dineverî 820-895'nin meşhur eseri olan *Ahbaru't-Tıvalıdır*. Bu eserin Türkçe tercümesi Nusrettin Bolleli ve İbrahim Tüfekçi tarafından yapılmıştır. Eserde Emevîlerin yıkılışı hâricilerin fikirleri, taassupları, Emevîler, Abbasiler dönemindeki faaliyetler ve es-Seffah dönemi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi bulunmaktadır².

Tezimizde halife Mütevekkil ve Müstain döneminde Bağdat sarayının müdavimlerinden olan aslen İranlı ünlü tarihçi Ahmet b.Yahya el-Bel'azuri'nin 284/897 hicri birinci asırda meydana gelen fetihleri anlatan meşhur eseri *Fütuhu'l-Buldan* adlı eseri Türkçe tercümesi Mustafa Fayda tarafından yapılan bu eserde es-Seffah dönemi ile ilgili önemli bir kaynak teşkil eder³.

Çalışmamızda İran'ın Mazenderan civarında doğan, İslâm dünyasının Heradot'u olarak bilinen Ebu Cefer Muhammed b.Cerir et-Taberinin 839-923 kendisine şöhret kazandıran eseri *Tarihü'l-ümem ve'l mülükten* yaralandık. Bu kaynak anıldığı gibi *Tarih-i Caferi*, *Tarih-i Taberi* veya kısaca *Taberi* adlarıyla da bilinmektedir. Bu eser hilkatten 915 yılına kadar olan olayları kapsar. Eserin hem ana kaynağından hem de Türkçe tercümesi M. Faruk Gürtunca tarafından yapılan altıncı cildinden faydalandık. Bu ciltte Abbasilerin kuruluşu es-Seffah dönemi ile ilgili oldukça fazla bilgi bulunduğunu görmekteyiz⁴.

¹İbnü'l-Ësir, *el-Kâmil fi't Tarih Tercümesi İslam Tarihi*. Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Meral Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 335.

²Ebu Hanife Ahmed b. Davud ed-Dineverî, *el-Ahbâr et-Tıvâl Tercümesi*. Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yay. 2007, s. 346-395

³El-Belâzuri, *Fütuhu'l Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, 237-53

⁴Ebu Cafer Muhammed b. Cerir'ül Taberi, *Tarih-i Taberi*, Çev. M. Faruk Gürtunca, İstanbul SağlamYayınevi, Ty. C. IV, s. 401-407.

Araştırmamızda faydalandığımız önemli ana kaynaklardan biri de ünlü İslâm tarih ve coğrafyacısı olan Mes'ûdi'nin 896-956 tarihe dair ilk önemli eseri olan *Ahbarü'z zamanıdır. Mürücu'z zeheb* adlı eseri *Ahbarü'z zaman ile Kitabu'l evsatının* birleştirilmiş güzel bir eseridir. *Mürücu'z zeheb* adlı meşhûr eseri iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Birinci kısım daha ziyade coğrafya ve kozmografya ile ilgilidir. Bu kısımda coğrafya ve İslâm öncesi uygarlıkların tarihine dair bilgiler bulunmaktadır. İkinci kısım ise, İslâm tarihini içermektedir. Bu kısımda Hz. Peygamber döneminden dokuzuncu yüz yılın sonuna kadar olan olaylar anlatılır ve Emevî-Abbâsî düşmanlığı ile es-Seffâh dönemine ait bilgiler içermektedir. Çalışmamızda yararlandığımız bu eser Ahsen Batur tarafından Türkçeye çevrilmiştir⁵.

Tezimizde istifade ettiğimiz önemli eserlerden biride Tunus'ta dünyaya gelen Endülü's'e gelip yerleşen bir ailenin ferdi olan İbn-i Haldun'un 1332-1406 meşhûr eseri *Ünyanü'l-iber* kısaca *İber* isimli eseridir. Eser üç kısımdan oluşur. Birinci kısım *Mukaddime* hemen hemen tüm dillere çevrilmiş olup İbn-i Haldun bu kısım ile şöhret bulmuştur. Bu kısımda İbn-i Haldun bir tarih felsefecisi, bir sosyolog ve kültür tarihçisi olarak kendisini hissettirir. Araştırmamızı ilgilendiren kısmı Araplarla ve onlara komşu milletlerin tarihi, dört halife döneminden Abbâsilere kadar olan fetihler ve Abbâsilerin diğer Arap İslâm devletleri ile karşılaştırılması yapılmıştır. Eserin Türkçe tercümesi Zeki Kadiri Ugan tarafından yapılan ikinci cildinden faydalandık⁶.

Yararlandığımız diğer kaynak eser ise İbn Kesîr'in *el-Bidaye ve'n-nihaye* adlı meşhûr eseridir. Bu eserin hem ana kaynağından hem de tercümesini Mehmet Keskin'in yaptığı onuncu cildinden yararlandık. Eserde es-Seffâh dönemi ile ilgili kısımdan faydalandık⁷.

İstifade ettiğimiz diğer önemli eser ise Süyuti'nin 1445-1473 *Tarihü'l Hülafa* adlı eseridir. Türkçe tercümesi ve değerlendirilmesi Murat Atasoy tarafından yüksek

⁵Mes'ûdî, *Mürûc ez-Zeheb*, (Altın Bozkurlar), Çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2004, s. 218-271.

⁶Ebü Zeyd Abdurrahman İbn-i Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zeki Kadiri Ugan, İstanbul, Maarif Basımevi, 1957, C. III, s. 406-603.

⁷İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye Tercümesi*, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995, C. X, s.99-107.

lisans tezi olarak yapılan bu eserde Abbasiler ve es-Seffah dönemi ile ilgili kısmından oldukça faydalandık⁸.

2- Hristiyan Vekayinameler

Orta çağda, Abbasilerin kuruluş döneminde hâkim oldukları zaman dilimi ile ilgili Hristiyan kaynaklarının sayısı oldukça azdır. Araştırmamız süresince Süryani asıllı olan Abu'l-Ferec'in *Ebu'l-Ferec Tarihi* adlı eserinin Türkçe tercümesinden faydalandık. Eser Hz. Âdem'den başlayarak 1297 yılına kadar olan tarihi olayları kapsamaktadır. Tercümesini Ömer Rıza Doğrul'un yaptığı eserin birinci cildinden istifade ettik⁹.

3- Coğrafyaya Dair Eserler

III/IX. yüzyılda Abbasiler döneminde yaşayan önemli bir tarihçi ve coğrafyacı olan Yâkubî'nin ö. 284/897 adı kaynaklarda değişik şekillerde geçmektedir. Yakut el- Hamevî'nin *Mucemu'l-Udebâ* adlı eserinde şu şekilde geçmektedir. Ahmet b. Ebi Yakup İshak b. Cafer b. Vehb b. Vadih el-Ahbari el-Abbasi el-Yâkubî'dir. Posta ve haberleşme alanındaki (berid) görevinden dolayı Yâkubî nisbesini almıştır. Uzun süren seyahatler ve araştırmalar yapmıştır. Bunların neticesinde topladığı malzemeye dayanarak coğrafya ile ilgili kendine özgü üslubu ile *Kitabu'l-Büldan* isiminde bir eser yazmıştır. Eserin bizim araştırmamız açısından en önemli kısmı Abbasilerin kuruluşundaki sınırlar ve Bağdat merkezli coğrafyayı iyi tasvir etmesidir. Eserin tercümesi Salih Arı tarafından yapılmıştır¹⁰.

Araştırmamızda faydalandığımız diğer önemli coğrafyacı ise Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdazbih el-Bağdadî el-Farisi'dir. Erken dönem İslâm coğrafyacılarındandır. *El-Mesâlik ve'l Memalik* adlı eseri coğrafyaya dair en önemli kaynaklardan birisi olarak kabul edilir. Eser araştırmamız için önemli bir kaynak teşkil eder. Seçkin bir aileye mensup olan İbn Hurdazbih, iyi bir eğitim görmüştür.

⁸Celâlü'd-Din Ebu'l Abdurrahman Suyûti, *Tarihü'l Hülefa*, Hazırlayan; Murat Atasoy, *Suyûti'nin Tarihü'l Hülefa Adlı Eserinin Abbasiler Kısımının Türkçe'ye Tercümesi ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2006, s. 18-250.

⁹Abû'l -Farac, *Abû'l -Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999. C. I, s. 198.

¹⁰Salih Arı, *Tarihçi ve Coğrafyacı Olarak Yâkubî*, *İİD*. S. II, 2008. s. 161-173.

Abbasi halifesi Mutemid 256-272/869-885 döneminde Cibal yöresinde berid sorumlusu olarak görev yapmıştır. Orjinal tarzda coğrafya eseri telif eden ilk kişi olması hasebiyle daha sonraki coğrafyacılar Ceyhani, İbnü'l Fâkih ö. 289/902, Makdisi ö. 387 İbn Hurdazbih'in H.300/M.912/913 yılına doğru vefat ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Eserde yazarın gözlemlerine dayanan oldukça fazla bilgi bulunmaktadır. Eserin değişik kütüphanelerde yazmaları bulunmaktadır. İbn Hurdazbih'in bu eseri önce Barbier de Meynard tarafından 1865 yılında yayınlandı. Daha sonra de Goeje bu değişik nüshaları göz önüne alıp Arap Coğrafya Eserleri Serisi (ACES)'nin 6. cildi olarak 1889'da yayınlamıştır. Bu eser, Kudame b. Ca'fer'in Kitabü'l-harac'ı ile beraber basılmıştır. Bu şekilde daha sonraki baskısı 1928 yılında Bağdat'ta gerçekleştirilmiştir. Bizim üzerinde çalışmış olduğumuz nüsha ise Muhammed Mahzum tarafından hazırlanan Beyrut baskısıdır. Bu baskıda Kudame b. Cafer'in *Kitabu'l-harac'ı* bulunmamaktadır. İbn Hurdazbih, bu eserinde Müslüman dünyanın ana ticaret yollarının tam bir haritasını ve izahını çıkarmıştır. Ancak De Goeje tarafından yapılan baskıda harita bulunmamaktadır¹¹.

4- Araştırmalar

Ebu'l-Abbas ile ilgili Türkiye'de yapılmış geniş bir araştırma bulunmamaktadır. Genel itibariyle Abbasilerin İlk dönem Halifeleri ve Abbasilerin kuruluşuyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'de Âdem Âpak¹² Saim Yılmaz¹³ Nahide Bozkurt¹⁴ İhsan Süreyya Sırma¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa¹⁶ M. Fuat Köprülü¹⁷ Hüseyin Algül¹⁸ Şaban Öz¹⁹ Bahriye Üçok²⁰ Metin Yılmaz²¹ Ahmet

¹¹İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağan, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008, s. 23-112

¹²Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi Emeviler Dönemi*, İstanbul, Ensar Neşriyat Yayınları, 2008, Cilt. III, s. 169-269; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi, Abbasiler Dönemi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, C. IV, s. 17-61.

¹³Saim Yılmaz, *Mu'tazid ve müktefi Döneminde Abbasiler*, Kayihan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 34-37.

¹⁴Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2000, s. 17-92

¹⁵İhsan Süreyya Sırma, *İhtilal Dönemi Emeviler Dönemi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2010, s. 152-173; İhsan Süreyya Sırma, *Abbasiler Dönemi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2010, s. 7-12

¹⁶Ahmet Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiya (Peygamberler Tarihi)*, İstanbul, Türk Neşriyat Yayıncılık, 1947, s. 340-985.

¹⁷M. Fuat Köprülü-W.Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963, s. 136

¹⁸Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1987, C. III, s. 190-443.

¹⁹Şaban Öz, *Yeni Başlayanlar İçin İslam Tarihi*, İstanbul, Koridor Yayıncılık, 2010, s. 101-297.

²⁰Bahriye Üçok, *Emeviler-Abbasiler*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983, s. 77-82.

²¹Metin Yılmaz, *Emeviler ve Abbasiler Döneminde Polis (Şurta) Teşkilatı*, Samsun, Etil Yayınları, 2005, s. 94-95

Ağırakça'nın es-Seffah dönemi ile ilgili çalışmaları bulunmaktadır²². Dünya'da ise Dominique Sourdel²³ Mevdudi²⁴ S. F. Mahmud²⁵.Andre Clot²⁶ Ph. K. Hitti²⁷ Mahmut Şakir²⁸ Marshall G. S. Hodgson²⁹ C. E. Bosworth³⁰ Ira M. Lapidus³¹ Corci Zeydan³² H. İbrahim Hasan'ın es-Seffah dönemiyle ilgili yaptıkları çalışmalar en fazla yararlandığımız eserler arasındadır³³. Bununla beraber İslâm Ansiklopedisinde K. V. Zetterseen,³⁴ gibi yazarların Abbasîlerle ilgili yazdıkları maddelerden de istifade ettik. Yine Diyanet İslâm Ansiklopedisinde Hakkı Dursun Yıldız,³⁵ Ayrıca İslâm Ansiklopedisindeki "Şurta³⁶ ve Halife³⁷" maddeleri de istifade ettiğimiz araştırmalar arasındadır. Bu kaynaklar dışında adını zikretmeyip metin içerisinde kullanacağımız kaynaklar da olacaktır. Burada esas olarak Abbasîler ve es-Seffâh dönemi ile ilgili yapılmış olan kaynakları dile getirmeye çalıştık.

²² Ahmet Ağırakça, *Resulullahın (s.a.v.) Doğumundan Günümüze İslam Tarihi*, İstanbul, Beka Yayıncılık, 2010, C. I, s. 271-276.

²³ Dominique Sourdel, *İslam*, Çev. Işık Ergüden, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları, 2008, s. 23-115.

²⁴ Mevdûdi, *Hilafet ve Saltanat*, Çev. Ali Ciencer, İstanbul, Hilal 1956 Yayınları, 2011, s. 241-280.

²⁵ S. F. Mahmud, *İslam Tarihi*, Çev. A. Kevenoğlu, Ayhan Sümer, İstanbul, Varlık Yayınları, 1973, s. 83-84

²⁶ Andre Clot, *Harun Reşid ve Abbasîler Dönemi*, Çev. Nedim Demirtaş, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2007, s. 4-7

²⁷ Ph. K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, 2011, s. 434-458.

²⁸ Mahmut Şakir, *Hiz. Adem'den Bugüne İslâm Tarihi*, İstanbul, Kahraman Yayınları 1993, C. III, s. 493-516.

²⁹ Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Seriveni, Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, trc. İzzet Akyol, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993, s. 218-242.

³⁰ C. E. Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, Çev. Erdağın Merçil, Mehmet İpşirli, İstanbul, Oğuz Yayınları, 1980, s. 4

³¹ Ira M. Lapidus, *İslam Toplumları Tarihi*, Çev. Yasin Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 108-115.

³² Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, terc. Zeki Megâmis, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1976, C. I, 132-349.

³³ İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini, Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit ve Sadrettin Gülmüş, İstanbul, Kayhan Yayınevi, 1985, C. II, s. 83-310.

³⁴ K.V. Zetterseen, "Abbasîler", *IA*, Eskişehir, 2001, C. I, s. 18

³⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "İbu'l-Abbas es-Seffâh", *DİA*, İstanbul, 1988, C. X, s. 283-284.

³⁶ K. Zetterseen, *Şurta*, *IA*, Eskişehir, 2001, C. XI, s. 585.

³⁷ T. W. Arnold, "Halife", *IA*, Eskişehir, 2001, C. VI, s. 150.

1. EMEVİ DEVLETİNİN ZAYIFLAMASI VE ABBAS OĞULLARININ FAALİYETLERİ

1.1.Yezîd b. Abdülmelik b. Mervan b. Hakem (101-105/720-724)

Emevîler'de halifelik 101/720 yılının başında Yezîd b. Abdülmelik'e geçti. Yezîd iki şehre Kûfe ve Basra'ya kardeşi Mesleme'yi Vali olarak göndermiştir. Mesleme akıllı ve zeki bir şahsiyet idi. Horasan'a Saîd b. Abdulazîz b. el-Hakem b. Ebu'l -Âs b. Ümeyye'yi vali olarak tayin etti. Bazı tarihçiler bu konuyu şöyle nakleder: "Bu yıl Şîa, İmam Muhammed b. Ali b. Abdullah Abbas b. Abdülmutalib b. Hâşim'in etrafında toplandı. Muhammed b. Alibu sırada Şam topraklarında el-Humeyme'de bulunmaktaydı. Şîa'dan Muhammed b. Ali'nin yanına ilk gelen Meysere b. el-Abdi Ebu İkrime es-Serraç, Muhammed b. Huneys ve Hayyân el-Attar oldu."³⁸

Yezîd b. Abdülmelik, hilâfete geçince bir müddet Ömer b. Abdulazîz'in yaşantısını takip edeceğini, adil bir yönetim sergileyeceğini, halkın üzerindeki ağır vergileri kaldıracağını gayri Müslimlere karşı hoşgörülü olacağını vaad etti.³⁹ Ancak kısa müddet sonra sözünde durmadı. Kendisi Ömer b. Abdulazîz'in üstlendiği bütün görevleri terk etti. Beni Ümeyye halifeleri arasında Yezîd b. Abdülmelik şarap içmesi ile tanınan tek halifedir. Yezîd, Cuma namazlarını kıldırmak için dahi halkın içine çıkmamıştır. Bu görevi kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'e yaptırmıştır⁴⁰.

Yezîd b. Abdülmelik döneminde, Yezîd b. Mühelleb b. Ebî Süfya isyan edince Yezîd onun üzerine kardeşi Mesleme'yi gönderdi. Yezîd b. Mühelleb öldürüldü ve isyan bastırıldı. Irak'taki bu isyanı, Mâverâünnehr ve Türkistan'daki fetihlerin hızını kestiği gibi bölgedeki İslam varlığının zayıflamasına neden olmuştur. Yezîd döneminde İslam orduları Hazar bölgesine ilk kez girdiler. Müslümanlar, buradaki Türklerle yaptıkları ilk savaşı kaybettilerse de, daha sonra ikinci büyük bir ordu Türkleri mağlup etti. Yezîd b. Abdülmelik döneminde 720-724 yapılan seferlerle, yeni fetihler yapıldı. Emevî egemenliğine karşı çıkan kesimler yeniden kontrol altına

³⁸Ebu Hanîfe Ahmed b. Davud ed-Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yay. 2007, s. 371.

³⁹Apak, s. 208.

⁴⁰Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları, 2007, s. 371.

alındı. Bu seferler, Mâverâünnehr, Hazar bölgesi, Anadolu ve İspanya'da gerçekleştirilmiştir⁴¹.

Yezid döneminde fetihler devam etti. Ancak Emevî hanedanlığına karşı ilk isyan hareketinin düşünme aşaması oluştu. Nitekim Meysere b. el-Abdi, Ebu İkrime es-Serrâc, Muhammed b. Huneys ve Hayyân el-Attar, İmam Muhammed'e gelip, ona biat edilmesini isteyerek şöyle dediler: "Bu saltanatı talep etmene karşılık uzat elini sana biat edelim. Umarız ki Yüce Allah senin sayende adâleti ihya eder, zulmü yok eder. Çünkü bu zaman, bu işin vaktidir. Âlimlerinizden nakledilen sözlerde bulunduğumuz budur." Muhammed b. Ali bunlara; "Bizim de umduğumuz ve ümit ettiğimiz vakit budur. Çünkü yüz yıllık bir süre geçmiştir. Zira hiçbir ümmet yoktur ki üzerinden yüz yıl geçsin de Yüce Allah mazlumların hakkını vermesin, zalimlerin de cezasını görmesin. Çünkü yüce Allah Kur'ân'da şöyle buyurur: *"Yahut görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş alt üst olmuş, bir kasabaya uğradı: "Ölümden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba! dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürtüp, yüz sene bıraktı. Sonra tekrar diriltti."* (Bakara, 2/259) Ey topluluk! Şimdi siz yola çıkın. İnsanları gizlice ve kibarca davet edin. Ben tuttuğumuz bu işi Yüce Allah'ın tamama erdirmesini, davetinizi desteklemesini umuyorum. Allah'tan başka hiç kimsenin gücü ve kuvveti yoktur" dedi⁴².

Ömer b. Abdilaziz, adil bir yönetimle halkı idare ederek hilâfeti güçlü tuttu. Sonrasında bu âdil ve ümmetçi yaklaşım sona erdi. Ömer b. Abdilaziz'den önce olduğu gibi adeletsizlikler Yezid b. Abdülmelik döneminde de tekrar baş göstermeye başladı. Yine Müslüman olanlardan vergi alınmaya devam edildi, savaşa iştirak eden Mevâliye ücretleri verilmedi⁴³.

Bu dönemde Abbasoğulları da boş durmadı, çalışmalarına son hızla devam ettiler. Muhammed b. Ali, Meysere el-Abdi ile Muhammed b. Huneys'i Irak topraklarına, Ebu İkrime'yi Horasan'a vali olarak atadı. O sırada Horasan'da Said b. Abdulaziz b. el-Hakem b. İbü'l-Âs Vali olarak bulunuyordu. Meysere ile Muhammed Horasan topraklarını köy köy dolaşmaya ve insanları Muhammed b. Ali'ye biata davet etmeye başladılar ve halkı Ümeyye oğullarının kötü gidişleri ve büyük zulümleri dolayısıyla idareden soğutmaya çalıştılar. Horasan'dan birçok insan

⁴¹Şaban Öz, *Yeni Başlayanlar İçin İslam Tarihi*, İstanbul, Koridor Yayıncılık, 2010 s.101-102.

⁴²Dineveri, *el-Ahbâr el-Trvâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları, 2007, s. 371-372.

⁴³Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2000, s. 17

bunların davetlerine olumlu cevap verdi, yaptıkları faaliyetler duyuldu ve açığa çıkmaya başladı. Meysere ile Muhammed'in yaptıkları Vali Said'in kulağına gidince, onlara bir adamını göndererek huzuruna çağırttı ve "Siz kimsiniz?" diye sordu. Meysere ile Muhammed; "Bizler tüccar bir milletiz" dediler. Vali; "Hakkınızdaki bu dedikoduya ne diyorsunuz?" deyince, Meysere ile Muhammed: "Neymiş o?" diye sordular. Vali; "Sizlerin buraya Abbas oğullarına davet için geldiğiniz haberini aldık" deyince onlar; "Ey emir! Bizim kendi canımızla ve ticaretimizle meşguliyetimiz bu tip şeyleri yapmamıza imkân vermez" dediler. Bunun üzerine vali onları serbest bıraktı⁴⁴.

Abbas oğulları davet için çalışmalarını sürdürürken, Yezid b. Abdülmelik'in halifeliliği döneminde Mevâli'den cizye ve haraç alınmasına tekrar başlanmıştır. Kendisi israf içindeki saray eğlencelerine daldı.⁴⁵ Emevî devletinde adil olmayan bir düzen devam ederken Meysere ve Muhammed mücadelelerine devam ediyorlardı. Meysere ve Muhammed Valinin huzurundan çıkıp Horasan'ın köylerini ve mahallelerini tüccar kılığında dolaşılıp insanları İmam Muhammed b. Ali'ye davet ettiler. Böylece Horasan'da tam iki yıl kaldılar. Sonra Şam'da bulunan İmam Muhammed b. Ali'ye geldiler. Ona Horasan'da ihtilal fidanı diktiklerini ve zamanı gelince meyve vereceğini umdukları belirttiler. Geldiklerinde Muhammed b. Ali'nin oğlu Ebu'l-Abbas dünyaya gelmişti. Muhammed b. Ali'nin emri üzerine çocuk onların yanına getirildi. Muhammed b. Ali; "Bu sizin arkadaşınızdır" deyince, çocuğun her tarafını öpmeye başladılar⁴⁶.

Emevî cephesinde ise herşey keyfiyete göre işliyor götüntüsü vardı. Devlet erkânı günlerini devlet meseleleriyle değil, eğlencelerde, konser salonlarında, manken defilelerinde, uygun olmayan meclislerde geçirdiler. Başta halife Yezid b. Abdülmelik gibi⁴⁷.

Yezid b. Abdülmelik'in en büyük hatalarından biride, Ömer b. Abdulaziz'in, Müslümanlar arasında büyük sorunlara sebebiyet veren "Harici gruplar"la başlattığı diyalogu sürdürmemesi, tekrar onlara savaş açmasıydı. Nitekim Yezid b.

⁴⁴Dineveri, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yay. 2007, s.372

⁴⁵Apak, s. 208.

⁴⁶Dineveri, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yay. 2007, s.372

⁴⁷Muhammed b. Ali b. Tâhatüba İbn Tiktaka, *el-Fahri fi adabi's-Sultâniyye ve 'd-Düveli'l İslamiyye*, Beyrut, 1966, s. 131.

Abdölmelik, Haricîler'e karşı olan katı tutumunu sürdürdü ve yeniden Müslömanlar arasında yıllar sürecek olan savaşlar başlamış oldu⁴⁸. Ayrıca Yezîd b. Abdölmelik, Yemenîleri ve Iraklıları da yönetimden tamamen dışlayan politikası sebebiyle Yemenîler ve Iraklıları da yönetime karşı soğutarak isyan etmelerine sebep olmuştur⁴⁹.

Böylece sonraki Emevî halifeleri, Abdölmelik'ten Hişam'a kadar (724-43), Arap hareketinden ziyade seçkin Suriye ordularından bir güce dayanan bir emperyalist yönetim, artan güçlü ve rasyonel bir yönetim aygıtı bir devlete itaat ideolojisi oluşturdular. İlk hilâfet, halifelerin kişisel dîni veya ataerkil özelliklerine bağımlı bir dizi bireysel hükömdarlıklardan ibaretken, yeni hilâfet bireysel görevlilerden bağımsız bir kurumdu. Bir dönem Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz'in iyi idaresi sayesinde zulüm ve kötü idarenin ortadan kalkacağına inanılmış ancak bu da bir netice vermemiştir⁵⁰.

Fakat önceki imparatorlukların düşüncelerini ödünç alarak, Emevî hanedanlığı geleneksel motifleri dönüştürerek özel olarak İslamî bir devlet sembolizmi yaratmak için eski biçimlere yeni bir muhteva kazandırdılar⁵¹.

Yezîd b. Abdölmelik bir yandan yanlış bir siyaset sürdürürken, valileri de onun izini takip ederek reaya'ya zulüm ediyorlardı. Hatta bu valilerden Yezîd b. Ebü Muslim, Afrika'daki zencilere, Zâlim Haccac gibi davranıp onları ortadan kaldırmak işitiyordu. Bunun üzerine kaçan zenciler, başka sultanlıklara sığınarak irtidâd ettiler⁵².

Bu olaylara karşı olarak da, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in amcaları, Hz. Abbas ve Ebü Talib'in torunları, Emevîler'e karşı yer yer "Duat" yâni "daîler" hareketini başlattılar ve bu hareket, daha başlangıçta, "Abbas oğulları" ve "Ebü Talib oğulları" diye ikiye ayrılmıştı. Yezîd b. Abdölmelik'e karşı Yezîd b. Muhelleb adında biri ayaklanıp isyan etti ve Basra'yı işgal ederek, oranın valisini azlederek, Yezîd b. Abdölmelik'i de hallettiğini ilan etti. Fakat İbn Muhalleb bu teşebbüsünde başarılı olamadı ve Yezîd b. Abdölmelik'in saltanatı hicri 105. Seneye kadar devam etti⁵³.

⁴⁸İhsan Süreyya Sırra, *Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2010, s.152-153.

⁴⁹Apak, s. 209-210.

⁵⁰Hüseyin G. Yurdaydın, *İslâm Tarihi Derstleri*, Ankara, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971 s.35

⁵¹İra M. Lapidus, *İslam Toplumlari Tarihi*, Çev.,Yasin Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.108-110.

⁵²Taberî, C. VI, s. 576.

⁵³Sırra, s.153.

Bir kısım Arap ve yönetime kin besleyen büyük miktarda Mevâli ve Yemenî de yönetimden hoşnut değildi.⁵⁴ Araplar arasında acımasız hizip çatışmaları devam etti. Kabile hizipleri daha somut siyasal ve ekonomik karektere büründü. Yemenliler askerliği giderilmiş, sivil işlerle kaynaşmış ve ticarete yönelmiş şehir sakinleri veya köyde arazi sahipleri, çiftçiler haline gelmiş Arapları temsil ediyorlardı. Bu Araplar ordu içinde Arap ve Arap olmayan halkın kaynaşmasını kabul ediyor ve İslâm'a girenlerin çıkarlarına uymayı öncelikli tutuyorlardı. Sürekli yayılma savaşlarından ziyade barışı, Araplarla sonradan İslâm'a girenler arasında malî eşitlik ve hilâfet gücünün azami merkezileşmesini istiyorlardı. Saf Arap kimlikleri yerine İslâmî kimliklerini vurgulamaya meylettiler. Merkezi bir siyasal iktidarı, askeri yayılmayı ve Arap imtiyazlarının yerleşik Araplar sonradan Müslüman olanlar ve gayri Müslimlerin çıkarlarına karşı korunmasını istediler⁵⁵.

Emevîler devletinde çalkantı devam ederken idareden hoşnut olmayan herkeste huzursuzluk vardı. Sind valisi el-Clneyd b. Abdurrahman'ın yanında Bukeyr b. Mahan adında Şia'dan bir kişi vardı. Mahan kendi memleketi olan Kûfeye döndü. Sind topraklarında çok para kazanmıştı. Meysere el-Abdi ile İbn-i Huneys Bukeyr b. Mahan ile karşılaşmıştı. Meysere, Huneys bu işe onunda katılmasını istedi⁵⁶.

Muhammed b. Ali Ebu Seleme'ye mektup yazarak görevi ona verdi ve Ebu Hişâm'ın yaptığı görevi yapmasını istedi. Sonra Ebu İkrime'ye ve Hayyân'a mektup yazdı. Bunlar Horasan'da bu işi yapan kişilerdi. Onlara Ebu Seleme ile mektuplaşmalarını istedi ve ikisini Ebu Seleme'ye katılmaya çağrıda bulundu. Onlarda bu çağrıya olumlu cevap verdiler ve onun yanında yer aldılar. Yezid b. Abdulmelik kardeşi Mesleme'yi Irak ve Horasan valiliğinden aldı, yerine Halid b. Abdullah el-Kasrî'yi atadı. Halid de Horasan'a Esed b. Abdullah'ı tayin etti. Ebu İkrime ve Hayyân'ın faaliyetleri Esed'in kulağına gitti bunların araştırılmasını emretti ve yakalandılar. Valinin huzuruna getirildiler, boyunları vuruldu ve asıldılar. Bu durumu Muhammed b. Ali duyunca "bu alameti çıkaran Allah'a hamd olsun ki benim taraftarlarımdan şehadeti tadacak olanlar kalmıştır" dedi⁵⁷.

⁵⁴Apak, s. 210.

⁵⁵Ira M. Lapidus, *İslâm Toplamları Tarihi*, Çev. Yasin Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.110.

⁵⁶Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusretin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları, 2007, s. 372.

⁵⁷Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusretin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yay. 2007, s. 373.

Emevilerin son zamanlarında bütün İslam dünyasında Emeviler aleyhinde kuvvetli bir kamuoyu oluşmuştu. Böyle bir zeminin oluşmasında Abbasi propagandacılarının rolü büyüktür. Abbasiler adına ilk ortaya çıkış Hz. Abbas'ın torunun oğlu olan Muhammed b. Ali tarafından gerçekleştirilmiştir⁵⁸.

Muhammed b. Ali Hicri 125 yılında Humaymada vefat etti. Abbasîlik davasını ilk başlatan Muhammed b. Ali'dir⁵⁹.

Emevî cephesinde ise Yezîd b. Abdülmelik kendisinden sonra halife olarak kardeşi Hişâm'ı, ondan sonra da oğlu Velid Yezîd b. Abdülmelik'i atadı⁶⁰.

Başka bir rivayete göre Yezîd b. Abdülmelik Hicri 105. Senesinde öldü ve yerini kardeşi Hişâm b. Abdülmelik'e bıraktı. ⁶¹Yukarıda belirttiğimiz gibi Hilâfet davasına kalkışıp Emevîleri yıkma teşebbüsünde bulunmaya başlamaları Yezîd b. Abdülmelik zamanında olmuş ve daha sonra hızlanarak devam etmiştir⁶².

1.2. Hişâm b. Abdülmelik Dönemi (105-125/724-743)

Hişâm b. Abdülmelik b. Mervan, Emevîlerin onuncu, Mervanilerin yedinci halifesidir. Kardeşi Yezîd'in ölümünden sonra Dimeşk'e gelerek hilâfetin bey'atını aldı⁶³.

Yezîd b. Abdülmelik'ten 101-105/720-724 sonra Halifeliğe 30 yaşındaki Hişâm b. Abdülmelik geçince Hişâm, Esed b. Abdullah'ın Horasan'daki görevini sonlandırdı. Yerine el-Cüneyd b. Abdurrahman'ı atadı. Cüneyd yemenli bir şahsiyet olup faziletli ve cömert bir kişiydi. Ebu İkrime ve Hayyân öldürülünce Muhammed b. Ali Horasan'a kendi taraftarlarından 5 kişiyi yani Süleyman b. Kesir, Halid b. el-Heysen ve Talha b. Züreyk'i gönderdi. Onlara faaliyetlerini gizli tutmalarını hiç kimseye faaliyetlerini açık etmemelerini emretti. Bunlar Horasan'ı köy köy gezip insanları gizlice Peygamberin Ehl-i beytine çağırdılar. Nitekim Horasan'da birçok kimse bunların çağrılarına olumlu cevap verdi⁶⁴.

⁵⁸Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, İstanbul, Gonca Yayınevi, 1987, s.219.

⁵⁹Mahmud Şakir, *Hiz. Âdemden Bugüne İslâm Tarihi*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1993, C.III, s. 493.

⁶⁰Öz, s.102.

⁶¹Sırma, s.154.

⁶²Mes'ûdi, *Murûc ez-Zehb*, C. III, s.212.

⁶³Öz, s.102.

⁶⁴Dineveri, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları, 2007, s. 374.

Yezîd b. Abdülmelik döneminde Müslüman halka ve Mevalî'lere zulüm edilirken, Hişâm döneminde bu olumsuzluklar giderilmeye çalışıldı. Horasan valisi Eşres b. Abdillâh, Maverâünnehr halkını İslâm'a davet etmek üzere Ebu's Seyda'yı gönderir. Ebu's Seyda'dan mühtedilerden kesinlikle cizye istenmemesini ister. Bu gayretler üzerine İslâm'a girenlerin sayısında önemli bir artış olmuştur⁶⁵.

Gelirleri azaldığını gören bölge meliki durumu Eşres'e bildirir. Eşres de mutemedine "cizye'de Müslümanlar için kuvvet vardır bana bildirildiğine göre Soğd'lular⁶⁶ isteyerek değil cizye'den kaçmak için Müslüman oluyorlar; cizye'yi kaldırmadan önce yeni Mühtedilerin sünnet olup olmadıklarına farzları yapıp yapmadıklarına bakılsın der"⁶⁷.

Ömer b. Abdülazîz'den sonraki halifeler iyi, doğru olan davranışlar sergilmeye çalıştılar ama çok az başarılı oldular. Emevî dönemi boyunca diyalog ve adalete ilgi, statükonun sürdürülmesi ilgi-alakayla çatışmış ve halifelik politikası vergi imtiyazlarıyla bu imtiyazların iptal edilmesi arasında gidip gelmiştir. Bu şartlarda bir muhalefet dönemi aynı zamanda üçüncü bir Müslüman iç savaşı için zemin hazırladı. Hilâfete karşı derin bir şüphe ve düşmanlık arttı. Şîa da ayrıca Ali'nin ailesinin Hâkimiyeti konusunda tatmin olmamış umutlar besledi.⁶⁸ Hişâm b. Abdülmelik döneminde iç siyaset açısından iki nokta dikkat çekmektedir. Birincisi; daha önce bir miktar hafifletilmiş olan Mevalî'nin vergi yükünün yeniden artırılması ve buna bağlı olarak çıkan isyanlar. İkincisi de; Hişâm b. Abdülmelik'in Hz. Ali taraftarlarına toleranssız bir tavır takınmasıdır⁶⁹. Emevîler'de bu iç karışıklıklar devam ederken Abbâsî ihtilali de her geçen gün daha da güç kazanıyordu. Horasan valisi Cüneyd, Abbâs oğulları adına çalışan propagandacıların araştırmalarını istedi. Araştırılan bu dâiler yakalanıp valinin huzuruna getirildiler. Cüneyd; "Ey fasıklar! Bu memlekete gelip insanların kalbini Ümeyye oğullarına karşı ifsada uğrattınız ve Abbâs oğullarına davet ettiniz" dedi. Süleyman söz alarak; "Ey Emir! Konuşmamıza müsaade var mı?" Deyince vali; "konuş"dedi. Süleyman; "ben ve sen tıpkı şu şairin dediği gibiyiz. Sudan başka bir şeyle tıkanrsa boğazım, bana bugün saf su lazım!"

⁶⁵ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, C. III, s.246-250.

⁶⁶ Hamevî, C. III, s.222-223.

⁶⁷ Ahmed b. Yahya el-Belâzûrî, *Futuhu'l-Buldan*, s. 625.

⁶⁸ İsa M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, Çev., Yasın Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 112.

⁶⁹ Öz, s. 102.

bunlar yalan ve iftiradır dedi bu söz üzerine bağışlandılar.⁷⁰Başka bir nazardan baktığımızda, kardeşi Yezîd'e nazaran daha olumlu olan Hişâm b. Abdümelik kan dökmeyi istemezdi.⁷¹ Hişâm aynı zamanda koyu bir Ümeyye oğulları taraftarı da değildi. Hz. Osman'ın ailesinden Said b. Abdullah adında birisi kendisine gelerek kutsal topraklara hoşgeldiniz Ebû Turâb'a yani Hz. Ali'ye lanet etmesini istedi. Halife Hişâm ise bu manasız teklife şu cevabı verir. "Biz buralara birilerini lanetlemek için gelmedik Hacc için geldik!" İfadesini kullandı⁷².

Halife Hişâm zamanında İslami çağrıya yani cihada devam edildi ve hicri 107. senede feth edilen Kayseri'den ⁷³ sonra meşhur Battalgazi komutasındaki bir ordu 108. Yılında Hancere'yi fethetti. Malatya civarının fethi de bu zamanda oldu.⁷⁴ Bunun yanında Hişâm döneminde en önemli dış olaylardan birisi de Kafkasya'da Hazarlarla yapılan mücadeledir. 119/737 Türk bölgelerine akınlar düzenlendi bu akınlarda birçok ganimet elde edildi. 121/739 yılında Mesleme b. Abdümelik, Anadolu seferlerine tekrar başladı. Birçok kale ve ganimet ele geçirildi. Nasr b. Seyyâr da Mâverâünnehr'e gazve düzenleyerek Fergana'ya kadar girildi.⁷⁵ 121/739 senede Ermenistan'a ve el-Cezire taraflarına da cihad orduları gönderildi. Aynı sene birçok bölgede kaleler feth edilerek cizye'ye bağlandılar ve İslam orduları Fergana'ya kadar ilerledi⁷⁶.

Aynı yıl Hz. Ali'nin torunlarından Zeyd b. Ali Kûfe'de ayaklanarak kendisine biat etmeleri için davet etti⁷⁷. Bu hareketin bir kolu da Horasan'da faaliyet gösteriyordu⁷⁸. Emevîler fetihlerle uğraşırken halkını adaletli bir yönetimle yönetemiyordu. Bu nedenden dolayı ki Abbas oğulları her yerde özellikle de Horasan'da faaliyette bulundular. Salıverilen Süleyman, Malik, Musa, Halid ve Talha b. Züreyk'in bağışlanmalarına vali el-Cüneyd olayın kandırmacaдан ibaret olduğunu öğrenince üzüldü ve arkalarından adamlar gönderdi. Fakat onları yakalayamadı. Irak'ta bulunan Halid b. Abdullah el-Kasri'ye bu gelişmeyi bildirmek üzere mektup yazdı. Şia'nın yayıldığını Muhammed b. Ali'ye davetçiler belirdiğini bildirdi. Halid

⁷⁰Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*. Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yay. 2007, s. 374-375.

⁷¹Celâlü'd-Din Ebu'l Abdurrahman Suyûtî, *Târîhu'l Hulefâ*, s. 247-248.

⁷²Taberî, C. VII, s.35-36.

⁷³Taberî, C. VII, s.43.

⁷⁴Suyûtî, s. 248.

⁷⁵Öz, s. 103.

⁷⁶Ebü'l-Fidâ, *Muhasar*, I, s. 204; Ed-Diyârbekrî, *Hamis*, C. II, s. 319.

⁷⁷Ebü'l-Fidâ, Cilt. I, 204; Ed-Diyârbekrî, C. II, s. 319.

⁷⁸Taberî, C. VII, s.49.

de mektubu Hişâm'a bildirdi. Hişâm karşılık olarak mektubunda kan dökmemesini kendisine zarar vermeyene, zarar vermemesini çabalarıyla diyalogu sağlamasını ve bunları araştırıp bulduktan sonra uzaklaştırmasını emretti. Davetçiler araştırıldılar, ne var ki hiç birinin izine rastlanılmadı⁷⁹. Emevî devletinin siyasette dehâ olan halifelerinden Hişâm b. Abdülmelik Hicri 125. yılında Şam yakınlarında mesken edindiği Rusâfe'de öldü. Hişâm b. Abdülmelik bir rivayete göre siyaseti ile bilindiği gibi, cimriliği ile de meşhurdu. Oysaki İslam fıkıhçıları İmâmetin şartlarını sayarlarken sahaveti yani cömertliği de eklerler⁸⁰. Hişâm b. Abdülmelik döneminde Abbasî propagandacıları Mâverâünnehr bölgesinde faaliyete başladılar ve Şîada harekete geçti⁸¹. Halife Hişâm 19 yıl 7 ay kadar süren⁸² saltanatından sonra hastalanıp durumu ağırlaşınca, kardeşi Yezîd b. Abdülmelik'in oğlu Velîd'i kendisine veliht olarak tayin etti.⁸³ Ölünce de yeğeni Velîd Emevîlerin yeni halifesi oldu. Arkasında birçok çocuk bıraktı. Bunlardan biri de Endülüs'e geçerek Endülüs Emevîlerini kuracak olan Abdurrahman b. Muâviye b. Hişâm'dır. Hişâm yukarıda da bahsettiğimiz gibi bir rivayete göre cimri oluşu sebebiyle eleştirilmiştir, onun aşırı servet düşkünlüğü takip ettiği mali politika dolayısıyla Valilerin halktan vergi toplayıp, Hişâm'a gönderebilmek için başvurdukları baskıcı yöntemler, Emevî devletinin yıkılmasına etki eden unsurlar arasında sayılmaktadır⁸⁴.

1.3. Mervan b. Muhammed Dönemi (127-132/744-749)

Mervan b. Muhammed b. Mervân b. Hakem 70/689 Cezîra ve Ermîniyye Valisi idi. Ca'd b. Dirhem'den, Halku'l Kur'an ve Kader konularında görüşlerini alması nedeniyle Ca'dî olarak isimlendirilmişti. Ümeyye oğullarının on dördüncü ve son halifesidir. 127/744 yılında Dimeşk'te kendisine bey'at edildi. Döneminde Küfeliiler, Hımslılar, Ğutlar ve Filistinliler ayaklanmıştı. Ayrıca Hâriciler de fırsat

⁷⁹Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusretin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları, 2007, s. 375.

⁸⁰Sıma, s. 157.

⁸¹İbn Tiktaka, s.133.

⁸²Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusretin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yay. 2007, s. 346.

⁸³Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusretin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yay. 2007, s. 346.

⁸⁴İrfan Aycan, İbrahim Sarıçam, *Emevîler*, Ankara, TDİYY yayınları, 1993, s. 81.

buldukça isyan etmişlerdir. Ancak bu isyanların çoğu Mervân tarafından bastırıldı. Hilâfeti 5 yıl 1 ay sürdü⁸⁵.

Emevî hanedanında II. Velid'in devriliş öldürülmesiyle başlayan ihtilaller serisi, Mervân b. Muhammed'in İbrahim b. Velid'i devirmesiyle devam etti. Aslında Mervân, akıllı, zeki, güçlülere tahammüllü, kültürlü birisiydi. Mü'tezile ekolünün önemli kişilerinden Ca'd b. Dirhem, Mervân'ın düşünce yapısını etkileyen önemli bir şahsiyetti. Ne var ki Mervân, devletin çöküşü esnasında iş başına gelmesi sebebiyle onun çöküşüne mani olamadı, faydalı işler yapmaya zemin ve fırsat bulamadı. Mervân b. Muhammed'in yaklaşık beş yıl süren devlet başkanlığı önemli ölçüde karışıklıklar ve iç buhranlarla mücadele ile geçti⁸⁶.

Bu iç karışıklıkların en önemli aktörlerinden biri şüphesiz Ebu Müslim el-Horasanî'dir. Ali b. el-Kirmanî'yi tarafına kazanması Nasr b. Seyyâr'in çaresizliğini daha da arttırmıştı. Bu durumda Nasr, Halife Mervân'dan yardım isteğinde bulundu. Ancak Mervân, Suriye ve Irak'ta başka isyanlarla meşgul olduğu için Horasan'daki isyanı Nasr'ın kendisinin halletmesini istemişti.⁸⁷ Mervân'ın yardım talebine hayır demesi üzerine Nasr bu defa Irak valisi Yezîd b. Ömer b. Hübeyre'den yardım isteğinde bulundu. Ancak ondan da bir yardım alamadı⁸⁸.

Nasr b. Seyyâr, sonunda meşhur feryatnamesini Halife Mervân'a gönderdi. Halife Mervân, Irak valisine, Nasr'a yardım için emir verdi. Fakat bu imdat kuvveti Nasr'a varmadan Fergana ve Horasan havalisi Ebu Müslim'in eline çoktan geçmiş bulunuyordu.⁸⁹ Mervân b. Muhammed, ayaklanmaları bastırıp, ülkenin yeniden bütünlüğünü sağladığını zannettiği sırada Emevî hanedanına son verecek olan Abbasî isyanı ile karşı karşıya kaldı. Her ne kadar Horasan bölgesindeki devlet görevlileri buradaki gelişmelerden Mervân'ı haberdar etmişlerse de buraya gereken önem verilmemişti. Horasan'da Emevîlere düşmanca hisler besleyen bütün unsurlar Emevîleri çökertmek için birleşmişlerdi⁹⁰.

Abbasî ailesi içerisinde imâm seçilen İbrahim b. Muhammed, davasını yaymak amacıyla propagandacılarını, gerekli ihtilal ortamını hazırlamaları amacıyla, değişik bölgelere göndermişti. Horasan'da uzun süredir gizli devam eden Abbâs

⁸⁵Öz, s. 108.

⁸⁶İrfan Aycan, s. 90.

⁸⁷Ebu'l-Hüseyn Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Murûc ez-Zehab*, Cilt III, s.255-256.

⁸⁸Mes'ûdî, C. III s. 257.

⁸⁹Zuhuri Danişman, *Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, Danişman Yayınevi, 1985, C. IV, s. 69-70.

⁹⁰Aycan, Sançam, s. 90.

oğullarının propagandası 129/746 yılında açıktan başlatıldı. Bu isyanı organize eden ve liderliğini üstlenmiş olan Ebu Müslim el-Horasanî, ilk olarak Mervân'ın Horasan valisi Nasr b. Seyyâr'la mücadeleye başladı. Ebu Müslim, Nasr'ın Horasan'daki görevlerini ortadan kaldırarak bölgelerine hâkim oldu. Nasr durumu Mervân b. Muhammed'e bildirdi. Bunun üzerine Mervân, Belkâ Valisine ailenin başındaki isim olan İbrahim b. Muhammed'in yakalanıp kendisine gönderilmesini emretti. Yakalanan İbrahim Mervân'a getirildi. Mervân, İbrahim'i hapsederek, ölünceye kadar da hapiste tuttu. Ancak İbrahim yakalanmadan önce imâmeti kardeşi Ebu'l-Abbâs'a bırakmıştı.⁹¹ İbrahim b. Muhammed hapisanede öldürüldü. Bunun üzerine iki kardeşi Ebu Cafer ve Ebu'l-Abbas kendi canlarının derdine düştüler. Humeyme'den Irak'a kaçtılar. Beraberlerinde Ali b. Abdullah b. Abbâs'ın oğulları Abdullah, İsmail, İsâ ve Davud bulunuyordu. Kûfe'ye geldiler. Davetçi Ebu Seleme'nin evine misafir oldular. Ebu Seleme Irak topraklarında babaları Muhammed b. Ali'nin davetçisiydi.⁹² Tabi bu konuya bir açıklık getirmek gerekiyor: Mervân'a karşı ayaklananlar sadece Abbas oğulları değildi. Emevi hanedanı o kadar zayıflamıştı ki, hemen hemen bütün bölgelerde isyanlar ve huzursuzluklar hâkimdi. Haricilerden, İmamîlere kadar herkes ayaklanmıştı⁹³.

Mervân, bir yandan Abbâs oğulları bir taraftan da Hariciler ve Hz. Ali taraftarları gibi iki farklı cepheyle mücadele etmeye başladı. Hariciler sayıca az olmalarına rağmen mücadelecî tabiatlı olmaları sebebiyle Hicaz, Yemen ve Irak'ın büyük bir kısmında egemenliği ellerine geçirmişlerdir. Mervân, Irak'ta Haricileri Dicle ırmağının ötesine doğru sürdü. 129/747 senesinde Abdullah b. Yahya isimli harici, Hadramevt'i ve San'a'yı ele geçirip, hazinelerine el koydu. Aynı yıl Mekke ve Medine'yi ele geçirmek için Ebû Hamza'yı bir orduyla yola çıkardı. Ebû Hamza, dine vakıf, hatip ve sert mizaçlı birisiydi. Hac'dan sonra Mekke'ye giderek Hz. Peygamber (s.a.v.)'in minberinden Emevîlerin zulümlerini, yolsuzluklarını anlatarak daha adil bir düzen vaadetti. Emevî görevlileri sağa-sola kaçıyorlardı. Ebû Hamza bir yıl sonra da Medine'ye girdi. Medineliler direnmek istediler fakat kılıçtan geçirildiler. Mervân b. Muhammed, Hicazı yeniden kendine bağlamak amacıyla Muhammed b. Atiyye es-Sa'di'yi bir orduyla Ebû Hamza'nın üzerine gönderdi.

⁹¹Öz, s. 109.

⁹²Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*. Çev. Nusrettin Bölleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları, 2007, s. 393

⁹³Sırma, s. 167.

Şam'a karşı hazırlığa geçen Ebû Hamza ile Mekke'de karşılaşan Muhammed b. Atiyye, Ebû Hamza ve ordusunu kılıçtan geçirdi. Böylece Hicaz yeniden Mervân'ın egemenliği altına girdi⁹⁴.

Bütün bunlar yaşanırken, Yemen'den hareket eden, Hariciler de Mekke'yi işgal ettiler. Fakat Mervân'ın bu Hariciler üzerine gönderdiği Abdulmelik, onları Mekke'den çıkararak, Yemen'e kadar takip etti ve büyük bir kısmını⁹⁵Mervân b. Muhammed, ayaklanmaları bastırıp, ülkenin yeniden bütünlüğünü sağladığını zannettiği bir sırada, kısa süre sonra Emevî hanedanına son verecek olan Abbasî tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Keza Horasan bölgesindeki devlet görevlileri bu gelişmelerden Mervân'ı haberdar etmişlerdi ancak, devletin birçok tehlike ile karşı karşıya olması sebebiyle buraya gereken önem verilememişti. Horasan'da Emevîlere düşmanca hisler besleyen bütün unsurlar Emevîleri çökertmek için birleşmişlerdi. İmam seçilen İbrahim b. Muhammed, davasını yaymak amacıyla propagandacılarını, gerekli ihtilal ortamını hazırlamaları amacıyla, her tarafa göndermişti. 129/746 yılında Arap asıllı olmayan Ebû Müslim de Horasan'a gönderilmişti.⁹⁶ Horasan bölgesinde yapılan propagandalar, zamanın Horasan Emevî valisi tarafından Halife Mervân'a yazılmış, hatta iki bin civarında insanın, Abbâs oğullarının çok güvendiği Ebû Müslim'e bağlılık yemini ettiği bildirilmiş ve takviye istenmiştir. Ancak bu ikazların halife üzerinde fazla bir tesiri olduğu görülmemektedir. Nihayet 9 Haziran 747 tarihinde Ebû Müslim el-Horasanî, Merv yakınlarında Emevîlere karşı bir isyan alameti olmak üzere siyah bayrağını açıp harekete geçmiştir⁹⁷.

Ebû'l-Abbas es-Seffâh, Ebû Cafer ile beraber Kahtaba b. Şebîb Irak'a gelinceye kadar Kûfe'de gizlice kaldılar. Ebu Müslim Kûfe'ye gelerek Ebû'l-Abbas es-Seffâh'a biat etti. Sonra Mekke'ye gitti, Mekke'den döndükten sonra Ebû'l-Abbas, ona Horasan'da kendi emrine girmeyen ne kadar Arap varsa boynunu vurmasını emretti. Sonra Ebû Müslim Horasan'a döndü. Horasan'ı köy köy, belde belde, dolaştı. Onlara ortaya çıkacakları günün tarihini vererek gücü yetenlerin silah ve binet hazırlamasını emretti. Abbasî taraftarı ordu Safer 132/Eylül 749 tarihinde Kûfe'ye girerek şehri ele geçirdi. Adlarına dava yürütülen Abbasî ailesi burada ortaya çıktı ve İmam İbrahim'in vasiyeti uygulanarak yeni hanedanın lideri Ebû'l-

⁹⁴Aycan, Sançam, s. 91-92.

⁹⁵Mes'ûdî, C. VI, s. 67.

⁹⁶Aycan, s. 92-93.

⁹⁷Yurdaydın, s. 35-36.

Abbas'a biat alındı. Artık bütün Abbasiler ve taraftarları ülkenin her tarafından yönetimi ele geçirmek için hareket halindeydiler. Güneyden gelen kuvvetler Irak'a, Abbasilerden Abdullah b. Ali komutasındaki bir orduda Suriye'ye yönelmişti⁹⁸. Nasr b. Seyyâr'a istediği yardım gecikince, Mervân'a yeniden bir mektup yazdı.

Artık, Emevîlerin sonu geliyordu. Bunun delili olarak bir yandan Abbasiler, kendilerini açtıktan açığa hareketlerine güç katıyorlar, diğer yandan ise son Emevî çırpınışlarını bertaraf ediyorlardı. Daha önce Ebû Müslim'in kumandalarından Kahtaba, ünlü bir kumandan olarak atanan Ebû Avn'ı Şhrezur'a göndermişti. Ebû Avn, orada Mervân'ın oğlunu, emrindeki ordularla birlikte yenilgiye uğrattı. Bunu öğrenen Mervân, kuvvetli bir ordu ile Dicle'yi geçerek, Büyük Zap'a doğru ilerledi. Zaten bu esnada Abbasiler'e bey'at da yapılmıştı. Ebû Avn'ın askerleri ise Küfe'den yeni halife Ebû'l-Abbas tarafından gönderilen takviye birlikleriyle hayli kuvvetlenmişti. Ebû'l-Abbas'ın amcası Abdullah b. Ali ise, Abbasi ordusunun başkumandanlığına getirilmişti; iki ordu, öncü birliklerini ileri sürerek, Zap'ın sol sahilinde şiddetli savaşımaya başladılar. Bu savaş devam ederken Mervân'ın Zap nehrinin üzerine köprüler kurarak karşıya geçip savaşa bizzat iştirak etmesi, onun çok cesur biri olduğuna delil olarak ileri sürülür⁹⁹. Askeri çok olmakla beraber, ordusunda manevî inzibat yoktu. Zap nehri üzerinde köprü kurdu ve karşıya geçti. Abdullah b. Ali ile Ebû Avn yirmi bin fedai ile gayet şiddetli hücum ettiklerinde, Mervân'ın ordusu bozguna uğratılacağı sırada Mervân kaçıp köprüyü yıktırdı. Mervân'ın askerlerinin birçoğu kılıçtan geçirildi. Çoğu da nehirden boğularak can verdi. Ordusunun bunca silahları hatta her şeyi Abdullah b. Ali'nin eline geçti. Bu hezimetten sonra Mervân Musul'a geldi. Fakat Musul halkı onu kabul etmedi. Bir rivayete göre Dicle'den geçti ve Horasan'a gitti¹⁰⁰.

Ebû'l-Abbas'ın emri üzerine, Abdullah b. Ali'nin kardeşi Salih b. Ali, Mervân'ın takibiyle görevlendirildi. Mısır'a giren Salih b. Ali'nin kuvvetleri Mervân'ı Busayr kasabasında yakaladılar ve öldürdüler. Onun öldürülmesi ile Emevî Devleti sona ermiş, Abbasi Devleti fiilen kurulmuş oldu.¹⁰¹ Kendisi ile Emevî devleti sona ermiş olsa dahi II. Mervân, Emevîlerin cesurlarından kabul edilir. Mervân b. Muhammed'in yaklaşık beş yıl süren devlet başkanlığı karışıklıklar içinde geçti.

⁹⁸ Aycan, Sançam, s. 93.

⁹⁹ Algül, s. 225.

¹⁰⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıssat-ı Enbiya (Peygamberler Tarihi)*, İstanbul, Türk Neşriyat Yayıncılık 1947, C. VI, s. 985.

¹⁰¹ Ya'kübi, *Târîhu'l-Ya'kübi*, Dâru Sadır, Beyrut 1992, C.II, s.345-346.

Kabile çekişmeleri, Haricî ve Şii isyanları, iktidarı ele geçirmek amacıyla girişimlerde bulunan bazı hanedan mensupları ile Mervân'ı tanımayan Valiler bu dönemdeki en büyük sorunları oluşturmuştu¹⁰².

Diğer bir rivayete göre; Abdullah b. Ali, kardeşi Salih'in Mervân'ı takibe gönderilmesi için Seffah'ın emimamesi gelmekle Salih bir grup tecrübeli ve gözü pek askerlerle Mısır'a gitti. İleri sevk etmiş olduğu süvariler Mervân'ı Busayr kilisesinde buldular ve üzerine hücum ederek öldürdüler. Böylece Şam'da bin ay hükümdarlık eden Emevî halifelerinin sonu oldu. Mervân'ın kafası kesilerek Abbasi Halifesi Ebu'l-Abbas'a gönderildi. Emevî saltanatı için değil, Abbasi saltanatının bekası için kesilecekler. Böylece, Muaviye ile beraber on dört sultan, Emevî iktidarını elinde bulundurdu ki; yukarıda belirttiğimiz gibi bu sultanlar sonuncusu Himâr olarak lakaplandırılan Mervân olmuştur. Emevî döneminin saltanat dönemi 91 yıl olmuştur. Diğer rivayete göre ise; Mervân'ın kafası kesilerek Abbasi lideri Abdullah b. Ali'ye gönderildi. Bundan sonra kesilecek olan kafalar Emevî hanedanı için değil, Abbasi hanedanının bekası için kesilecektir¹⁰³.

Mervân'ın öldürülüşünden sonra çoluk çocuğu bir kiliseye sığınmışlardı. Salih onları oradan çıkardı ve kadınların bütün yalvarmalarına rağmen, Ümeyye ailesinin Ehl'i Beyt'e yaptığı zulmü tek tek anlatarak, Ümeyye ailesinden ne erkek, ne de kadın, hiç kimseyi sağ bırakmayacağını tekrarladı. Mervân'ın kızı tekrar yalvarıp, affetmenin ne kadar büyük bir meziyet olduğunu hatırlatınca da, Salih merhamete gelip, onu ve diğer kadınları Harran'a gönderdi.¹⁰⁴ Bu hadise olduğunda takvimler hicrî 132. seneyi gösteriyordu ki, bu senede İslâm tarihinde bir dönem yani Emevî saltanatı dönemi kapanıyor, yerine Abbas oğulları, yani Abbasiler dönemi saltanatı başlıyordu.

¹⁰²Aycan, Sançam, s. 90.

¹⁰³Sırma, s. 170.

¹⁰⁴Mes'ûdî, C. VI, s. 84.

2. EMEVİ DEVLETİNİN ÇÖKÜŞ NEDENLERİ

Muaviye b. Ebî Süfyan'ın 40/61/661/680 halife olmasıyla birlikte İslam tarihinde Emeviler diye adlandırılan yeni bir dönem başlamış oldu¹⁰⁵.

Muaviye, devlet başkanlığının son yıllarına doğru oğlu Yezîd b. Muaviye'yi Veliâht tayin etti¹⁰⁶. Muaviye, böyle bir uygulamayı ortaya koymakla, hilâfet kavramını saltanata dönüştürdü ve devlet başkanlığı fonksiyonunu Emevî soyuna hasretti. Böylece istişare¹⁰⁷ sistemi ortadan kalktı sadece Emevî ailesi ön plana çıktı. Bu durum doğal olarak halkın hoşnutsuzluğuna neden oldu¹⁰⁸.

Bilindiği gibi İslâm, evrensel bir dindir, insan hakları açısından Müslümanların eşit oldukları prensibinde ısrar etmiştir.¹⁰⁹ Arap olmayan Müslümanlar, İslâm'a girişlerinde Arap kabileleri arasına Mevlâ sıfatıyla katılmışlardır¹¹⁰. Bazı Emevî halifeleri döneminde Mevâli sınıfı Araplarca küçümseniyor,¹¹¹ Müslüman olmalarına rağmen, gayr-i Müslim teb'anın verdiği vergileri vermek zorunda bırakılıyordu¹¹². İranlılar, kendilerine uygulanan bu düşük statüden hoşnut kalmadılar olumsuz bir iç tepki geliştirmişlerdi¹¹³.

Mevâli, sosyal baskı altında kalmakla beraber idâri, askerî görevlere getirilmiyordu. Bütün bu olumsuz davranışlardan rahatsız olan Mevâli, kendilerine insanca muamele edilmesini, Müslüman Araplarla aynı kategoride değerlendirilmelerini istiyordu¹¹⁴.

¹⁰⁵Bozkurt, s.13.

¹⁰⁶Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife*, Thk. Ekrem Ziya el-Ömeri, Riyad, Daru Tayyibe, 1985, s. 213; Ya'kubi, C. II, s. 220-228; Mes'udi, *Murucu'z-zeheb* ve *Meadimu'l-cevher*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, *Mektebetu'l-İslamiye*, t.y, Beyrut, C. III, s. 36.

¹⁰⁷İstişare, "Usul-ü Meşveret: Danışma, Uzmanlara danışıp istişarede bulunma böyle bir hareket biçimi İslâm'da sünnet haline getirilmiş ve Kur'an'da Mü'minler Allah'ın davetine icabet ederler ve namazlarını dosdoğru kılarlar. Dünyaya ait işleri de aralarında Şura iledir (Danışma). Allah'ın kendilerine verdiği rızaktan da inîlak ederler. (Şûrâ, 42/38)

¹⁰⁸T.W. Arnold, *The Caliphate*, Oxford; Oxford University Press, 1924, 22; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, Ankara, Fezr Yayınevi, 1990, s. 246-251.

¹⁰⁹Bozkurt, s.13.

¹¹⁰Bozkurt, s.13.

¹¹¹Hasan, s.249-250; Bernard Lewis, *Tarihde Araplar*, Çev. Dursan Yıldız, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s. 67.

¹¹²Taberî, C. VII, s. 55-56; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut, 1982, C. V, s.148 ayrıca bkz. Hugh Kennedy, *The Early Abbasid Caliphate, A Political History*, London, Cromm, Helm, 1981, 36; Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara, Ankara Üniv. Basımevi, 1963, s. 236.

¹¹³Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev., Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, Umman Yayınları, 1981, s.214, ayrıca bkz., Çev. İzzet Akyol ve Arkadaşları, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993, s. 199; Bernard Lewis "On the Revolutions in Early Islam", *Studia Islamica*, C. XXXII Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni, Bir Dünya Medeniyetinde Biliş ve Tarih*, trc.İzzet Akyol, 1993, s. 218.

¹¹⁴Bozkurt, s.16

Kısaca Emevîler döneminde yapılan olumsuzlukları şöyle sıralayabiliriz.

1- Muaviye'nin oğlu Yezîd'i veliahd tayin etmesiyle, İslâm tarihinde saltanat Dönemi başlamış oldu.

2- Saltanat döneminin başlamasıyla, İslâmî Şûrâ anlayışı terk edilerek, bunun yerine sultanın iradesi getirildi.

3- Saltanat öyle ihtirasların gelişmesine zemin hazırladı ki, bu ihtiraslar Uğruna Hucr b. Adî gibi sahabiler kurban edilebildi.

4- Yezîd'in gerek Hz. Hüseyin'e karşı takındığı tavır, gerekse "Vak'atu'l-Harre"de Müslümanlara Medine'de reva görülen zulüm Müslümanların bölünmesine, her şeyin saltanata feda edilmesine sebebiyet vermesine neden olmuştur. Böyle bir siyasetin tabii sonucu olarak da, "her şey İslâm" için inancı yerine "her şey devlet için, saltanat için" inancı hâkim oldu.

5- Yezîd döneminde İslâmî kavramlar sulandırıldı¹¹⁵.

Üzeri küllenmiş olan kabilecilik anlayışı toplumda yeniden hortlamaya başladı. Özellikle bu durum Mervân b. el-Hakem'in iş başına gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Biri diğerinden sonra saltanata geçmek üzere iki veliahd tayin edilmesi, Arap kabileleri arasındaki düşmanlığı, rekabeti körüklemiştir. Bu kimselerin iktidar hırsları, karşılıklı ve dönüşümlü olarak kabileleri kullanmalarına ve Kuzeyli-Güneyli ya da Mudarî-Yemenî diye toplumu parçalara ayırmalarına yol açtı.¹¹⁶

Emevî devleti bir Arap devletidir. Muaviye b. Ebî Süfyân'ın devleti tesis etmesiyle birlikte bu özellikle kendinî toplumda hissettirerek, ilerleyen yıllarda çok daha belirgin bir şekilde, katı bir milliyetçilik olarak kendinî göstermiştir. Arap olmayan teb'a'ya hatta Müslüman olsalar dahi fark edilmeksizin farklı muamelelere tabi tutulmuşlardır. Bu durum gayr-ı Arap unsurlarını devlete ve Araplara bakış tarzını etkilemiş, onlardan nefret etmelerine yol açmıştır¹¹⁷.

Emevî Halifelerinin bazılarının skandal sayılabilecek bir yaşantıya sahip olmaları, devlet işlerine ciddiyetle eğilmemeleri, toplumun dinamik ve sağlıklı bir hayat sürebilmesi için devletin üzerine düşen görevi yerine getirmemeleri de Emevî devletinin çözülüşünü hızlandırmıştır. Bilhassa İslâm'ın temel prensiplerinden

¹¹⁵Sırma, s. 173.

¹¹⁶Aycan, Sarıçam, s. 94.

¹¹⁷Aycan, Sarıçam, s. 94-95.

uzaklaşdığı fikri, Emevîlere karşı olan bütün muhalif grupların toplumda sürekli gündemde ve canlı tuttukları bir meseleydi¹¹⁸.

Emevi döneminin yıkılışını hazırlayan başka sebeplerde şöyle sıralanabilir:

1 – Muaviye'nin Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'e karşı dolambaçlı yollardan haksızlığı, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt hakkındaki çirkin isnatları, Hicaz ve Arap âleminde asla tasvip edilmemişti.

2 – İslâm âlemi, hilâfetin meşru sahipleri Hz. Ali evlâtlarını tanıyordu.

3 – Yezîd'in Kerbelâ'da peygamberin torunu Hz. Hüseyin ve evlâtlarına reva gördüğü canavarca zulüm, İslâm âlemini tamamen Emevîlerden nefret ettirmişlerdi.

4 – Emevî hükümdarları, halkla münasebetlerini kesmişlerdi. Bu yüzden halk, Emevî hükümdarlarını sevmezdi.

5 – Hişâm b. Abdülmelikten sonra karışıklıkların şiddetini artırması, hazinenin hesapsız harcamalar sonucunda tüketilmesi, eğlenceye düşkünlük ve devlet meselelerine ilgisizlik¹¹⁹

6 – Abdülmelik'ten itibaren Emevîler, koyu bir milliyetçilik siyaseti takip etmeye başlamışlardı.

7 – Ehl-i Beyt sevgisi, Müslüman halkı Emevîlere karşı nefret ettirmişti.

8 – Emevîlere karşı biriken bu hoşnutsuzluklardan Abbasiler istifade etmek imkânlarını buluyorlardı. Abbas oğulları başlangıçta, Hz. Ali evlatları adına Emevîler aleyhine propaganda yaptılar. Zemini tamamen hazırladıktan sonra da, doğrudan doğruya hilâfetin kendilerine ait olduğu iddiasıyla meydana çıktılar¹²⁰.

Bazı tarihçilere göre, Arapların, Araplardan kasıt Emevîlerin, Suriye, Irak ve İran'ı daha başka yerleri istilaları İslam dinini yaymak gayretinden ziyade fetihlerden faydalanmak amacı ile olmuştur. Bu tarihçilere göre, Araplar, fethedilen toprakların ve üzerinde yaşayan insanların istismarlarından, kendi faydalarına kullanılmasından adeta zevk duymuşlardır. Asker ve idareci, efendi millet sıfatlarıyla yerli halklara aşağı bir gözle bakmışlardır. Mağlup edilmiş olan yerli halklar, Fatihlerin dinini kabul etmek suretiyle bu durumdan kurtulacaklarını sanmışlar fakat kısa zamanda aldandıklarını anlamışlardır. Bunlar, Müslüman olmalarına rağmen Fâtih Araplar

¹¹⁸Aycan, Sarıçam, s. 95.

¹¹⁹Apak, s. 269.

¹²⁰Darışman, s.68-69.

nazarında köle (Mevâli) olmaktan ileri geçememişlerdir. Hâlbuki Müslüman olarak onların da aynı haklara sahip olmaları gerekirdi¹²¹.

Bu davranışların neticesi olarak Emevîler aleyhine olan cereyanlar kuvvetlendi. Emevîlerin yeni Müslümanlara karşı tatbik ettikleri Arap milliyetçiliği siyaseti, bu yeni Müslümanların Emevî aleyhtarı cereyanlara katılmasını sağladı.¹²²

Abbasîlerin kuruluşu ile birlikte gerek devlet müesseselerinde gerekse hilâfet ve yardımcı kuruluşlarda yeni gelişmeler oldu. Emevîlerin güttüğü Arapçılık politikasına karşı bu yeni idare, Arap olmayan diğer Müslüman unsurlardan müteşekkildi özellikle de İranlıların yardımıyla kurulmuştu¹²³. Emevîler Arapçılık politikasına dayalı olarak bir idare kurarak, Arapları, Arap olmayanlarla eşit muameleye tabi tutmuyorlardı. Arap olmayanlar önemli mevkilere getirilmiyor, devlet işlerinde onların bilgisinden de istifade edilmiyordu¹²⁴.

Bundan dolayıdır ki kızgınlar, düzenbazlar, yeteneksizler; Emevî hilâfeti imparatorluğu kendinden sonra gelecek Abbasîlere ölmeden önce akıl almaz bir borç yükünü devrederek miras bırakıyordu¹²⁵.

II. Yezîd'in tatsız muamelelerine maruz kalan zımmîlerin durumundan söz etmek gerekirse II. Yezîd, Hristiyanların özel bir elbise giymelerini mecbur kıldı ve onların ibadetlerini dışa vurmalarını yasakladı. Böylece Emevî hilâfetini Zımmîler, özellikle Haricîler ve Şiîlerin taşkınlıkları sarsmıştır. Haricîler yıllar yılıdır, Basra'da, Batiha'da, Fars'ta ve Kirman'da açıkça isyan halinde olmuşlardır. 65-72/684-692'de Umman, Hadramut, Yemen ve Hicaz kıyıları ile 130/747'de yeni bir isyan başlatarak Mekke'yi ele geçirmişlerdir. Diğer taraflarda yukarı Mezopotamya 76/696'dan inerek, Irak'ta terör estirirler. Kısa bir müddet, yenilgiye uğrayan Haccac'ı esir etmişlerdi. Yenildikleri zaman yine aynı yolu izleyerek sabıkalarını sürdürmüşlerdir 127/745 yılının sonunda her yerde bir kaç şehid, bir kaç küçük canlı gruplar bırakarak kayboldular¹²⁶.

Çıkan isyanlar, Abbasî propagandası, iç mücadeleden doğan karışıklıklar, idarecilere karşı azalan saygı, arttırılan vergiler, Araplar ve Müslümanlar yani

¹²¹Yurdaydın, s. 34.

¹²²Yurdaydın, s. 34.

¹²³Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*. İstanbul, Kayhan Yayınları, 1991, s. 43.

¹²⁴Kazıcı, s. 43.

¹²⁵Andre Miguel, *İslâm ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, Çev. Ahmet Fidan, Hasan Menteş, Ankara, Birleşik Dağıtım ile Karar Basın ve Yayıncılık, 1991, s.118.

¹²⁶Miguel, s.118.

Mevâli arasındaki mücadele, bütün bunlar Abbasilerin başa gelmelerini kolaylaştırdı¹²⁷.

3. EMEVİ DEVLETİNİN SON DÖNEMİNDE, ABBASİ DEVLETİNİN KURULUŞU ESNASINDA DİNİ VE SİYASİ GRUPLARIN DURUMU

3.1. Şîa ve Teşeyyu

Hız. Peygamber'in sağlığında, temelini Ümmet "Mü'minlerin kardeşliği" (Hucurât,49/10) esasının teşkil ettiği inanç birliği üzerine kurulu bir toplum haline gelmişti.¹²⁸ Ancak çok geçmeden Kur'an'ın ikazlarına rağmen (Âl-i İmrân, 3/103) muhtelif sebeplerle birçok Fırka tarih sahnesine çıkmaya başladı. Bu grupların içinde belki de "Fırka" adına en uygun olan İslam'da görülen yegâne kopma olayı¹²⁹ özelliği taşıyan zamanla değişik görünümeler arz etse de¹³⁰ günümüze kadar gelmeyi başaranlardan bir tanesi de Şîa Fırkasıdır."Şîa" Arapçada misafiri göndermek, arkasından gitmek, taraftarı olmak; ayrılmak, firkalaşmak, v.s. anlamlarında çok sık kullanılan bir kelimedir.¹³¹ Hız. Ali'nin sağlığında istilâhî anlamında zuhur etmiş, tarifinin kavuşmuş bir Şîa anlayışına tesadüf olunamaz. Hakemler konusu etrafında Hariciler ortaya çıkınca bir grup ne olursa olsun Hız. Ali'yi bırakmayacaklarını söylüyorlardı. Bunlar Hız. Ali sevenleri ve taraftarı idiler. O zaman onlara kelimenin lügatça anlamıyla "Şîa-i Ali: Ali taraftarları" denilmiştir. Bu fırka kendisinin müstakil emir ilan edip Hız. Ali'ye bey'at'tan kaçman Muaviye'yi haksız ve buna karşın Hız. Ali'yi haklı buluyorlardı. Hız. Ali'yi meşru halife kabul ediyorlardı, böylece Şîa'nın ilk başlangıcını Hız. Ali ve ailesinin Muâviye'ye karşı üstün tutma şeklinde tespit etmek mümkündür¹³².En büyük şehid olan Hız. Ali'nin ikinci oğlu Hız. Hüseyin Kûfe'lilere güvenererek hilâfeti ele almaya kalkıştı. Şîilerce lanetlenen İ. Yezid'in karşısında Kerbelâ'da şehid edildi.61/680 babasının yattığı Necef'te defn

¹²⁷S. F. Mahmud, *İslam Tarihi*, Çev. A. Kevenoğlu, Ayhan Sümer, İstanbul, Varlık Yayınları, 1973, s. 83

¹²⁸M. Said Hatiboğlu, "Hilafetin Kureyşliliği", *AÜİFD*, Ankara 1978, C. XXIII, s. 125-126 *İlk İslam Toplumunun Özellikleri* hk. Bkz. Müctebâ Uğur, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu*, İstanbul, 1980, s. 119.

¹²⁹Fazlurrahman, *İslam*, Çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, İstanbul, y.y, 1981, s. 216.

¹³⁰Ali Sami en-Neşâr, *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefi'l-İslam*, İskenderiye, y.y,1965, C. II s.1.

¹³¹İbn Manzûr, *Lisamu'l-Arab*, Beyrut, t.y. C. VIII, s.188; Hüseyin Atay, İbrahim Atay, Mustafa Atay, *Arapça-Türkçe Büyük Lügat*, Ankara, y.y, 1964, C.I, s. 1162.

¹³²Algül, s. 190; Hasan Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 13-14.

edildi. Kûfe ve Necef ŞîliğİN en mukaddes mekânları oldu. Daha sonra Hz. Hüseyin'in oğullarından Zeyd de şehid edildi 122/740. O da Kûfe'de defn edildi. Zeyd'in oğlu Yahya'nın şehadetinden 125/743 sonra Zeydilik Fırkası doğmuştur.¹³³ Taberi¹³⁴ Horasan'daki Şîi hareketinin başlangıcını Ömer b. Abdülazîz'in hilâfetine götürüyorsa da, ancak 734 yılında Hâris b. Süreyc, "Allah'ın kitabı ve Peygamberin sünneti" adına siyah bayrağı çekerek¹³⁵ Ehlü'z-zimme ile yapılan anlaşmaya herkesin uyacağını Müslümanlardan harâç vergisi alınmayacağını ve hiç kimseye baskı yapılmayacağını" vaad etmiştir. Böyle bir süreç Müslümanları özellikle de İslamla yeni tanışan insanları ve de Müslüman olmayanları onun yanına çekti.¹³⁶ Şîa, Arap yarımadasının çeşitli bölgelerinde bulunmakla beraber çoğunlukla Irak'a yerleşmiş bulunuyorlardı. Şîa'nın doktrinel kimlik kazanması ve ıstılahî anlamda Fırka halinde kesin hatlarla ortaya çıkışı, Hz. Muaviye'nin valileri olan Mugîre b. Şu'be ve Ziyad b. Ebih'in Irak valiliğinde buldukları sürelerde takip ettikleri siyaset dönemine denk gelir. 50-51/670-671 Mugîre 50/670 yılında camide hutbede Hz. Ali'ye hakaret ederek, Hucr b. Adıyy ise bunu içine sindirmeyerek protesto etti. Bu sebepten Hucr b. Adıyy; etrafında Valinin, Hz. Ali'ye tasallutuna karşı infial eden bir Fırka oluştu¹³⁷.

Hz. Ali'nin büyük oğlu Hz. Hasan bir ara kendisini Muâviye'ye karşı halife olarak kabul ettirmeye çalıştı. 40/661 Ancak kardeşkanının akmasından çekindiği için daha sonra pes ederek günlerini Medine'de geçirdi. Abbasî ihtilalinin çekirdeğini oluşturan olayların temeli, 66/685 senesinde başlayan muhtar es-Sakafi hareketi ve daha sonra, 127/744 yılında Hz. Ali'nin kardeşi Ca'fer'in torunu Abdullah b. Muaviye isyanına¹³⁸ kadar dayandığı iddia edilmektedir. Abbasîler bundan dolayı uzun süre Hz. Ali soyu adına çalışarak, kendi adlarını kullanmaya cesaret edememişlerdir¹³⁹. Hz. Ali oğulları veya Haşimî kabilesinin diğer üyelerinin başını çektiği bu isyanlar Emevîlerin son devrinde artarak nihayet büyük oranda Keysanî-Şîi¹⁴⁰ beklentiler üzerinden temellendirilmiştir Abbasî devrimini de bu temel

¹³³Migoel, s. 118-119.

¹³⁴Taberi, s. 1358.

¹³⁵Taberi, s. 1567-1570.

¹³⁶V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Kervan Yayınları, 1981, s. 246.

¹³⁷Algül, s. 190-191.

¹³⁸Onat, s. 99-139.

¹³⁹İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdulmelik*, Ankara, Devlet basımevi, 2001, s. 133; Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Fikilesimi ve Kâsım er-Ressi*. Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara, 2003, s. 77.

¹⁴⁰Cemil Hakycmez, *Abbasi Devletine Yönelik Ali Oğulları veya Şii Tehdidî*, AÜSBE'D, C. 1, S. 1, s. 328.

üzerinden gerçekleştirdiler. ¹⁴¹ İlk Şii hareketinin başında yer alan ve daha Hz. Ali'nin sağlığında ortaya çıkarak sonra Sebeyye diye gelişen fırkanın ortaya çıkışından sonra Süleyman b. Surad ve Muhtâr'ın hareketi Şîa'nın ikinci teşekkül noktası olarak görülmektedir. Bu tarihten sonra giderek parçalanan çok sayıda Şîa fırkası ortaya çıkmıştır. Şîa'nın ılımlı Hz. Ali seveni ve taraftarı oluş safhasından uzaklaşarak kendi arasında pek çok gruplara ayrılıp yeni çehrelere ve kalıplara girmesinin sebepleri arasında kadim Fars, Keldani kültürü ile Hint ve Yunan felsefesinin de etkisi olduğu kaynaklarda belirtilmektedir¹⁴².

Özellikle Kerbâla vak'ası 61/680, Şîilerin saflarını birleştirmiş, Hz. Hüseyin'in intikamını almak için kahramanlık duygularını kabartmıştır. Aynı minvalde Kerbâla olayı önceden Şîilerin kalplerine tesir etmeyen Şîilik ruhunu tutuşturmuştur. Şîilik Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinden sonra bir düşünce haline gelmiştir. Bu inanç özellikle Hz. Hüseyin'e evlilik bağı ile İranlılar arasında yayılmıştır. Zira İranlılar, Hz. Hüseyin'i ve ondan sonra da çocuklarını, halifelige en layık kişiler olarak görüyorlardı. Çünkü Hz. Hüseyin'in çocukları en halis Arap kanı ile en soylu Fars kanını bir arada bulunduruyorlardı¹⁴³.

Emevîler dönemi, pek çok fırkanın büyüyüp tarih sahnesine çıkma imkânı bulunduğu bir dönemdir. İşte Şîilik de diğer gruplar gibi bu dönemden nasibini almıştır. Hz. Ali'nin sağlığında hilâfetin nass ve tayinle onun hakkı olduğuna inanan bir grubun varlığından söz etmek pek mümkün değildir. Çünkü Hz. Ali'nin kendi ifadesiyle Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman'a bey'at edenler ona da etmişti. Diğer taraftan Sıffin savaşı sonrası ortaya çıkan Hakem olayında Hz. Ali'nin hilâfetinin tartışılması da imâmet konusunda nass ve vasiyetin olmadığına bir delildir. Hz. Ali'nin ölüm döşeginde iken, "Senden sonra Hz. Hasan'a bey'at edelim mi?" şeklindeki soruyu, "siz bilirsiniz" tarzında cevap vermesi; Hz. Hasan'ın halifeliği Muaviye'ye devretmesi, imâmetle ilgili nass veya tayinden pek mümkün olmadığını göstermektedir¹⁴⁴. Hz. Ali evlâtları hilâfetin kendi hakları olduğunu iddia etti. Halk da onların çevresinde toplanmaya başladı. Fakat Hz. Ali evlâtları gayet

¹⁴¹Shaban, *Islamic History*, Cambridge 1976, s. 9; Abdülaziz Abdusselam Sachedina, *Islamic Messianism: The Idea Of Mahdi in Twelver Shi'ism*, Albany: State University of New York, 1987, s. 11.

¹⁴²Algül, s. 192-193.

¹⁴³Hasan, s.282-283.

¹⁴⁴Onat, s. 139-140.

dürtüst ve samimi kişiler oldukları için hile ve hurdaya tenezzül etmediklerinden Emevîlere karşı bir türlü başarılı olamıyorlardı¹⁴⁵.

Şîa'yı Hz. Peygamberin zamanından başlatmak tarzı, hemen hemen tüm Şîi müelliflerde vardır¹⁴⁶. Bu durum Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından halife tayin edildiği fikrinin bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Bazı tarihçilere göre "Şîa özellikle Ali'ye taraftar olanlardır. Onlar Ali'nin hilâfetine, gizli veya açık nass ve vasiyete dayandığını ileri sürerler Onlara göre imâmet, onun oğullarından başkasında olmaz; şayet olursa ya zulümle ya da takiyye ile olur" bu anlattığımız bilgiler ışığında Şîa'nın ıstılah anlamını şöyle tarif etmek mümkündür: Şîa, Ali b. Ebî Talib'in, Hz. Peygamberden sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imâmetin kıyamete kadar onun Fatıma'dan olan soyundan başkasına geçmeyeceğini ileri süren toplulukların müşterek adıdır¹⁴⁷.

Eş-Şîa tabirinin kullanılmasında özellikle Hicri I. Yüzyılda tam bir belirsizlik hâkimdir. Tarihçilerin bu kelimeyi keyfi olarak veya tesadüfi olarak kullandıklarını söylemek mümkündür¹⁴⁸.

3.2.Şîa'nın Sınıflandırılması

Şîa dört ana gruba ayrılır.

- Gulat (Gâliye)
- İmamiye
- İsmailiye
- Zeydiye

Bunlardan 20 kadar fırka ortaya çıkmıştır. Bu fırkaların hepsi imâmet ve Hilâfetin şcr'an Hz. Ali'ye ait olmasından mutabık kalmışlar fakat nass ve delillerin delaleti konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir.

¹⁴⁵Danışman, s.69.

¹⁴⁶Nevbahî, *Fıraku's-Şîa*, nşr. M. Sadık Al-i, *Bahri'l Ulûm*, Nucef 1355, s.2; Muhammed Rıza el-Muzallî, *Şîa İnançları*, Çev. Abdülhakîy Gölpinarlı, İstanbul, 1978, s.58; Muhammed Hüseyin, *Âtu Kâşifu'l-Cîrâ, Aslu's-Şîa ve Usûlûha*, Beyrut, 1977, s. 42 vd.

¹⁴⁷Onat, s. 14-15.

¹⁴⁸Onat, s. 16-17.

3.3. Gulat (Gâliye)

Gulüvv, anlamca haddi aşmak demektir. Gulat-ı Şîa, akıl ve din sınırını aşarak Hz. Ali ve evlâdı hakkında ulûhiyet iddiasında bulunurlar. Bir kısmı “İmam Ali; ruh ve cesetten oluşan insan sınıfındandır, ama ulûhiyet sıfatı ile nitelenmiştir” der. Bazıları da Hristiyanların Hz. İsa hakkında düşündüğü gibi hulûl ve ittihat düşüncesini benimserler. İmam Ali sağken kendisi hakkında hulûl görüşünü benimseyen mühlitlerini terbiye için “ateş cezası uygulamıştı”¹⁴⁹. Şiîlerden aşırı olanlar ise Gulat, imamların masum olduğuna, Allah Teâlâ’nın sıfatlarının onlara hulûl edip onların cesetlerine büründüğüne inanmışlardır.¹⁵⁰Bazı kaynaklarda ise, Hz. Osman veya Hz. Ali döneminde var olduğu söylenen ve İbn Sebe’ye atfedilen “vesâyet” ve “Rec’at” fikri düşüncesi de Hicri I. Yüzyılın sonlarına doğru, Mevâli’nin devreye girmesinden sonra ortaya çıkan düşüncelerden olduğu kaydedilmiştir¹⁵¹.

3.4. İmamiye

Bunların bu ad altında toplanmalarının sebebi imâmet konusunu iman esaslarından saymalarındandır. Şîa’nın bu koluna göre “Müslümanların en önemli mes’alesi imâmet mes’alesidir. İmanın rükûlârından olduğu için Allah’ın cezasından kurtulma ve cennette sonsuza kadar kalmaya sebep teşkil eder. İmama iman etmek imanın bir zorunluluğudur. Böylesine önemli bir hususu Peygamberin ihmali düşünülemez. Bu ümmetin seçimine bırakılamaz”¹⁵². Şer’i nasslarda Hz. Ali’nin ismi “isim, zad, şahıs” olarak vardır. Bundan dolayı halifelîğin onun apaçık hakkı olduğu bu hakkın sonradan evlâdına geçtiğini, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’in nassların gereği ile amelden kaçınarak Benû Saide’deki toplantıda halifelîğin gerçek sahibine vermediklerini dile getirdiler. Bu düşünce sahipleri, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman’ı meşru halife olarak görmezler¹⁵³. Zira özellikle Farslılar Hz. Hüseyin’i ve

¹⁴⁹Aigül, s.194.

¹⁵⁰İusan, s.282.

¹⁵¹Onat, s. 139-140.

¹⁵²Yaşar Kutluay, *Yarıhte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, 125 vd.;*Kelâm ve Felsefe Açısından Şiîlik*, C. III. Nesil Dergisi, 1979, s. 12 vd.

¹⁵³Aigül, s. 199-200.

ondan sonra da çocuklarını hilâfete en layık kişiler olarak görüyorlardı.¹⁵⁴ İmamiye grubuna giren Şîa fırkaları, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber tarafından nass ve vasiyet ile tayin edildiğinde mutabıktırlar. Ancak üç imamdan sonra yani Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonraki imamlarda ihtilafa düşerler¹⁵⁵. İmâmiye fırkaları da tarihçilerin belirttiklerine göre otuz üç fırkadır. Yani Şîa fırkalarının tamamı yetmiş üç fırkadır.¹⁵⁶ Ca'fer-i Sadık'a kadar olan imamlarda "İsnâ-ı aşeriye" ile anlaşılır. Fakat Ca'fer'den sonra ihtilafa düşerler. Bazıları: "Ca'fer'den sonra oğlu Musa Kâzım İmamdır" derken, İsmailiye: "Ca'fer'den sonra oğlu İsmail, imamdır" fikrini öne sürer. Bir görüşe göre, babasından önce vefat ettiği için imâmetin Ca'fer'den sonra İsmail'in oğullarına geçtiğine inanılır. Diğer bir görüşe göre de İsmail sağ iken ölmemiş saklanmıştı. Böylece ortaya bir de "İmam-ı mestur" tabiri ortaya atılır¹⁵⁷.

3.5. Zeydiye

Şîa'nın Zeydiye kolu, bu adı Ali Zeynel Âbidin'in oğlu Zeyd'den 122/740 almıştır. Fikirlerini şöyle özetlemek mümkündür.

- a) Hz. Peygamber'den sonra Ashâb, sıfat ile mesvuf arasındaki uygunluğu gözetmeyi terk ederek hata işlediler. Yani, İmâmet niteliklerini üzerinde taşıyan Ali'yi ilk halife yapmamakta kusurludurlar.
- b) Ali, faziletçe ilk halifelerden ve öteki ashâbtan üstündür.
- c) Hilâfete daha layık varken bir başkasının ona tercih olunması caizdir. Bu münasebetle, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman meşru halifelerdir.
- d) Hz. Ali, sahabenin en faziletlisi olmakla beraber, fitnenin önlenmesi ve Maslahat gereği dinî bir kâidenin uygulanışının gerçekleştirilmesi için hilâfet makamına Hz. Ebubekir getirilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber devrinde müşriklerle yapılan savaşların kanları henüz kurumamıştı. Kalplerden kin ve intikam duyguları, henüz silinmemişti. İşte bu ortamda Hz. Ali'ye kimse gönül huzuru içinde meyledemiyordu. Bu durumda ahali, Hz. Ali gibi; savaşlarda çok müşrik kanı

¹⁵⁴Hasan, C.II, s.282.

¹⁵⁵Algül, C. III, s. 200.

¹⁵⁶Mes'ûdi, *Murûc ez-Zehab*, (Altın Bozkırlar), Çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2004, s.223.

¹⁵⁷Algül, s. 202-203.

dökmüş birini değil, Hz. Ebubekir gibi yumuşak ve yaşlı birini istiyordu. Ayrıca o ilk Müslümanlardandı ve Hz. Peygamber'e yakınlığı ile şöhret bulmuştu¹⁵⁸.

e) Cemel ve Sıffin savaşlarında Hz. Ali ile diğerlerinden hangisinin hakkı, hangisinin haksız olduğu bilinemez. Fakat netice itibarı ile iki taraftan biri haklı, biri haksızdır.

İmam Zeyd, /123/740 senesinde, Emevî hanedanına isyan etmiş, ancak öteki Şia kolları "Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den teberrî etmeyen bir kimsenin yanında yer alamayız" diyerek onu yalnız bırakmışlardır. Böylece Hişam b. Abdülmelik tarafından Kûfe'de idam edilmiştir. Zeyd'den sonra oğlu Yahya da iki yıl sonra öldürülmüştür¹⁵⁹.

Ebû İsa Muhammed b. Harun el-Varrak ve benzerleri gibi diğer Şia kolları hakkında fikir beyan edenlerden bir grup, kendi dönemlerinde Zeydiyye'nin sekiz fırka olduğunu belirttiler. Birincisi Ebû Cerûd Ziyad b. el-Münzir el-Abedî taraftarları olan ve Carûdiyye denilen fırkadır. Onlara göre imamlık sadece Hasan ve Hüseyin'in oğullarının hakkıdır. İkincisi Mersediyye, üçüncüsü Ebrakkıyye, dördüncüsü Yâkubbiye fırkasıdır. Bunlar, Y'akub b. el-Ali el-Kufî'nin arkadaşlarıdır. Beşincisi Nuaymiyye, altıncısı Kesir el-Ebtar ve Hasan b. Hayy taraftarları olan Ebteriyye, yedincisi Süleyman b. Cerîr taraftarları olan Cerîriyye, sekizincisi ise Yemaniyyedir. Bunlar, Kûfeli Muhammed b. el-Yeman'ın taraftarlarıdır. Daha sonra bunların mezhep sayıları artmış ve önceki köklerinden farklı mezhepler doğmuştur¹⁶⁰.

Emevî-Haşimî çekişmesinin bir uzantısı olarak karşımıza çıkan ve Ömer b. Abdilaziz zamanına kadar süren Muâviye'nin başlattığı Ali'yi ve taraftarlarını yermek kampanyası¹⁶¹ tabii olarak "Şiatu Ali" tabirinin uzun süre canlı kalmasına ve Emevî iktidarına yönelik muhalefetin Hâşimi kanadının da Şiîlik doğrultusunda değerlendirilmesine yol açmıştır. Ayrıca bu dönem zarfında Hâşim oğullarından güçlü bir liderin çıkmamış olması da bunu besleyen unsurların başında gelmektedir. Öyle zannediyoruz ki, Şiatu Ali tabirinin eş-Şia şeklinde ıstılahi bir hüviyet kazanmasında bu durumun çok etkisi olmuştur. Nitekim Emevîlerin yıkılışını gerçekleştiren Abbasî hareketinde faal yol alanlar için eş-Şia tabiri

¹⁵⁸Şchristani, *el-Mihel ve'n-Nihal, Tarihte ve Gumumuzda İslam Mezhepleri*, C. I, s.154.

¹⁵⁹Algül, s. 207.

¹⁶⁰Mes'ûdî, *Murûc ez-Zehab*, (Altın Bozkırlar), Çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2004, s.223.

¹⁶¹Ya'kubî, s. 305.

kullanılmıştır.¹⁶² Şîa kelimesinin ıstılâhî anlamının tespiti ve kullanımı ile ilgili olarak zikrettiğimiz bu güçlüklerden sonra Şîanın doğuşu hakkında bir şey söyleyebilmek için en sağlıklı yol, fikirlerle hadiselerin irtibatı prensibinden hareket ederek, tarihe Şîa adı altında geçen veya bazı araştırmacılar tarafından Şîî hareket olarak bahsedilen olayların, tek tek incelenmesi ve bunların Şîilikle alakalarının olup olmadığını ortaya konmasıdır. Kanaatimize göre Watt'ın ve E. Ruhi Fiğlalı'nın Emevîler dönemindeki bazı olaylara "ilk-Şîî" hareketleri adını vermiş olmaları¹⁶³ bahsettiğimiz zorluğu farkedip, olayların tabiatına uygun bir isim aramalarının neticesidir. Yine bazı araştırmacıların "dinî Şîilik-siyasî Şîilik" gibi¹⁶⁴ veya "Ruhî Teşeyyu-siyasî teşeyyu"¹⁶⁵ gibi bazı ayrımlar yapmak ihtiyacını hissetmeleri de aynı sebepten olsa gerektir.

Teşeyyu ise "Şîiliği müdâfaa etmek, savunmak, Şîî olmak" gibi anlamlara gelir¹⁶⁶. Şîa tabirinin tespit ettiğimiz ıstılâh anlamını göz önüne aldığımızda, teşeyyu'un asgari şeklinin Ali b. Ebî Tâlib'in imametinin nass ve tayinle olduğuna inanmak şeklinde tespit edilebileceğini söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, Şîilikten söz edebilmek için Şîa tabirinin umumileşmesi ve içerik itibarı ile hilâfetin, Hz. Peygamber'den sonra, nass ve tayinle Ali'nin hakkı olduğu fikrini içermesi gereklidir. Durum böyle olmasına rağmen, pek çok araştırmacının Şîanın doğuşu ile ilgili bazı görüşler geliştirmeye çalıştığını görüyoruz¹⁶⁷.

3.6. Havarîç

Emevîler'e karşı başkaldıran gruplardan biri de Hariciler fırkasıdır. Bu fırka önceden Hz. Ali yandaşı iken Hakem tayini olayından sonra isyan ederek ondan ayrılanların oluşturduğu bir gruptur. Bunlar Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in hilâfetlerinin tümünü, Hz. Osman'ın hilâfetinin ilk senelerini, Hz. Ali'nin hilâfetinin de Hakemlerin hükmüne sunulduğu ana kadar geçen safhasını meşru kabul ediyordu¹⁶⁸. Bu Hariciler veya Van Vloten'in adlandırdığı şekilde

¹⁶²Onat, s. 18.

¹⁶³Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, Umman Yayınları, 1981, s. 47; E. Ruhi Fiğlalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 108.

¹⁶⁴Mustafa Şek'a, *İslâm Bilâ Mecâzih*, Beyrut, 1979, s.169.

¹⁶⁵Abdullah Feyyaz, *Tarihu'l-İmamiyye ve Eslâfihim mine'ş-Şîa*, Bağdat, 1970 s. 38.

¹⁶⁶Hüseyin Atay, İbrahim Atay, Mustafa Atay, *Arapça-Türkçe Büyük Lügat*, Ankara 1964, C. I., s.1163.

¹⁶⁷Onat, s. 19.

¹⁶⁸Hasan, s.283.

“Demokratlar”¹⁶⁹ özellikle Hariciler ve Şîilerin taşkınlıkları Emevî Hilâfetini zarara uğratan bir süreci başlatmıştır¹⁷⁰. Hariciler günahkâr halife olamaz diyerek Hz. Ali’nin Halifeliğine karşı çıkmışlardır, onlara göre gerçek Müslümanlar sadece günah işlemeyenlerdir¹⁷¹. Hariciler her özgür Arap’ın halifelige seçilebileceğine inanıyorlardı. Ancak içlerinden bir kısmı, görüntüde bazı değişiklikler yapmış; bilhassa Arap asıllı olmayan çok sayıda Müslüman’ın kendilerine katılması üzerine Araplık ve özgürlük yerine adâlet ve Müslüman olmak şartlarını kabul etmişlerdir. Hür ya da köle bütün Müslümanların halife seçilme hukukunda eşit olarak sahip olduğuna inanmışlardır. Bu görüşleriyle, hilâfetin, Peygamberimizin Ehl-i Beyt’ine ait olduğunu kabul eden Şîa görüşüne muhalefet etmişlerdir¹⁷². Bunlar hiddet ve şiddet yandaşı oldukları için düşüncesine karşı olanlarla savaşmayı ihtiyaç sayarlar. Âdil olmayan iktidarın aleyhine ayaklanmayı âsi olmayı vacip, hatta farz olarak kabul ederler. Bu sebeple uzun süre kan dökme ve kargaşa çıkarma yolunu gittiler. Böylece İslâm dünyasının da huzurunu kaçırdılar. Havarîç meselesi uzun süre devam ede geldi. Tâki Abbasî hilâfeti dönemine kadar. Abbasîler döneminde kuvvetlerini kaybettiler ve sindirildiler. Haricilerin en güçlü oldukları bölge ise Irak topraklarıdır¹⁷³.

3.7.Mürchie

İslâmi siyasetin yönlendirilmesinde bu grubun etkisi, Şîa (veya diğer tabirle kraliyetçiler) ve Havarîç (veya diğer tâbirle Cumhuriyetçiler)’in etkisinden daha az olmamıştır. Mürchie, H.İ. asrın ikinci bölümünde, bazı Hristiyani âmillerin etkisi ile Dimeşk’te (Şam Şehri) ortaya çıkmıştır.¹⁷⁴ Kebire (büyük günah) işleyenlerin durumlarının ve hilâfet-imâmet meselesinin yoğun bir şekilde tartışıldığı bir konumda ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi bu durum etrafında Şîiler ve Hariciler, aşırı görüşler sarf ediyorlardı. Üstelik sahabe arasındaki Cemal ve Sıffin’in iç kavgaları ve bunların ortaya çıkardığı sonuçlar da buna eklendi. Mürchie; imanın yüksek bir suur ve içten bir duyuş olduğunu, bir takım kusurlar sebebiyle bir Müslümana “Kâfir”

¹⁶⁹Vloten, s. 69.

¹⁷⁰Migucl, s. 118.

¹⁷¹İra M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, Çev. Yasin Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.163.

¹⁷²Hasan, C.II, s.283-284.

¹⁷³Mevdûdi, *Hilâfet ve Saltanat*, Çev. Ali Gencer, İstanbul, Hilal 1956 Yayınları, 2011, s.275.

¹⁷⁴Hasan, s.285.

denilemeyeceğini fikrini benimsiyordu¹⁷⁵. Hz. Ali yaptığı savaşlarda bir sınıf kendisine taraftardı, bir sınıf da aşırı derece karşıydı. Bir de tarafsız sınıf vardı. Tarafsızlar “Fitne” addettikleri iç savaştan uzak duruyorlardı ya da bazen bu tarafabazen de öteki tarafa yöneliyorlardı. Boyuna dönüyor, acem kılıcı gibi iki taraftan kesiyorlardı¹⁷⁶. Mürcie, Allah Teâlanın birliğine, onun zâtında, sıfatlarında, işlerinde tek olup, eşi, benzeri ve ortağı bulunmadığına inanan bir kimsenin Kâfir olamayacağı inancından hareketle, Hz. Osman, Hz. Ali ve Muâviye b. Ebî Sûfyân ile onların yandaşlarının küfre düştüklerini kabul etmeyerek, bu konuda Harîcilerle karşı çıkmışlardır. İşledikleri günahlar ve takip ettikleri siyasî duruş ne olursa olsun, onlar hakkındaki hükmün kıyamet gününde sadece Allah Teâla tarafından verileceğini kabul eden bir Fırkadır. Onlar, din kardeşleri hakkındaki hükmü yalnız: “*gözlerin hain bakışlarını ve göğüslerin gizlediği düşünceleri bilen*” (Mü’min Suresi 40/19) Allah Teâlâya bırakırlar¹⁷⁷. İman denen şey, sadece Allah’a ve Peygamberine iman etmek demektir. Amelin iman gerçeğine girmesi, dâhil olması zaruri değildir. Bunun için, bir insan farzları terk etse, hatta büyük günah işlese yine de Kâfir olmaz, yani Mü’min necât ve kurtuluş ermesi sadece inanmaya bağlıdır. Herhangi bir günah, iman sahibi bir kimsenin imanına zarar getirmez. Bir insan için bağışlanmanın şartı, sadece ortak koşmamış olmak tevhid âkidesine girmiş olmakla mümkündür. Tevhid âkidesine inanarak ölen herhangi bir insan, affı elde edebilir¹⁷⁸.

Bu fırkaya göre, büyük günah işleyenlerin vâziyeti sonraya bırakılır ve o kişi hakkındaki hüküm gaybı en iyi bilen Allah’a havale edilmelidir. Böylece Mürcie ekolü, hem siyasî ihtilaflara hem de günah işleyenlerin durumu konusunda derin incelemeden kaçınarak uzak durmuşlardır¹⁷⁹. Mürcie adı verilen tarafsızlar Fırkası teolojik problemi su yüzüne çıkardılar. Onlara göre ne iyi ne de kötü âmel insanı gerçek Mü’min yapıyordu, doğru olan iman ve niyetti. Dolayısıyla Mürcie iman ve âmel problemini gündeme taşıdı¹⁸⁰. Bu dönemde en önemli mesele yeni Müslüman olanların durumuydu. Mürcie, fırkalar arasındaki anlaşmazlık ve kavgaların büyüdüğü, imâmet konusundaki anlaşmazlığın yerine bu yeni sosyal problemin

¹⁷⁵Algül, s. 208.

¹⁷⁶Mevdûdi, *Hilafet ve Saltanat*, Çev. Ali Gencer, İstanbul, Hilal 1956 Yayınları, 2011, s.278.

¹⁷⁷Hasan, s.285.

¹⁷⁸Mevdûdi, *Hilafet ve Saltanat*, Çev. Ali Gencer, İstanbul, Hilal 1956 Yayınları, 2011, s.279.

¹⁷⁹Algül, s. 208.

¹⁸⁰Ira M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, Çev. Yasin Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.164.

aldığı esnada, Araplar ve Arap asıllı olmayan Müslümanlar arasındaki çatışan çıkarların arasını bulmak rolünü oynamıştır¹⁸¹.

3.8. Mu'tezile

Ortalığın karışık olduğu bir zamanda ve keşmekeş devirde İslâm dünyasında yepyeni ve dördüncü bir düşünce akımı ortaya çıkmıştır ki, İslâm tarihinde bu hareketin adına "İtizal/Mu'tezilî" denmiştir¹⁸². Mu'tezile, İslâmi siyasetin yönlendirilmesinde, bu Fırkanın etkisi de öteki üç fırkadan az olmamıştır. Mu'tezile, İran ve Sâmî medeniyetlerinin beşiği olan Irak'ta doğmuştur. Bu bölge Abbasiler zamanında devletin idarî ve en önemli ilmî merkezi konumundaydı¹⁸³. İlk dönemde bir süre Şîa, daha sonraları da özellikle Mu'tezile ekolü devlet politikasına egemen olmuştur¹⁸⁴. Hatta birkaç Abbasî halifesi Mu'tezile mezhebini görünür şekilde korumuşlardır¹⁸⁵. Kelâm alanında yunan diyalektiğiyle en çok ilgilenen fırka, Mu'tezile fırkasıdır. Tartışmanın başlarında Hristiyan teslisi manici düalizm, putperes maddeciliği ile ve hatta Müslümanlar arasında çok yaygın olan Andropomorfik kavramlarla tabiri caiz ise savaştan Mu'tezile ekolü Allah'ın birliği ve münezzehliği düşüncesini korudu. Bir ve kusurlu sıfatlardan münezzeh bir Allah'ın varlığını savundu. Bu tanımla Allah hiçbir yaratılana, hiçbir insana benzemiyor ve cüzlere ayıramıyordu. Mu'tezile tarafından benimsenen Aristo terminolojisine göre Allah'ın özü onun var olduğudur¹⁸⁶. Bu düşünce akımı veya mezhebinin çıkış nedeni, Hz. Osman'ın şehid oluşundan sonra İslâm âleminde çıkan iç savaşlarda pek çok kişinin ölmüş olması, "öldürme" denilen büyük günah etrafında yoğun tartışmalara neden olmuştur. İşte Mu'tezile böyle bir durumda ve ortamda çıkarak siyasi ve fikri problemler hakkında kendine özgü görüşler ortaya koymuştur. Tevhid, Adl, Va'd, Vait, Menzile, beynelmenziletayn, iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak hakkındaki düşünceleri ile ekolleşmiştir. Kuvvetli görüşe göre kurucusu Vasıl b. Ata (ö.748)'dir¹⁸⁷. Havarîç, Şîa ve Mürcie fırkalarının ortaya

¹⁸¹ Hasan, s.285.

¹⁸² Mevdüdi, *Hilafet ve Saltanat*, Çev. Ali Gencer, İstanbul, Hilal 1956 Yayınları, 2011, s.280.

¹⁸³ Hasan, s.286.

¹⁸⁴ İhsan Süreyya Sırma, *Abbasiler Dönemi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2010, s.7.

¹⁸⁵ Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, *İslâm Tarihi*, İstanbul Doğan Güneş Yayınları, 1971, C. I, s. 427.

¹⁸⁶ İra M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, Çev. Yasin Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010s.165.

¹⁸⁷ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Fikhi Meçhpler Tarihi*, Çev. Abdülkadir Şener, Ankara Ayyıldız Matbaası Yayınları, 1968, C. II, s. 172.

çıkışlarında siyasetin etkili olmasının aksine, Mu'tezile sırf dinî bir grup olarak ortaya çıkmıştır. Mu'tezile'nin ortaya çıkışında siyasetin hiçbir etkisi yoktur. Ancak çok geçmeden onlarda siyasete girmişlerdir. İmâmet ve imam olacak kişinin taşıyacağı şartlarla ilgili görüş sunmaya başlamışlardır. Mu'tezile fırkası iradenin hürriyeti görüşünde Şiilerden etkilenmişlerdir ki, bu görüşün temelini Hz. Ali ailesine mensup imamlar atmışlardır. Aynı şekilde Mu'tezile, fıkıhçılar için Şiilerin fıkıhçılarına vermiş olduğu imam lakabını kullanmışlardır¹⁸⁸. Böylece Mu'tezile, Emevîler zamanında ortaya çıkarak diğer fırkalar gibi müstakil ve kendine özgü görüşleriyle tanınan bir ekol olmuştur. Ayrıca Abbasiler döneminde de çok önemli bir ekol olarak düşüncelerini ikame etmişlerdir¹⁸⁹.

3.9. Mevâli

İslâm, her ne kadar etnik unsuru insanlar arasında bir üstünlük aracı olamayacağını, Müslümanların birbiriyle kardeş olduklarını dile getirmiş olsa da Emevî döneminde yönetici kadro, sonradan Müslüman olan Mevâli'ye karşı hep şüpheyle yaklaşarak, onları hor ve hâkir görmüştür.¹⁹⁰ Arap olmayan Müslümanlar İslâma girişlerinde Arap kabileleri arasından Mevâli sıfatıyla katılmışlardır. Mevâli sınıfı Araplarca küçümsenmiştir. Gayri Müslim teb'anın verdiği vergileri vermek zorunda bırakılmışlardır. İranlılar ve diğer halklar kendilerine uygulanan bu düşük sınıftan hoşnut kalmamış, olumsuz bir iç tepki geliştirmişlerdir.¹⁹¹ Bu zümre siyasi bir hüviyettir. Bunlar Arap olmayan Müslümanların meydana getirdiği siyasi bir firkadır. Asya'da elde edilen fetihler sonucunda gerek işçi gerekse de köle olarak Arap diyarlarına gelmişlerdi veya getirilmişlerdi. Çiftçilik ve zanaatla uğraşan bu sınıfın çoğunu İranlılar az sayıda da Türkler oluşturuyordu. Ne var ki Emevîler dışı karşı Arapçılık içi karşı da soya dayalı politika uyguladıkları için bunların hükmü altında bulunan Arap olmayan Müslümanlara ikinci, hatta üçüncü sınıf vatandaş gözüyle bakılıyordu. İşte bu durum Emevîler aleyhine, Mevâli denilen sınıfların harekete geçmesine sebep oldu. Böylece, Emevî aleyhtarı olan Şiilik gibi zamanın

¹⁸⁸Hasan, s.287.

¹⁸⁹Algül, s. 208.

¹⁹⁰Öz, s.111.

¹⁹¹Bozkurt, s.16.

fikir akımları Mevâli arasından gereken taraftar ve gücü buldu, nitekim kurulacak olan Abbâsî devletine de lehte önemli etkisi olacaktır¹⁹².

¹⁹²Algül, s. 208-209.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABBASİ DEVLETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

1. ABBASİ DÂVETİNİN OLUŞUMU VE KOLLEKTİFLEŞMESİ

1.1. Abbasî Davetinin Oluşumu

1.1.1. Abbasî Ailesi

Abbasî ihtilalini başlatan Muhammed b.Ali, Hz.Muhammed'in amcası Abbas b. Abdülmüttalib'in torunlarından¹⁹³. İsimlerini Hz. Muhammed'in amcası Abbâs b. Abdülmüttalib'ten alan Abbasî ailesi fertleri kendilerinden önce İslâm âleminde idareyi ellerinde bulunduran Emevî devletine son vererek, kendi devletlerinin kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir¹⁹⁴.

Abbas b. Abdülmüttalib, Mekke'deki¹⁹⁵ Kureyş kabilesinin, Beni Haşim, kolundandı. O Beni Haşim'in ileri gelenlerinden ve en zenginlerindendi. Mekke'ye gelen hacılara su dağıtma ve ziyafet verme görevlerini, kardeşi Ebu Talib'ten devralmıştı¹⁹⁶. Hz. Muhammed (s.a.v.)'den üç yaş büyüktü¹⁹⁷. Saygın kişiliğinden ötürü kabilenin işlerini yönetme görevi ona verilmişti¹⁹⁸. Mekke'nin fethine kadar Müslüman olmadığı rivayet edilmektedir. Ancak O, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i şirk koşanlara karşı korumuş ve II. Akabe bey'atında, Medinelerle yapılan görüşmelerde, Peygamberimizin yanında yer almıştır¹⁹⁹. Abbasiler, ismini Hz. Peygamberin Amcası olan Abbas'tan almışlardır. Abbasiler Abbâs b. Abdülmüttalib, peygamberimiz henüz hayatta iken Hz. Peygamberin hastalığı nüfuz edince halifelik durumu ile ilgili endişeye kapıldı. Çünkü o idarenin Hâşim oğullarında kalmasını istediği için

¹⁹³Bozkurt, s.21.

¹⁹⁴Yıldız "Abbasiler", *DİA*, C. I. s. 32; İsmail Yiğit, "Emeviler", İstanbul, *DİA*, 1995, C. XI, s. 95.

¹⁹⁵Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, Beyrut; *Darulhıyâi't-Turasil-Arabi*, 1979, C. IV, s.490.

¹⁹⁶Belazurî, *Ersabu'l-Eşraf*, Thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut, 1978, C. III, s.16.

¹⁹⁷Belazurî, s. 16.

¹⁹⁸İbn Sâ'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut: Daru Sadır, 1968, C. IV, s.32.

¹⁹⁹İbn Sâ'd, C. IV, s. 7.

Hz. Peygamberin imâmet konusundaki düşüncesini öğrenmesi için kardeşinin oğlu Hz. Ali'yi gönderdi. Fakat Hz. Ali, Hz. Abbas'ın dile getirdiği bu teklifi yerinde bulmayarak Peygamberin kendi aleyhinde kanaat belirtmesi durumunda devlet idaresini hiç kimsenin kendilerine vermeyeceğini söyleyerek bu fikri reddetti²⁰⁰. Abbas'ın Ali b. Ebi Talib'in hilâfete geçmesi konusunda ısrar etmesinin sebebi onun saygınlığından istifade ederek, Hâşimilerden olan birisinin iktidara geçmesiyle Abbasîlerin amaçlarının yerine getirilmesi gayesini taşıyordu²⁰¹. Hz. Abbas ilk Müslümanlardan değildi bu nedenle kendisini hilâfete aday göstermedi. Bununla birlikte iktidarın Hâşim oğullarında kalması konusunda ısrarcı olmuş ve bunun Peygamberimizden sonra Hâşim oğullarının hakkı olduğuna inanmıştı²⁰². Onun siyasî ve sosyal olaylar karşısındaki bu tutumu Hz. Ali döneminde olduğu gibi ondan sonraki dönemde de devam etmiştir. Bu noktada Abbasîler Ali oğullarının gördüğü tecrübelerden ders aldılar siyasî liderliği ele geçirme hususunda dinî liderliğin ve Peygamberimize yakın olmanın yeterli olmadığını gördüler. Bunlara ilaveten önemli bir güce sahip olmanın da gerekliliğini anladılar²⁰³. Ali oğulları ve Abbasoğullarından müteşekkil Hâşim oğulları Emevî devletinin sonlarına doğru toplanarak kendi durumlarını, gördükleri zorlukları, Emevîlerin geçirmiş olduğu sıkıntıları ve iktidar savaşında halkın göstereceği meyil ile rağbeti müzakere ettiler. Hemen arkasında halkı gizlice kendilerini desteklemeye çağırdılar²⁰⁴. Böylece Emevîlerin iktidara geçişinden beri Şii propagandacıları harekete geçtiler ve Ali soyu lehinde dâvete başladılar. Onlar Peygamberin Halifesinin bu sülaleden gelmesi lazım düşüncesini taşıyorlardı. İşte bu sıralarda Hz. Muhammed (s.a.v.)'in amcası Abbas'ın soyundan gelenler Hz. Ali yandaşlarının bu davetten istifade etme arzusu ile ortaya çıktıklarını görmüşlerdir. Abbas'ın oğlu Abdullah Lût gölüne yakın bir yere çekilerek, buradan maharetle davete başladı. Çağrı için en elverişli bölge olarak da Horasan'ı seçmişti. Çünkü bu bölge halkı, Müslüman olduğu halde Emevîler tarafından ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördükleri için bu durumdan kurtulmak

²⁰⁰Mehmet Atalan, *Anı hatırlarıyla İslam Tarihi Emeviler dönemi*, S. 2, s. C. XVIII, 183-191.

²⁰¹El-Beyli Muhammed Berakat, *ed-Davetu'l-Abbasiyye*, Mısır, 1986, s.5-6.

²⁰²Mâcid, *et-Tarîhu's-Siyasi Li'd-Devleti'l Arabiyye*, C. III, 18-19; Muhammed Abdülfettah Ulyan, *Kıyamü'l-Devleti'l Abbasiyye*, Mısır, 1994, s. 13.

²⁰³Atalan, s.183-191.

²⁰⁴İbn Tiktaka, s. 147.

için gayret göstermişlerdi. Bu bakımdan Emevîler aleyhine olacak bir harekete girmek suretiyle hazır duruma geçtiler²⁰⁵.

1.2. Abdullah b. Abbâs b. Abdülmüttalib (ö.68/687)

Abbas'ın oğlu Abdullah hicretten üç sene önce doğmuştur²⁰⁶. Büyük bir âlimdi, tefsir ve hadis alanında büyük bir otoriteydi²⁰⁷. İlim ve irfanî kişiliği ile ön saflarda olan Abdullah b. el-Abbas'ın politik bir iddiasının olmadığı görülmektedir. Abdullah b. el-Abbas Muâviye ve oğlu Yezid'e bey'at ederek onlarla gayet iyi geçinmiştir²⁰⁸.

1.2.1. Ali b. Abdullah b. Abbâs b. Abdülmüttalib (ö.118/735-736)

Bu dönemde ise Emevîler ile ilişkiler farklı biçimde gelişti. Ali b. Abdullah, ailenin en küçük oğluydu. Hz. Ali'nin şehid edildiği gün 17 Ramazan 40/24 Ocak 661 dünyaya geldiği için onun ismi ve künyesi kendisine verildi²⁰⁹. Ali b. Abdullah b. Abbas Emevîlerle barış halindeydi onlarla dostluğu vardı. Kendisi için bir şey istemiyor, züht ve ibadetle gününü geçiriyordu. Vefid b. Abdülmelik, Suriye bölgesinde Dimeşk yakınındaki Humeyme beldesini ona vermiş, o da Hicazdan ayrılıp ailesi ile birlikte buraya yerleşmişti. Ne Humeyme'nin bulunduğu yer, ne de Ali b. Abdullah'ın kişiliği, kimseye burasının bir iktidar değişikliğine merkezlik edeceği hissini uyandırmıyordu. Bu nedenden dolayı Emevîler Humeyme'nin kontrol ve mürakabesi ile pek ilgilenmediler. Etrafına da gözcü koymadılar²¹⁰. Dimeşk'e bağlı çok sakin bir belde olan Humeyme, bulunduğu yer bakımından yeni bir hareketin doğacağı ve yeni kurulacak olan bir devlete merkez olacağı düşüncesini

²⁰⁵Yurdaydın, s.34-35.

²⁰⁶Belazuri, *Ensabu'l-Eyraf*, Thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut, 1978, C. III, s. 27.

²⁰⁷Belazuri, *Ensabu'l-Eyraf*, Thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut, 1978, C. III, s. 31.

²⁰⁸Hüseyn Atvan, *ed-Davetu'l-Abbasîyye*, Tarih ve Tatavvur, Beyrut: Daru'l Cebe'l, 1984, s. 134-142.

²⁰⁹Dineveri, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Elvîda İletişim Yayınları, 2007, s.134; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n- Nihaye*, Mısır: Matbaatüs-Saade, 1932, C. IX, S. 320-321.

²¹⁰Hakkı Durşun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1986, C. III, s. 21.

uyandırmıyordu. Ayrıca muhtemel siyasî gelişmelerden etkilenme ihtimali de yoktu²¹¹.

Ali b. Abdullah oldukça dindar bir kişiydi, kaynaklar Ali b. Abdullah'ın, Velid b. Abdülmelik 86-96/705-715 devrinde halife tarafından iki defa dövürüldüğünü kaydederler. Cezalandırma sebeplerinden biri olarak Ali b. Abdullah'ın halife Abdülmelik b. Mervân'ın 65-86/685-705 boşadığı cariyesi Lübabe bint Abdullah b. Cafer ile evlenmesinin Velid'i sinirlendirmesi diğer sebep olarak ise, Ali b. Abdullah'ın halifeliğin çocuklarında devam edeceğine dair düşüncesini dile getirmesi ve bu sözlerin halife Velid'e nakledilir²¹². Siyasî anlamda bir hareketliliğinin olmadığı anlaşılan Ali b. Abdullah Halife Abdülmelik ile iyi geçiniyordu²¹³. Ancak Ali b. Abdullah'ın halife Abdülmelik'in boşadığı cariyesi ile evlenmesi üzerine ikisinin arası bozuldu. Babasının ölümünden sonra hilâfete geçen Abdülmelik bu hareketinden dolayı Ali b. Abdullah'ı cezalandırdı²¹⁴. Ali b. Abdullah söz konusu olaydan dolayı Şam'dan göç ederek Humeyme'ye yerleşti²¹⁵ ve orada 118/736 yılında vefat etti²¹⁶. Humeyme ihtilâl düşüncesinin olduğu ihtilâl kararını verildiği ve dâvetin hazırlıklarının yapıldığı merkezdir. Buna karar veren kişi ise Ali b. Abdullah'ın oğlu Muhammed'dir. Muhammed b. Ali dâvetin hem teorisyeni hem de hareket adamıydı²¹⁷.

1.3. Âbbasî Dâvetinin Lideri: Muhammed b. Ali

Ali b. Abdullah'ın oğlu Muhammed Humeyme'de, halifeliğin kendi soyuna ve ailesine yani Abbasîlere geçmesi fikri ile yeni bir aksiyonun başlamasına vesile oldu. Akıllı, zeki, gayretli, olaylardan ders çıkarmayı, herşeyden istifade etmeyi, fırsatları lehe çevirmeyi çok iyi bilen Ali b. Abdullah'ın oğlu Muhammed yaşadığı toplumun sıkıntılarına vakıf olmuş devletin Arap öncelikli bir politika izlediğini görmüş diğer irkların ikinci sınıf olarak görüldüğüne bizzat şahit olduğu için Abbas oğullarının

²¹¹ Apak, C. IV, s. 25.

²¹² Dineverî, *el-Ahbâr et-Trvâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yay. 2007, s. 139; İbn Abdırabbi, *Kitabu'l-İkhtilâ-ferid*, Thk. Ahmet Emin ve Arkadaşları, Beyrut: Daru'l-Kütütabil-Gızzâlî, 1983, C. V, s. 103-104.

²¹³ Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut, 1978, C. III, s. 74-76.

²¹⁴ Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut, 1978, C. III, s. 76; Dineverî, *el-Ahbâr et-Trvâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yay. 2007, s. 138-139.

²¹⁵ Hamevî, C. II, s. 307.

²¹⁶ Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut, 1978, C. III, s. 78-79.

²¹⁷ Bozkurt, s.22-23.

iktidara gelmesi gerektiğini düşünerek çalışmalara ve gizliden gizliye dâvete başlamıştır²¹⁸.

Muhammed b. Ali'nin babası ile arasındaki yaş farkı sadece 14 yıl olduğu belirtilmektedir²¹⁹. Muhammed oldukça dindar biriydi²²⁰. Dindarlığının yanında dini ilimlere de sahip olduğu bilinmektedir²²¹. Hoşgörülü, sabırlı bir kişiliğe sahip olduğunu ifade eden kaynaklar onu aynı zamanda mantığı kuvvetli, sağlam görüş sahibi, tedbirli ve belîğ sözlü biri olduğu üzerinde dururlar²²². Emevî hanedanın büsbütün ortadan kalkmasını faal bir surette hazırlayan, Abbas'ın torunun çocuğu Muhammed b. Ali b. Abdullah el-Abbas olmuştur²²³. Emevîlerin ortadan kaldırılması için en fazla çaba gösteren de Hz. Abbas'ın torunun oğlu Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'tır. Onun Hicri 126/744 yılında ölmesi üzerine bu işi yerine bıraktığı oğlu İbrahim b. Muhammed devam ettirdi²²⁴. Abbasîler adına ilk ortaya çıkış, Hz. Abbas'ın torunun oğlu olan Muhammed b. Ali tarafından gerçekleştirilmiştir²²⁵. Peygamberimizin amcası Abbas b. Abdülmüttalib'in torunlarından Muhammed b. Ali tarafından başlatılan Abbasî çağırısı, son derece gizli yürütülen 25 senelik bir propaganda devrinin ardından, 129/747 yılından itibaren Emevî hükümlerine karşı bir isyana, bir ihtilale dönüştü. Önce Horasan'ı, ardından Irak'ı ele geçiren Abbasî ihtilal aksiyonu liderlerinin Ebu'l-Abbas es-Seffâh'ı 132-136/750-754 Kûfe'de halife seçmeleriyle Abbasîler tarih sahnesine çıkmış oldular²²⁶. Başka bir rivayete göre ise Abbasî harekâtı, Hz. Peygamberin amcası Abbas'ın torunlarından Muhammed b. Ali liderliğinde başlayıp 32 yıl kadar süren bir faaliyetin ardından Emevîlerin yıkılması ile sonuçlanan bir süreçtir. Bu tarihi gelişme, Emevî iktidarından memnun olmayan fırkaların ortak çalışmaları neticesinde teşkilatlanan büyük bir kitlenin harekete geçmesiyle oluşmuş; birçok

²¹⁸Apak, s. 25.

²¹⁹Belazurî, *Ensabü'l-Eşraf*, Thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut, 1978, C. III, s. 71; Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yay. 2007, s. 161; Şemseddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. İbrahim b. İbî Bekir b. Hallikan, *Vefeyatu'l-A'yan ve Enbau Ehmaiz zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Daru Sadır, 1977, C. IV, s. 186.

²²⁰Belazurî, *Ensabü'l-Eşraf*, Thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut, 1978, C. III, s. 87.

²²¹Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yay. 2007, s. 161-166.

²²²Belazurî, *Ensabü'l-Eşraf*, Thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut, 1978, C. III, s. 83.

²²³K. V. Zettersteen, "Abbasîler", *İA*, Eskişehir, 2001, C. I, s. 18.

²²⁴Hayatî Ülkü, *İslam Tarihi*, İstanbul, Çile Yayınları, 1982, s.223.

²²⁵Algül, C. III, s. 219.

²²⁶*İslâm Medeniyetinde Bağdat Medînetü's Selâm Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, Marmara Üniv. İFAV Yay. 2008, C. I, s.40.

yönüyle sosyal, siyasî, dinî alanda derin değişimleri ve farklılaşmalara yol açacak bir sürecin de başlangıcını oluşturmuştur²²⁷.

İhtilâlin organizasyonunu yapan Muhammed b. Ali Abbâsî ailesini iktidara götürecektir kararı nasıl verdiğini ihtilal liderliğini nasıl sahiplendiğini Kaynaklar bu konuda farklı rivayetler nakletmektedir. Bu bilgiler üç ayrı temel düşünce çerçevesinde toplandı söylenebilir. Birinci rivayet; Peygamberimizin Amcası Abbas'a hilâfetin oğullarına geçeceğine dair haber vermesi olayıdır. İkinci rivayetin odaklandığı temel fikir ise Emevî devletinden hoşnut olmayan bir grup Horasanlının, lider arayışı içerisinde Muhammed b. Ali'ye yaklaşması olayıdır. Hz. Hüseyin'in kardeşi Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğlu Ebu Hâşim Abdullah b. Muhammed el-Hanefiyye'nin 97/715-716 İmamet hakkını Muhammed b. Ali'ye bırakması olayı üçüncü ve kaynaklar tarafından en çok konu edinilen rivayettir²²⁸. Birinci rivayete göre Peygamberimiz, Amcası Abbas b. Abdülmüttalib'e, halifeliğin onun çocuklarına, sülâlesine geçeceğinin bilgisini vermesiydi²²⁹. Bu rivayetten anladığımız kadarıyla Abbas oğullarının, Hz. Peygamberin hilâfeti kendilerine geçeceğini haber verdiği, hilâfete talip olmalarının en önemli sebebi olarak görmüşlerdir. Bu sebepledir ki Muhammed b. Ali'yi hilâfete talip olmaya sevk eden bu hadis olamaz. Her şeyden önce Peygamberin kendisinden sonra kimseyi halife olarak bırakmadığı kesin bir tarihi bir gerçekliktir. İhtimal dâhilindedir ki Abbâsîler iktidara geldikten sonra, kendilerini haklı pozisyondan düşürmemek için dinî açıdan temellendirme yoluna gitmişlerdir²³⁰. İkinci rivayete göre Emevîlere karşı başlatılacak bir harekâtın ancak şerefli, dindar ve asil bir lider ile başarılacağına inanan bir grup Horasanlı, Ali oğullarından bir şahsa geldiler. Ali oğullarına mensup bu zat da onlara Muhammed b. Ali'yi tavsiye ederek, "Dostunuz odur ve o, bizden daha faziletlidir" diyerek Muhammed b. Ali'ye gönderdi²³¹. Onlar da bu vesileyle Muhammed b. Ali'ye geldiler. Hz. Hüseyin'in Kербela'da şehid edilmesi Müslümanların dinî duygularını harekete geçirdi. Bu olaydan duyulan derin üzüntü nedeniyle Şîa tek

²²⁷Apak, s. 17.

²²⁸Bozkurt, s.23.

²²⁹Taberî, C. VII, s. 421; Ebu'l-Hasen İzzeddin Ali b. Ebi'l Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi'l Tarih*, C. V, s. 408.

²³⁰Mehmed Hatipoğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1962, s. 30-58.

²³¹Belazuri, *İnsabu'l-Eşraf*, Thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut, 1978, C. III, s.81; Elton Daniel, *The Political and Social History of Khurasan under Abbasid Rule*, 747-820 Minneapolis and Chicago: Bibliotheca Islamica, 1979, s.27-28.

yumruk haline geldi. Hz. Ali oğulları adına yapılan çağrı güç kazandı ve Emevî oğulları ile İslâm ülkesinin çeşitli vilayetlerinde âsîlikler ve karışıklıklar tahrik eden Hz. Ali yandaşları arasındaki düşmanlık iyice şiddetlendi bir süre sonra da Şîa tarihinde son derece önemli olan olay yani imamet hakkının Hz. Ali oğullarından Hz. Abbas ailesine intikali gerçekleşti. Bu devretme işi Şîa'dan Keysaniyye kolunun lideri Ebu Hâşim b. Muhammed b. el-Hanefiyye tarafından yapılmıştı ki bu devretmeye "Keysaniyye'nin mirası" denilmesi de mümkündür²³².

Ebu Hâşim, Hüseyin b. Ali'nin kardeşi ve Keysaniyye fırkasının liderlerinden kabul edilen Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğludur. İmameti babasından devraldığı anda kendisine inanılan ve Hâşimiyye fırkasının imamı kabul edilen Ebu Hâşim'in İmameti Abbasoğullarından Muhammed b. Ali'ye devrettiği kaynaklarca zikredilmektedir²³³. Bu hâdise, 98/717 yılında meydana gelmiştir. Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik, Ebû Hâşim'i davet edip onunla birlikte gelenlere ikramda bulundu. Kendisine de dostluk ve samimiyet gösterdi. Ancak halife, halkı etrafında toplayıp ayaklanmasından korktuğu için Ebû Hâşim'i öldürmeyi planladı ve onu Humeyme yolunda iken zehirlettirdi. Öleceğini hisseden Ebû Hâşim, adı geçen Muhammed'e giderek, Ali oğulları davetinin sırlarını açıklamış, onun lehine imamet hakkından vazgeçerek bu hakkı ona devretmiştir. Ayrıca Kûfe'de kendi adına davette bulunan davetçilerin liderinin ve diğer bazılarının ismini vermiş, onlara göndereceği mektupları Muhammed'e teslim ederek ona yardımcı olmuştur²³⁴. Muhammed b. Hanife'nin oğlu Ebu Hâşim 99/718 seneinde Hamime köyünde vefat ettiği zaman imameti (beni Abbas)'tan Muhammed b. Ali'ye vermiştir ve ondan sonra hilâfetin beni Abbas'a geçeceğini beyan etmiştir. Bu sebeple ne yapmak gerektiğini de tarif etmiş ve sırrın gizli tutulmasını tenbih etmiştir. Irak ve Horasan ahâlisinde yanında bulunan Şîa taifesine dahi hilâfetin Abbasîlere intikal edeceğini söylemiştir²³⁵. Abbasî ihtilali henüz gün yüzüne çıkmadan önce Horasan'da kuvvetli bir güç olan Şîiler, yönetime karşı bir hareket içinde idiler. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ailesinden birinin halife olmasını isteyen bu muhtelif grubun büyük bir kısmı, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim'in etrafında toplanmışlardı. Ebû Hâşim daha sonra ikametgâhını Humeyme'ye naklederek, meskûn bulunan Abbasî

²³² Hasan, s. 293.

²³³ Bozkurt, s.25.

²³⁴ Hasan, İbrahim Hasan, *Tarihü'd Devleti'l Fatmiyye*, s.20-21; Belazurî, *Ensab*, C. III, s. 80.

²³⁵ Cevdet Paşa, s. 971-972.

liderleriyle temasa geçti. Hatta bir rivayete göre, Hicretin 98/716-717 yılında gerçekleşen vefatı sırasında imameti Abbasoğulların'dan Muhammed b. Ali b. Abdullah'a vasiyet etmiştir. Bu şekilde Abbasiler, ihtilal girişiminin daha başlangıç aşamasında Şiilerin manevi desteğini sağlamış oldular²³⁶. Yeni durumda Humeyme, ihtilal düşüncesinin oluştuğu ve isyan hazırlıklarının yapıldığı merkez halini aldı. Hac yolu üzerinde yer alan bu küçük belde, hem Emevîler'in başkenti Dimaşk, hem de Hz. Ali taraftarlarının yoğun olduğu Kûfe'den uzaktı. Dolayısıyla bu iki bölgede gerçekleşecek muhtemel siyasî gelişmelerden etkilenme ihtimali yoktu²³⁷. Ya'kûbi ise Ebû Hâşim'in Süleyman b. Abdülmelik'in 96-99/715-717 yıllarında yanına geldiği, onun tarafından iyi karşılandığını, Ebû Hâşim'in Filistin'e²³⁸ gitmek üzere yola çıktığını, Süleyman b. Abdülmelik'in onu zehirlemek için arkasından kişiler gönderdiğini nakleder. Bu rivayete göre, sütü içen Ebû Hâşim öleceğini anladığı için Humeyme'de bulunan amcasının oğlu Muhammed b. Ali'ye gitti. Hilâfeti ona vasiyet ederek ve daveti tamamlamasını rica etti. Ona kendi taraftarlarının, onun dâileri ve yardımcıları olduğunu söylemiştir. Ayrıca ona davetin stratejisini anlatıp özellikle davetin Şam'da değil Horasan'da başlaması gerektiğini dile getirmiştir. Yine 12 nakip seçmesini, bunun Kur'ânî olduğunu, Peygamberin de Ensar'dan 12 nakip seçtiği tavsiyesinde bulunduktan sonra Ebû Hâşim, ihtilalin 100/718-719 yılında başlatılmasını istemiştir. Bunu da Bakara Suresinin 259. ayetiyle delillendirir. Ebu Hâşim orada ölür²³⁹. İbn Abdîrabbîh 327/939 ise çok küçük bir takım değişikliklerle Ya'kûbi ile aynı rivayeti nakleder²⁴⁰.

İsfahânî (ö. 356/967) de, Ebû Hâşim'in Süleyman b. Abdülmelik'in yanına bir takım ihtiyaçlarını arz etmek için gittiği, oradan Medine'ye²⁴¹ yöneldiğini, Süleyman'ın onu yolda zehirlediğini, bu durum karşısında Ebû Hâşim'in de durumunu Muhammed b. Ali'ye bildirmek üzere elçi gönderdiğini, onların onu karşıladığını, öldüğü, Humeyme'de defnedildiği ve imameti Muhammed b. Ali'ye

²³⁶Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut, 1978, C. III, s. 80, Ya'kûbi, *Tarih*, C. II, s. 296-298; Taberî, C. VII, 421; İbnü'l-Esîr, C. IV, s. 159, Bu hususta değerlendirmeler için bkz. Giliğün Uyar, *Ehl'î Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma*, İstanbul, 2008, s. 146-148.

²³⁷Apak, s. 24.

²³⁸Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut, 1978, C. III, s. 80.

²³⁹Yakubi, C. II, s. 296-298.

²⁴⁰İbn Abdîrabbîh, *Kitabu'l-İkdi'l-ferid*, Beyrut, 1983, C. IV, s. 475-477.

²⁴¹Hamevî, s.82-88.

vasiyet ettiğini söyler²⁴². Taberî ise 132/749-50 yılı olaylarını zikrederken Ebû Hâşim'in Şam'a gittiğini, orada karşılaştığı amcasının oğlu Muhammed b. Ali'ye "Sana bir sır vereceğim, onu kimseye söyleme. Bu iş size dönecek ve insanlar sizin idareniz altına girecek." dediğini rivayet ederler²⁴³.

Hasan İbrahim Hasan'a göre, Ebû Hâşim'in imameti Muhammed b. Ali'ye vasiyet etmesi hadisesi doğrudur. Ebû Hâşim, Şîa'nın Keysanî kolu lideriydi ve Ali oğulları içerisinde yeterli kimse bulamadığı için imameti Abbasoğullarına devretmek zorunda kalmıştı²⁴⁴. Sharon da Muhammed b. Ali'nin, Ebû Haşimiyye fırkasının liderliğini devraldığını kabul eder. Sharon; Muhammed b. Ali ile Ebû Hâşim arasındaki yakın ilişkinin Şam'da kurulduğunu, Muhammed b. Ali'nin, Ebû Hâşim'in öğrencisi olduğunu ve ondan ilim öğrenmediğini, Ebû Hâşim'in oğlu olmadığı için onu kendisinin yerine geçecek şekilde hazırlandığını, ona gizli organizasyonun kurallarını öğrettiğini ve onu hareketin diğer liderleriyle tanıştırdığını ifade eder²⁴⁵.

Alioğullarından Ebû Hâşim'in İmâmet hakkını Abbasoğullarından Muhammed b. Ali'ye devretmesi konusunda klasik ve modern literatürde yer alan rivayet ve görüşleri yukarıda vermeye çalıştık. Üzerinde durduğumuz bu rivayetlerden anlaşıldığına göre; Tarih araştırmacılarının birçoğuna göre Abbasî daveti, Ebû Hâşim'in İmâmet hakkını Abbasoğullarından Muhammed b. Ali'ye devretmesiyle başlamış; Ebû Haşim'den devralınan gizli organizasyon "Haşimiyye", Abbasî davetinin başarıyla sonuçlanmasında en etkin rolü oynamıştır²⁴⁶. Abbasî organizasyon görevini üstlenen Muhammed b. Alide bu davete sahip çıkarak kendisi için bazı prensipler koydu. Bu prensipler;

1. Yapacağı çağrı "Âl-i Muhammed'den Rıza"ya olmalıdır. Yani bu çağrı başarıya ulaştıktan sonra Hz. Muhammed (s.a.v.) ailesinden her kim halife seçilirse ona razı olunacaktır. Böylece o, amcasının oğulları olan Hz. Ali evladını kızdırmamış oluyordu. Ayrıca dâveti belirli bir yere bağlamıyordu ki kendisi, ölürse

²⁴²İsfahani, *Makatilu'l Talibbiyyin*, Thk. Ahmet Sakar, *Kahire Daru'l İhyai'l Kütubi'l-Arabiyye*, 1949, s. 126.

²⁴³Taberî, C. VII, s. 421.

²⁴⁴Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teyakkul Devri*, Çev. Ethem Ruhi Fırlıklı, Ankara, Urman Yayınları, 1981, s. 193.

²⁴⁵Moshe Sharon, *Black Banners from the East. The Establishment of the Abbasid State-Incubation of a Revolt. Jerusalem*, Magnes Press, and Leiden, E. J. Brill, 1983, s. 121-140.

²⁴⁶Bozkurt, s.30.

veya öldürülürse, hareket zayıflamasın, liderlerden veya taraftarlardan öldürülenler de olsa yoluna devam etsin.

2. Hâşimiler, halkı mevcut “zalim” idare aleyhine kızdırmak ve bu yeni davete gönülleri ısındırmak suretiyle ortamı hazırlamadan ve gerekli hazırlıkları yapmadan hükümeti devirmek için ortaya çıkmayacaklardı.

3. Humeyme’den sonra Kûfe ve Horasan merkezleri oluşturulacaktı. Humeyme, idare ve planlama merkezi, Kûfe ise buluşma noktası olacaktı. Humeyme’nin görüşlerini ve emirlerini getiren kişiler, yaptıkları mücadelenin sonuçlarını komutanlarına bildirmek ve yeni talimatlar almak için Horasan’dan gelen davetçi ve propagandacılarla burada buluşacaklardı²⁴⁷.

1.4. Humeyme ve Muhammed b. Ali

Muhammed b. Ali, sağlam ve gerçekçi bir dâvet planı hazırladı. Nakipler ve Çağrıcılar tayin ederek başkaldırı hareketini gizlice yürütmelerini emrederken, Hz. Ali sevenlerini sakinleştirmek içinde dâveti Ehl-i Beyt adına yürütür görünmelerini istedi. Bu gizli çağrı, Hicri ikinci asrın başlarında, Abbasîlerin dâvetlerinin merkezi olarak seçtiği “Humeyme” beldesinde başlamıştır. Muhammed b. Ali çağrışı yaymakta uyacakları ana konuları belirten bir emirname göndermişti. Bu esas “Li’r-Rızâ Min Âli Muhammed” (Muhammed ailesinin rızası için biad) sloganıydı. Bilinerek ve kasten seçilen bu slogan hem Hz. Ali hem de Hz. Abbâsoğullarını kapsıyordu²⁴⁸.

Daha önce söylediğimiz gibi Humeyme sakin bir beldeydi. Abbasi ileri gelenleri mescitlerde, camilerde sürekli ibadet ediyorlardı. Namaz ve takva aşikâr özellikleriydi. Başkaldırını Kûfe ve Horasan’daki gönül verenleri vasıtasıyla yürütüyorlardı. Humeyme’deki liderler, Hicri ikinci asrın başlarında çağrıcılar ve yetkili vekiller atamak, onların yapacağı işleri düzenlemek suretiyle işe başladılar. Bu döneme, “gizli dâvet dönemi” denir ki, 100-127/718-745 yılları arasında sürmüştür²⁴⁹.

Humeyme’yi dâvet merkezi olarak belirleyen Muhammed b. Ali, Horasan’ı ise başkaldırı sahası olarak uygun gördü. Başkaldırının alt yapısını teşkil edecek

²⁴⁷Yıldız, s. 21-23.

²⁴⁸Hasan, s. 296.

²⁴⁹Yıldız, s. 24.

bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Muhammed, dâvetin ilk üyeleri olan Meysere, Muhammed b. Huneys, Ebû İkrime es-Serraç ve Hayyan el-Attar'ı propagandacı tayin ederek bunları ilk icraatlarını başlatmaları için (H.100/M.718-719) senesinde Irak ve Horasan'a gönderdi. Çağrıcılar, taktik gereği İmamın adını gizli tutacaklar, propaganda faaliyeti gerçekleşirken Emevî yöneticilerinin hüsnına uğramamak için de kendilerini ticaret erbabı olarak tanıyacaktı²⁵⁰.

Muhammed b. Ali Horasan'a bir grup çağrıcı göndererek içlerinden birkaçı, yakalanarak öldürüldüyse de diğerleri faaliyetlerine devam etmekle iş gittikçe ehemmiyet kazanmaktaydı²⁵¹.

Zorluklar çekilsede bundan sonra açıktan dâvet dönemi gelir Muhammed b. Ali Hicri 127'de Humeyne'nin Emevilere karşı mücadele eden Horasanlıları yönetmek üzere Ebû Müslim'i Horasan'a göndermesiyle süreç başlar²⁵².

Horasan'da ilk başarılı adımları atan, Hidaş adlı bir propagandacıdır. Aşırı düşüncelere sahip olan Hidaş etrafına kısa sürede kalabalık bir grup topladı. Hidaş'a Merv'deki Şiilerde katıldı. Başlangıçta bazı başarılar kazanmasına rağmen 118/736 yılında yakalanarak idam edildi. Muhammed, Abbasî hareketinin kuvvetlenmesinde babasından daha çok gayret sarf etti ve bütün kötülükleri Hidaş'ın sırtına yükleyerek davayı ayakta tutmayı başardı. Biad kendileri için değil Peygamber ailesinden, üzerinde sonradan ittifak edilecek bir kişi adına almıyordu²⁵³.

28 Ağustos 743 yılında imam Muhammed b. Ali b. Abdullah vefat edince yerine isteği üzerine oğlu İbrahim geçti²⁵⁴.

1.5. İbrahim b. Muhammed b. Ali

Abbasî çağrısı saman altında su yürür gibi şark diyarlarını etkisi altına alırken 124/743 yılında Muhammed b. Ali vefat edince tavsiyesi üzerine oğlu İbrahim onun yerine İmam oldu. Nakipler ona müracaat edip kendilerine bağlı olan Şia fırkasının zekâtlarını toplayarak ona göndermişlerdir. Bu sırada Âl-i Abbâs'a bağlı olan Ebû Müslim adındaki genç de İmamın mektuplarını Horasan'a getirip götürürdü²⁵⁵.

²⁵⁰Apak, s. 26-27.

²⁵¹Cevdet Paşa, s. 973.

²⁵²Yıldız, s. 24.

²⁵³Yıldız, "Abbasiler", s. 32; Üçok, s. 78; Yıldız, s. 24.

²⁵⁴Yıldız, "Abbasiler", C. I s. 32; Üçok, s. 78; Yıldız, s. 24.

²⁵⁵Cevdet Paşa, s. 973.

Ebû Müslim el Horasanî Arap asıllı olmasına rağmen (bir rivayete göre İranlıdır) önceki konularımızda değindiğimiz Muhammed b. Ali'nin hizmetine girerek Horasan'a gitmişti. Bu bölgede Haşimileri savunacak taraftarlar buldu. Kısa bir süre sonra bu bölge halkını Emevîlere karşı uyandırdı, ayaklandırdı. Bu işi ondan başka üstün bir başarıyla yapacak başka bir kimse de yoktu²⁵⁶.

İbrahim zamanında Emevîler ve Abbasîler arasındaki mücadele yeni bir safhaya girdi ki, bu devre Abbasî ihtilalinin eylem safhasıdır. 127/746 senesinde başlayan bu dönemin Abbasî ihtilalinin ikinci safhası olarak değerlendirmek mümkündür. Şecaat ve yiğitlik hasletlerine sahip bir genç İbrahim'e yardımcı oldu, Horasan'da Abbasî çağrısı yükünü omuzlarında taşıdı ve bu bölgede Emevî hükümrânlığına son verdi. Abbasî devletinin kurulmasında en büyük rolü oynama şerefi bu gence aittir ki, bu genç Ebû Müslim el Horasanî'dir²⁵⁷. 128/747-748 yıllarında Ebû Müslim Merv'e girdi, halktan bağlılık aldı. Bağlılıkta: "Allah'ın kitabına, Resûlü'nün sünnetine uymaktan bahsediyor, Resûl'i Ekrem'in Ehl-i Beytinden de bahsediyordu." Gelişen bu hareketin Emevî hükümrânlığı için²⁵⁸ ne kadar büyük tehlike taşıdığını en sonunda anlayan II. Mervân; Ebû Müslim'in kimin adına çalıştığını, kimin bayrağını yükseltmek istediğini izleyerek araştırmaya başladı ve uzun zamandan beri Abbasî propagandacılarının üstlendiği Humeyme'den Abbas oğullarından dâvetin lideri İbrahim'i yakalatıp Harran'a getirtti ve cezaevine attı²⁵⁹. Horasan'da ihtilal hızla gelişirken Emevî lideri Mervân başkaldırının lideri Abbâs oğullarının başı İbrahim'i Harran'a götürerek hapsedmesi üzerine rivayete göre İbrahim, kendi yerine kardeşi Ebu'l-Abbas'ın geçmesini vasiyet etmişti²⁶⁰. Abbasî ailesi Kûfe'nin alınışından sonra hemen şehre gelerek buraya yerleşti. Fakat başlangıçta hoş karşılanmadılar. Çünkü Ebû Seleme, Abbasîler adına değil Hz. Ali evladı adına çalıştığı için Abbasîleri oyalamaya çalıştı²⁶¹.

İmam İbrahim, Hamîme'de tutuklandığında yerine kardeşi es-Seffâh'ı veliaht tayin ettiği gibi ve ona biad olunmasını evlat, akraba ve taallukatına vasiyet etmekten

²⁵⁶Üçok, s. 79.

²⁵⁷Hasan, s. 300.

²⁵⁸Taberî, C. VII, s. 403 vd.; Mes'udî, C. III, s. 258; İbnü'l Esir C. V, s. 395.

²⁵⁹Mes'udî, C. III, s. 259.

²⁶⁰Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, Hivda İletişim Yayınları İstanbul 2007, s. 328-329; Mes'udî, C. III, s. 259-260.

²⁶¹Hayyat, *Tarih*, s. 321-323; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C. II, s.117-118 ; Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları 2007, s. 337-342.

de geri kalmadı²⁶² aynı zamanda Kûfe'ye gitmesini istedi. Kendi aile fertlerine de onunla beraber gitmelerini onun emrine itaat etmelerini emretti. Ebû'l-Abbas Abdullah b. Muhammed, kardeşi Ebû Cafer ve akrabalarıyla Kûfe'ye hareket etti ve böylece Humeyme devri kapanmış oldu. İmam İbrahim'in Harran hapisanesinde başının toz, kireç dolu bir torbaya konulduğu ve bir müddet çırpındıktan sonra vefat ettiği rivayet edilir. Böylece artık Kûfe dönemi resmen başlamış oldu²⁶³.

1.6. İhtilal Safhasında Kûfe

Kûfe, Güney Irak'ta, eski Babil²⁶⁴ şehri harabelerinin güneyinde ve Fırat'ın batı tarafında halife Hz. Ömer'in talimatı üzerine askeri kışla olarak kurulmuş bir şehirdir. Bu şehir Muhammed b. Ali tarafından en önemli merkez olan Horasan ile idari merkez olan Humeyme ve Mekke arasında bağlantıyı kuran bir belde olarak seçildi. Kûfe'de daha önceleri de birkaç isyan olmuştu. Kûfe halkı daha önceki isyanlara katılmıştı. Başlangıçta gizli yürütülen Abbasi davetinde propagandacıların Emevîlerden gizlendikleri bir belde haline geldi²⁶⁵. Kûfe ve civarı Hz. Ali taraftarıdır²⁶⁶. Burada ilk faaliyete başlayan Meysere'dir. Bekr b. Mâhân da onun önemli yardımcılarından. Bekr, becerikli, kabiliyetli ve zengin bir kişiydi. Muhammed b. Ali döneminde Meysere ölünce Muhammed, Kûfe'de Meysere'nin yerine onu görevlendirdi. Böylece bu bölgenin ihtilal lideri oldu. Humeyme liderleriyle Horasan daveti arasında irtibat kurma görevini almıştı. Bekr b. Mâhân, kızını Ebû Seleme el-Hallâl ile evlendirdi. İmam İbrahim döneminde Bekr rahatsızlanınca İmam İbrahim'e bir mektup yazdı. Yerine Ebû Seleme el-Hallâl'i tavsiye etti. İbrahim de onun görüşüne uydu ve Ebû Seleme'ye bir mektup yazarak oradaki işlere onun nezaret etmesini emretti. Horasan'daki taraftarlarına da Kûfe'nin liderliğine Ebû Seleme'yi atadığını bildirdi²⁶⁷.

²⁶²Cevdet Paşa, s. 978-979.

²⁶³Cahşiyârî, *el-Vüzerâ ve'l Küttâb*, s. 85.

²⁶⁴İlamevî, s. 309-311.

²⁶⁵Yusuf Huleyf, *Hayatu şî'ir fi'l Kûfe ila Nihayeti'l-Karni's-Sani li'l-Hicre*. Kahire, Daru'l Katibi'l-Arabî, 1968, s. 97.

²⁶⁶İfâsan, s. 296.

²⁶⁷Yıldız, s. 26.

1.7. Horasan

Horasan İran'ın doğusunda yer alan oldukça geniş bir arazidir. Amu-Derya (Ceyhun)'nın güneyindeki ve Hindikuş'un kuzeyindeki memleketleri içerdiği için siyasi bakımdan Mâveraünnehir ile Sicistan'ı da sınırları içine dâhil etmiştir.²⁶⁸ Eranşehr'in bir parçası olan Horasan dört bölgeye ayrılmıştır. Bunlar, Merv, Neysabur,²⁶⁹ Herat²⁷⁰ ve Belh'tir²⁷¹. Müslümanların Horasan'ı fethetmelerinden sonra birinci asrın sonunda Arap toplulukları Merv ve çevresine gelip yerleştiler. Horasan bu yüzden mozaik bir yapıyı barındırıyordu²⁷². Araştırmamız yönünden Horasan bölgesinin çok önemli bir yeri vardır. Muhammed b. Ali Horasan bölgesini propaganda merkezi olarak seçti ve oradaki halka olan meyil ve arzularını şu şekilde dile getirdi. "Siz Horasan ahalisine sarılımsınız. Zira Horasan halkı kalabalıktır, içlerinde güçlü yiğitler vardır. Orada uygun gönüller, fesadın yol bulamadığı, mezheplere bölünmemiş, arzu ve niyetler iyi kalpler vardır. Horasanlılar güçlü, kuvvetli, iriyarı, sakallı ve bıyıklı, müthiş vücutlarından gür sesler çıkaran askerlerdir. Kısacası, ben doğuya, dünyayı ve diğer mahlûkatı aydınlatan nurun yani güneşin doğduğu tarafa dönüyor, her şeyi oradan bekliyorum dedi²⁷³. Ebû Müslim'in Horasan'a giderek davetin idaresini ele alarak ihtilal açısından son derece önemli bir sürece girmiştir. İmam İbrahim ile sürekli temas halindeydi. 747 yılında Süleyman b. Kesir'in taraftarlarının çoğunlukta olduğu Sifezenç'te İmam İbrahim'in gönderdiği dâvetin sembolü siyah bayrak açıldı. Bu sırada İbrahim'in yanından dönen ve İbrahim tarafından başkumandanlığa getirilen Kahtabe b. Şebib, Tüs yakınlarında Nasr b. Seyyâr'ı yendi. Artık Horasan'da Emevî güçleri çökerek. Haziran 748'de Nasr, Nişabur'u terk etti ve Ebû Müslim, merkezi buraya taşıdı²⁷⁴. Ebû Müslim'in yanında birde Ebû İkrime es-Serrâç ve Süleyman b. Kesir vardır ki, bunlar meşhur Abbasi propagandacılarındandır. Dâvetçiler "asrın İmâmı" olarak inandıkları kişiyi biliyorlar, halka onun ismini asla zikretmiyorlardı. Onun özelliklerini anlatmak "Hz. Muhammed (s.a.v.) ailesinden yana olmak" anlamına geldiğini dile getiriyorlardı. En

²⁶⁸Bozkurt, s.36.

²⁶⁹Hamevî, s. 331-333.

²⁷⁰Hamevî, s. 396-397.

²⁷¹Hamevî, s. 479-480.

²⁷²Horasanın Sosyal ve İdari Yapısı Hakkında Daha Geniş Bir Bilgi İçin Bkz. Daniel, 13-22; Richard N. Frye, *The Golden Age Of Persia*, London, s. 27-53, ayrıca bkz. Sönmez Kutlu, *Mürcie ve Horasan- Mâveraünnehir'de Yayılıştı*, Ankara, Basılmamış Doktora Tezi, 1994, s. 152-171.

²⁷³Hasan, s. 296.

²⁷⁴Yıldız, "Abbâsîler", s. 32.

çok işledikleri başkaldırı temaları Araplarla Arap olmayanların eşitliği Ehl-i Beyt'in fazileti ve İmamlık haklarıydı. Aynı zamanda Emevîlerin kusurlarını anlatarak, onları İslâm akidesine ters düşen dünya hükümdarları olarak telakki ediyorlardı²⁷⁵.

1.8. Abbasi Dâvetinin İhtilâl Sürecinde Ebû Müslim el-Horasanî

Ebû Müslim'in soyu ve milliyeti hakkında kaynak eserler çelişkili bilgi vermektedir. Ebû Müslim el Horasanî 'in İranlı mı, Arap mı, Kürt mü olduğu İsfahanlı mı²⁷⁶, Mervli mi, Kûfeli mi, Heratlı mı olduğu ayrıca Hür mü, Kölemi, Mevâlimi, olduğu tartışılmaktadır²⁷⁷. Ebû Müslim'i hür ve İran asilzadelerinden biri olarak gösteren bir rivayete göre onun asıl isminin İbrahim b. Osman b. Beşar b. Sedus b. Cudezde olduğudur. Künyesi ise Ebû İshak'tır. İmam İbrahim b. Muhammed ile karşılaştığında İbrahim, Ebû Müslim'e "ismini" değiştir. İsmi değiştiremezsen iş yapamayız dedi. Ebû Müslim de buna binaen, künyesini Abdurrahman b. Müslim veya Ebû Müslim el Horasanî olarak değiştirdi²⁷⁸. Diğer bir rivayete göre ise Ebû Müslim, Horasan köylülerinden idi. Muhammed b. Ali taraftarı olup, Horasan'daki nakiplere elçi olarak hizmet vermiştir²⁷⁹. Ebû Müslim'in İsfahan veya İsfahan dışında bir yerde Beni Makil el-İclinin aşiretinden fakir bir köylü olduğu da rivayet edilmiştir. Bu rivayete göre adı İbrahim olup kendisine "Haykan" lakabı verilmiştir. Sonra Abdurrahman adını alarak, daha sonra ise ona Ebû Müslim el Horasanî künyesi verilmiştir.

Bazı Abbasi taraftarları ise onu Abbasi ailesinin bir üyesi olarak görmektedirler. Bu da şöyle rivayet edilir: Ebû Müslim durumunu güçlendirince, kendisinin Selid b. Abdullah'ın soyundan olduğun iddia etmiştir²⁸⁰. Rivayete göre Abdullah b. el-Abbas'ın bir câriyesi vardı. Abdullah onu bıraktı, o da başka bir köle ile evlendi. Bir çocuğu oldu. Abdullah cariyeyle köleden ayırdı. Çocuğunu da

²⁷⁵ Yıldız, s. 27; Osman Keskiöglü, *İslam Dünyası Dun ve Bugun*, Ankara, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964, C. VII, s. 12.

²⁷⁶ Hamevî, s. 206-210.

²⁷⁷ Bozkurt, s. 52.

²⁷⁸ İbnü'l Esir, s. 254.

²⁷⁹ Dineverî, *el-Ahbâr et-Tevâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları, 2007, s. 225.

²⁸⁰ Dineverî, *el-Ahbâr et-Tevâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları 2007, s. 256.

kendisine köle olarak "Selid" ismini verdi²⁸¹. Onun etnik aidiyetine işaret eden rivayetlerden biri de kendisini destekleyen soyu Yemen'den gelen Arapların soyundan geldiği yani babasının Yemenli bir Arap olduğunu iddia etmeleridir²⁸². Sharon da kaynakların, Ebû Müslim hakkında verdiği karışık rivayetlerden ortaya şu realitenin çıktığını dile getirir: Ebû Müslim el Horasanî çocukluğunu veya gençliğini İclî ailesi ile birlikte geçirmiş ve bu aile tarafından desteklenerek Abbasî davasına katılmıştır²⁸³. Wellhausen²⁸⁴ ve Grubebaum²⁸⁵ onun İran asıllı bir Mevâli olduğu düşüncesi yönünde tercihlerini kullanmışlardır. Kimliği hakkında çeşitli rivayetlerin ve tahminlerin yapıldığı Ebû Müslim, sonuçta İmam İbrahim tarafından, Horasan'daki Abbasî gönüldaşlarına lider olarak tayin edilmiştir²⁸⁶.

Kaynaklar Ebû Müslim'in Horasan'a ne zaman gönderildiği hususunda farklı tarihler verirler.²⁸⁷ Ebû Müslim ihtimal dâhilinde İmam İbrahim tarafından Horasan'a "Hz. Muhammed (s.a.v.) ailesinin" vekili olarak gönderildi. Rivayete göre İmam İbrahim, Ebû Müslim'i Horasan'a tayin ederken şu vasiyette bulunmuştu: "Sen bizim Ehl-i Beytimizden bir kişisin. Vasiyetimi yerine getir. Yemen'in şu kabilesine iyi bak, onlara bağlan ve aralarında otur. Zira Allah bu işi onlarla tamamlayacaktır. Rebia'nın durumlarına güvenme. Mudar'a gelince, bunlar yurtları sana yakın olan düşmandır. Onlardan şüphelendiğini öldür. Horasanda gücün yeterse, Arapça konuşan kimseleri bırakmamaya çalış. Beş karış boyuna gelmiş oğlanlardan suçlu bulduğunu öldür. Şu ihtiyara yani Süleyman b. Kesir'e karşı gelip isyan etme. Herhangi bir işinde güçlüğe düşersen benden onu kendine yeterli bil."²⁸⁸. Böylece Horasan'a lider olarak gönderilen Ebû Müslim'in Abbasî ihtilali safalarına aktif olarak girmesiyle Abbasî başkaldırı hareketinin yeni bir safhası doğmuş oldu. Süleyman b. Kesirde dâhil olmak üzere herkes ona itaat etti²⁸⁹.

²⁸¹İbnü'l Esir, s. 256-257.

²⁸²Dineverî, *el-Ahbâr et-Tevâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları 2007, s. 263-264.

²⁸³Sharon, s. 203-204.

²⁸⁴Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, Ankara Üniv. Basımevi, 1963, s.246.

²⁸⁵Gustav J. Von Grunebaum, *The Classical Islam*, London: George Allen and Unwin, Ltd, 1970, s. 79.

²⁸⁶Dineverî, *el-Ahbâr et-Tevâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları 2007, s. 269,324; Belazurî, C. III, s. 121.

²⁸⁷Taberî, 128/745-746 Yılında İmam İbrahim'in Horasan'a Lider Olarak Gönderildiğini Söyler, bkz. Taberî C. VII, s. 344; İbn Esir, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, C. X, s. 27-28.

²⁸⁸Taberî, C. VII, s. 344; İbn Kuteybe, C. II, s. 328; İbnü'l Esir, C. V, s. 348.

²⁸⁹Bozkurt, s.59.

1.9. İhtilâlde Açık Dâvet Dönemi ve Abbasi Devletinin Kuruluşu

1.9.1. Dâvetin Toplumda Ortak Bir Ruh Haline Gelmesi

Muhammed b.Ali b.Abdullah, Humeyme'de kalıyor, başkaldırı için davetçi ve nakiplerini yollayarak Kûfe'de durumun nasıl olduğunu, Horasan'da ne gibi olayların vücuda geldiğini takip ediyordu. Fakat Hicri 125/743 yılında İmam Muhammed b. Ali vefat edince yerine vasiyeti gereği oğlu İbrahim geçti ve propaganda hiç aksamadan devam etti²⁹⁰. 129/746-747 yılında İmam İbrahim, Ebû Müslim el Horasanî 'yi görevli olduğu memleketin halkı ile ilgili bilgi almak için yanına çağırdı. Ebû Müslim, 129 yılı Cemaziyelahir ortalarında Mart 747 yılında yanında 70 kişiyle beraber yola çıktı. O, yolu üzerindeki yerleşim yerlerine uğruyor, propaganda yapıyor, kişileri taraftarı olmaya çağırıyordu. Ebû Müslim, Kumis'e geldiğinde kendisine ve Süleyman b. Kesir'e iletilmek üzere İmam İbrahim'den mektup aldı. İmam İbrahim, bu mektupta dâvetin açıktan yapılması isteğiyle Ebû Müslim'e zafer bayrağını gönderdiğini, mektubun kendisine ulaştığı yerden geri dönmesini ve hacca gitmek üzere Kahtabe liderliğinde diğer şahısları kendisine göndermesini istedi. Ebû Müslim, bu istek üzerine yanındaki mal ve eşyaları Kahtabe ile birlikte imam'a göndererek kendisi Horasan'a gitmek üzere geri döndü²⁹¹. Hacca bulunan Şiiler beraberlerinde Ebû Müslim olduğu halde geri dönüp Horasan'a ulaştılar. Ebû Müslim, dâvet için paçaları sıvadı ve Horasanlılardan biat almaya başladı. Taraftarlarından her bir kişiyi Horasan'ın bir bölgesine gönderdi. Bunlar, Horasan'ı köy köy, belde belde, tüccar kılığında dolaşıyorlardı. Halkla beraber âlim ve bilginler de, Ebû Müslim'e tabi oluyorlardı. Ebû Müslim, onlara ortaya çıkmak için bir gün tayin etti. Kendisine biat edenlerin başına her kasabada o kasabadan bir kimseyi getirdi ve belirlediği gün için çıkmaya hazırlanmak maksadıyla halkın arasına karıştı. Nihayet bütün Horasan, ovasıyla, dağıyla, uzağı ve yakınıyla onun dâvetine olumlu cevap verdi²⁹².

²⁹⁰Apak, s. 29.

²⁹¹Taberî, s. 354-355; İbnü'l Esir, s. 357.

²⁹²Dineveri, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları, 2007, s. 380.

Dönüş yolculuğuna devam eden Ebû Müslim, Hicri 129 yılı Şaban ayı sonlarına doğru Merv'in, Fanin²⁹³ köyüne geldi²⁹⁴. Orada bulunan nakipler Ebu'l-Hakem İsa b. A'yan ve Amr b. A'yan'ı Ramazan ayında, daveti açıktan yapmak üzere Taharistan²⁹⁵ ve Belh'e. Nadr b. Sübeyh et-Temimî ve Şerik b. Gadıyy'ı, Ramazan'da propaganda yapmaları için Merverruz'a²⁹⁶ Ebu Asım Abdurrahman b. Süleym'i Talekan'a²⁹⁷ Ebu'İcehm b. Atıyye'yi ise Ramazan'ın son beş gününde propaganda yapmak için Havarizm'e²⁹⁸ gönderdi. Ebû Müslim onlara, bu tarihten önce düşmanlarının kendilerine engel olması veya saldırması halinde kendilerini kılıçlarıyla korumalarını ve Allah'ın düşmanlarıyla savaşmalarını emretti²⁹⁹.

Öyle anlaşılıyor ki Ebû Müslim, çok iyi organize olarak Horasan'ın önemli merkezlerine propagandacılar göndererek, devrimin bir an önce başarılması yolunda önemli adımlar atmaya başladı. O, propagandacıları, karşıtlarının kendilerine saldırması halinde, kendilerini korumalarını ve "Allah'ın düşmanlarıyla savaşmalarını" emrediyordu. Ebû Müslim, ihtilal propagandasına, Emevîleri, "Allah'ın düşmanları" ilan ederek dinî açıdan ağır nitelendirebileceğimiz kışkırtıcı bir unsur katmıştı³⁰⁰. Ebû Müslim yapay inceliği ile dost, düşman birçok kişiyi kendine kazanmayı başardı. Mudarlılar ile Himyerliler'i birbirlerine düşürüp savaştırdığı halde ne Mudarlılar ne de Himyerliler onu arabozuculukla suçlamamışlardı. Esasen imparatorluğun İran gibi uzak bölgelerinde ayaklanma hissini harekete geçirmek için bir tek söz bile yeterliydi: "Ehl-i Beyt'in hakları!". Horasan'da yerleşen Himyerliler ile Irak ve Hicaz Arapları aynı düşüncededeydiler. Yöneten zümre, nüfuz ve iktidarı yalnız kendinde topladığı için kıskançlık, haset duyguları ve şiddetli anlaşmazlıklara neden olabiliyordu³⁰¹.

²⁹³Hamevî, s.278-279.

²⁹⁴Bozkurt, s.63: Ebû Müslim el Horasanî 'in Fanin köyüne geliş tarihi ile ilgili olarak kaynaklarımızda farklı tarihler verilmektedir. 21 Şaban 129 (bkz. Taberî, C. VII, s. 355) ve 23 Ramazan 129 (bkz. Taberî C. VII, S. 363) Bu tarihlerden 23 Ramazan doğru olamaz gibi görünmektedir. Çünkü Ebû Müslim el Horasanî 'in Fanin'den, Ramazan'ın son beş günü propaganda yapmak üzere Taharistan'a, Belh'e, Talekan'a ve Havarizm'e kişiler gönderdiği konusunda kaynaklar bilgi vermektedir. Bu kişiler söz konusu yerlere iki günde varıp o ortamı hazırlamaları güç bir şey olarak görülmektedir. Bu açıdan Ebû Müslim el Horasanî 'in Fanin köyüne Şaban ayında geldiği ve burada bir müddet kaldıktan sonra Ramazan ayının ilk haftasında Sefizenc'e gittiği kanaatindeyiz.

²⁹⁵Hamevî, s. 23.

²⁹⁶Hamevî, s.112.

²⁹⁷Hamevî, s.6-8.

²⁹⁸Hamevî, s. 395-398.

²⁹⁹Taberî, s. 353-356; İbnü'l Esir, s. 356-358.

³⁰⁰Bozkurt, s.64.

³⁰¹İçök, s. 79.

Artık Abbasilerin Kûfe’de gizli idaresi ortaya çıkabilirdi. Peygamber ailesinin veziri unvanını taşıyan Ebû Seleme el-Hallâl, gizlendiği yerden çıkarak idareyi ele aldı. Abbasiler de artık ön plana çıkma zamanının geldiğine karar verdiler. Horasan’da ihtilal hareketi hızla geliştiği sırada daha önce belirttiğimiz gibi halife Mervân ise, İbrahim’i Harran’a götürerek hapsedirdi. İbrahim, kendi yerine kardeşi Ebû’l Abbas’ın geçmesini vasiyet etmişti. Abbasî ailesi Kûfe’nin alınışından sonra oraya gitti, fakat pekiyi karşılanmadı³⁰².

1.10. Siyah Bayrağın Açılması Olayı

Ebû Müslim el Horasanî, Merv yakınlarında Emevîlere karşı bir isyan alameti olmak üzere siyah bayrağını açıp harekete geçmiştir³⁰³. Halkın haksızlığa ve zulme karşı bir mücadelesi olarak tanımlanan davet, Abbâsoğullarının kendilerine biat almak için değil, ileride Hz. Peygamber ailesinden, üzerinde ittifak edilecek herhangi bir şahıs adına yapılmaktaydı. Kuşkusuz ki bununla, başta Hz. Ali evlâdı olmak üzere bütün kesimlerin Abbasî davetine olan desteklerinin devamını sağlanması hedeflenmekteydi. İmam İbrahim’in göndermiş olduğu siyah bayrağı açarak harekete geçen Ebû Müslim’in, Emevî valisi Nasr b. Seyyâr’ı bertaraf ederek Horasan’ı ele geçirmesi, davetin eylem aşamasını teşkil eden ikinci safhasının en önemli merhalesiydi³⁰⁴. Ebû Müslim statü kaybından ve adil olmayan vergilerden dolayı incinmiş insanları toplamak üzere siyah bayrağı, kendi gelişinin işareti olan isyan bayrağını kaldırdı. 300 kadar savaşçı insan davaya katıldı. Horasan’daki rakip hizipleri yenilgiye uğratarak Batı İran’daki Yemen desteğini kazandı. Irak’ta Mervân’ı yendiler ve böylece halifeliği ele geçirdiler³⁰⁵.

Siyah bayrakların açılmasından sonra Ebû Müslim’e ilk katılan ve destekleyen halk bazında kimlerdi sorusu burada gündeme gelmektedir. Tarihçi Şaban, Ebû Müslim’e ilk katılanların, Merv’e yerleşmiş Arap kabileleri olduğunu nakleder. Şaban, böyle bir sonucu İbnü’l Esir’de geçen “Ebû Müslim’in siyah

³⁰²Yıldız, “Abbasiler”, C. I, S.32.

³⁰³Yurdaydın, s. 36.

³⁰⁴Saim Yılmaz, *Mu'tazid ve Muktefi Döneminde Abbasiler*, İstanbul, Kayhan Yayınları, 2006, s. 34-35; Yurdaydın, s. 36.

³⁰⁵Ira M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, Çev. Yasin Aktay, İstanbul, İctişim Yayınları, 2010, C. I, s. 115.

bayrakları açmasından sonra ona ilk katılanlar, Tekadüm halkıydı³⁰⁶. İfadesinden çıkarmaktadır. Şhaban'ın, "Tekadüm" kelimesine yüklediği anlam ise "Merv'e daha önce yerleşenlerdir." Merv'e daha önce yerleşenler ise Araplardır. Şhaban, Taberî'de geçen Sukadim kelimesini ise, Weilhausen'in yanlış telakkiederek, yerleşim yeri şeklinde algıladığını söyler. Şhaban, görüşünü desteklemek için de Yakut el-Hamevi'nin Merv'deki yerleşim birimleri hakkında tam bir liste vermesine rağmen Sukadim'den bahsetmemesini delil olarak gösterir³⁰⁷.

Destekleyicileri günden güne artan, durumu oldukça güçlenen ve son derece stratejik kararlar alıp bunları uygulamaya geçiren Ebû Müslim'in önünde Nasr b. Seyyâr engeli hala duruyordu³⁰⁸. Ebû'l Abbas ve Ebû Cafer, Kahtaba b. Şebîb Irak'a gelinceye kadar Kûfe'de gizlice kaldılar.

Ebû Müslim, İmam İbrahim b. Muhammed'in öldürüldüğünü, Ebû'l Abbas ve Ebû Cafer'in Şam'dan kaçıp Kûfe'de Ebu Seleme'nin yanında gizlendiklerini haber aldı. Daha önce kaydettiğimiz gibi Horasan'dan yola çıkarak Kûfe'ye geldi. Onların huzuruna girdi. Kardeşleri İbrahim'in katli dolayısıyla onları teselli etti. Sonra Ebu'l-Abbas'a dönerek; "Uzat elimi sana biat edeyim" dedi. Ebu'l-Abbas elini uzattı, o da biat etti. Sonra Mekke'ye gitti. Mekke'den tekrar yanlarına döndü. Ebu'l-Abbas, ona Horasan'da kendi emrine girmeyen ne kadar Arap varsa boynunu vurmasını emretti. Sonra Ebû Müslim Horasan'a döndü. Horasan'ı köy köy, belde belde dolaştı. Onlara ortaya çıkacakları günün tarihini vererek güçlü yetenlerin silah ve binit hazırlamasını emretti.

Emevî valisi Nasr b. Seyyâr, Kirmânî hakkında çare bulmaktan aciz kalıp, Ebû Müslim el Horasanî'nin yaklaştığından korkunca, Mervân'a şu beyitleri yazıp gönderdi.

"Ey yardımı zayıf hükümdar bak bana!
Yaklaş! tehlike-kaçamayacaksın-bil ki kapına
Yumurtladı Horasan'ın şahini bu diyarda,
Yattı kuluçkaya korkmadan her tarafında!
Uçarlarsa eğer, kurulmasa tuzak önlerine,

³⁰⁶Ibnü'l Esîr, C.V, s. 358-359.

³⁰⁷Şhaban, s. 158.

³⁰⁸Bozkurt, s.73.

Yakacaklar savaş ateşini hem de öylesine!”³⁰⁹.

Horasan’da ilk kıvılcım tutuşturularak Emevî ordusu hezimete uğratıldı. Komutanları Yezîd de yaralı olarak esir alındı. Ebû Müslim ona iyi davrandı. Onu bir cve yerleştirdi ve iyileşene kadar tedavi edilmesini emretti. Sonra onu serbest bıraktı. “İster davetlerine katılıp orada kalabilecek, isterse onlarla muharebe etmemeye, haklarında yalan söylememeye ve gördüklerini olduğu gibi söylemeye yemin etmek şartıyla Nasr’ın yanına dönebileceğini söyledi. Efendisine dönmeyi tercih etti ve belirtilen hususlarda da yemin edip söz verdi. Ebû Müslim, yanındakilere “bu takva ve vera sahiplerinin sizin şarşınıza çıkmamalarını önleyecek büyük bir fayda temin edecek” dedi. Yezîd, Nasr’ın yanına gelince Nasr: “Sana merhaba yok. Vallahi öyle sanıyorum ki seni sırf bize karşı bir delil edinmek için bıraktılar” dedi. O zaman Yezîd de şunları söyledi: “Vallahi sandığım gibidir. Haklarında yalan konuşmamak üzere bana yemin verdirdiler. Onlar ezan ve ikametle vaktinde namaz kıtıyorlar, Allah’ın kitabını okuyorlar. Allah’ı çok zikrediyorlar. Rasûlullah’a yakınlığına davet ediyorlar. Sanıyorum onların durumu yükselecek. Sen eęer beni kölelikten kurtaran efendim olmasaydın sana dönmez, onlarla beraber kalurdım” dedi³¹⁰. Böylece sıra Kûfe’ye gelmişti. Hasan b. Kahtabe de 14 Muharrem 132/2 Eylül 749’da Kûfe’ye girdi. Kûfe’de Abbasî propagandacılarının temsilcisi olan Ebu Seleme’ye, “Âl-i Muhammed (s.a.v.)’in Veziri” olarak beyat edildi³¹¹. Kûfe’ye girişinin ertesi günü Ebu Seleme, Horasanlılardan oluşan komutan ve askerlere hitapta bulundu. O, Horasanlıları, davetin ve devletin sahibi olarak vasıflandırdı. Onları, diğerlerine üstün tuttu. Konuşmasında Allah’ın onlara bu davetin sahibi olmayı lütfettiğini, onların bu davanın en onurlu insanları olduğunu, bu devlete sahip çıkmaları gerektiğini ifade etti³¹². Ebû Müslim, Emevî hanedanına dūřman bütün unsurları kendi tarafına çekmeğe muvaffak oldu. Bunlar arasında Sicistân Haricilerinin bir kısmı ile Kirmânî’nin etrafındaki Yemenliler vardı. Nasr tarafından Hâris’in oęlu kumandasında gönderilen bir birlik Yemenlilere bir pusu kurdu; Kirmânî

³⁰⁹Dineveri, *et-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*. Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları 2007, s. 394-395.

³¹⁰Yıkılız, s.29-30.

³¹¹Taberî, s. 418; İbnü’l Esir, s. 406.

³¹²Dineveri, *et-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*. Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları, 2007, s. 375-376.

öldürüldü³¹³. Fakat oğulları Ali ve Osman, Ebü Müslim ile müttefik kaldılar. 131/748 yılı başlarında Nasr Horasan'ı terk etmeye mecbur bırakıldı ve aynı yılın son baharında İran'da öldü. 132/749 yılı sonunda, hilâfetin Emevîlerden Abbâsîlere geçişi Batı Asya'da da bir emr-i vâki olmuştu³¹⁴.

Mervân'ın öldürülmesiyle son günlerini yaşamakta olan Emevî hükümrânlığı resmen ve fiilen ortadan kalkmış oldu³¹⁵. Emevî devleti, Horasanlı bir Türk olduğu iddia edilen Ebü Müslim el Horasanî'nin gayret ve himmetiyle yıkıldıktan sonra, Hz. Abbas'ın torunlarından Ebu'l-Abbas Abdullah 724/754 Kûfe şehrinde resmen hilâfetini ilan edip önce Kûfe şehrini kendine merkez edindi. Sonra eski Anbar şehrinin adını Haşimîye olarak değiştirdi. H. 136/754 yılında burasını başkent olarak kullandı³¹⁶.

Aynı şekilde diğer bir rivayete göre bu sırada Abbas oğullarının imamı olan Muhammed b. Ali'nin üç oğlu vardı. İbrahim, Ebu'l-Abbas ve Ebu Cafer, Ebu Müslim'in Horasan'da isyan bayrağını açması üzerine Emevî Halifesi Mervân, bu üç kardeşten ancak İbrahim'i yakalayabilmiş ve öldürmüştür. Diğer iki kardeş, kaçarak Kûfe'ye sığınmışlar ve orada saklanmışlardır. Bir ay gibi kısa bir zamanda Ebü Müslim el Horasanî, Merv'i işgal etmiş, Merv'in işgalini Irak'ın önemli şehri olan Kûfe'nin düşüşü takip etmiştir. 132/749'da Kûfe'de bulunan iki kardeşten Ebu'l-Abbas, Kûfe'nin büyük Camiinde halife ilan edilerek kendisine biat edilmiştir³¹⁷. Bu sırada Emevî devletinin yıkılışıyla sonra eren isyan her yere yayıldı. Ebü Hanîfe Dîneverî bu konuda şunları nakletmektedir: "Halk akın akın Ebü Müslim'in çevresinde toplandı. Herat, Büşene, Mevrûz, Merv, Nesâ, Tûs, Serahs, Ebiverd, Belh, Toharistan, Suğâniyan, Huttel, Keş ve Neseften gelen bu insanların tamamı, siyah elbiselere bürünmüşlerdi. Yarısını siyaha boyadıkları sopalarına, "kâfir döven" adını vermişlerdi. At ve eşekler üzerinde geliyorlardı, onları sürmek için "Hırru Mervân" (deh yürü Mervân) diye seslenip, bununla son Emevî halifesi Mervân'ı kastediyorlardı. Sayıları, yaklaşık yüz bin idi³¹⁸. Özetle Ebü Müslim daha sonra dini ve toplumsal muhalefetin bir simgesi haline geldi. Onun Abbâsî ihtilalindeki rolü

³¹³Taberî, s. 1975.

³¹⁴Barthold, s. 250.

³¹⁵Sirna, s. 12.

³¹⁶Ölçü, s. 224.

³¹⁷Yurdaydın, s. 36.

³¹⁸Hasan, s. 302.

kendisine halkın hayalinde Mehdî'nin müjdeleyicisi kıldı³¹⁹. Şöyle ki Suriye'de Arap aşiretler arasındaki düşmanlıklar, Şii hareketlilikleri, Arap fetihlerinin kabriyle aşağılanmış bir ortamda İbn el-Hanefiye'nin Şii hareketine dayalı bir propagandayı yürütmüş olan Muhammed'in amcası el-Abbas'ın soyundan gelenlerin Horasan'da başlattıkları hareketlilik karşısında hanedan hezimete uğradı. İranlı azat Ebû Müslim ayaklanmayı yönetti, Irak'a geçti ve orada halifelğe talip olan Ebu'l-Abbas ortaya çıkınca ve büyük el-Kûfa Camisinde halife ilan edildi ve halktan ona biat edinmesi istendi. Ağustos 750'de son Emevî halifesini yenerek Emevî ailesinin peşine düşüldü³²⁰. Ancak devrimin son aşamasında, devletin ilan edildiği Kûfe'de her şeyin çok düzenli yürütüldüğünü söylemek zor görünmektedir. Safer 132/Eylül 749'da Kûfe'ye gelen Ebu'l-Abbas ve beraberindekiler³²¹ Ebu Seleme tarafından, Beni Evd'den Velid b. Sa'd'ın evinde saklandı. Ebu Seleme, onların varlığını herkesten gizledi. 40 gün³²² veya iki ay kadar³²³ bu evde kaldılar.

1.11. Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'a Bey'at ve Abbasi Dâveti

Ebû Müslim, sahip olduğu harp mahareti ve liyâkati ile tanınır. Yoksa Horasan'da Arapların bütünlüğünü parçalayan, kabile çekişmesinden nasıl istifade edebilirdi. Horasan'ın merkezi Merv şehri muhasarasını 7 ay devam ettirmeye muvaffak olmuş, bu süre içerisinde Yemenli Arapları kendi tarafına çekerek ordusunun saflarına katılmalarını sağlamıştı. Abbasi daveti, İmam İbrahim'in Ebû Müslim'e yazdığı mektubu Emevî Halifelerinin sonuncusu Mervân b. Muhammed'in eline geçmesine kadar gizli olarak sürdürüldü. Bu süre içerisinde işin iç yüzünü Abbasilerin yakın adamları olan nakipler dışında hiç kimse bilmiyordu. İbrahim, Mervân'ın eline geçen bu mektubunda, Ebû Müslim'e Horasan'da Arapça konuşanları katletmesini emrediyordu. Bu hadise, İbrahim'in Harran'da hapsedilmesi ve hapiste öldürülmesine sebep oldu. Onun öldürülmesi üzerine Abbasi davetini yürütme işini, Ebu Selemeti'l-Hallâl üstlendi. İmam İbrahim kendisi için kurtuluş ümidinin kalmadığını anlayınca, kardeşi Ebu'l-Abbas Abdullah b. Muhammed'i veliyaht tayin etmiş, ona daveti yürütmesini ve Kûfe'ye gitmesini tavsiye etmişti.

³¹⁹İra M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, Çev. Yasin Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.129

³²⁰Dominique Sourdel, *İslam*, Çev. Işık Ergüden, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları, 2008, s. 23

³²¹Taberî, s. 423; Mes'udi, s. 268; İbnü'l-Esir, C. V, s. 409

³²²Belazurî, s. 139; Taberî, s. 423; İbnü'l-Esir, C. V, s. 409.

³²³Ya'kubi, s. 345; Mes'udi, s. 270.

İmam İbrahim öldürülünce onun elçisi Humeyme köyüne gitti ve vasiyetini Ebu'l-Abbas'a tebliğ etti. Bunun üzerine Ebu'l-Abbas, Abbas oğulları ileri gelenleriyle birlikte Kûfe'ye hareket etti. Onunla gidenler arasında kardeşi Ebu Cafer Mansûr, kardeşinin oğlu İsa b. Mûsa b. Muhammed ve amcası Abdullah b. Ali vardı³²⁴. Ebu'l-Abbasortaya çıktı ve büyük el-Kûfe camisinde halife ilan edilerek ona biat edildi. Ebu'l-Abbas Ağustos 750'de son Emevî halifesini bertaraf ederek Emevî ailesinin peşine düştü³²⁵.

Mervân, gelişmelerin aleyhte olduğunu fark edince, daha önce kaydettiğimiz gibi Harran'da hapishanede bulunan Abbas oğullarından İbrahim b. Muhammed'in idamını emretti ve idam edildi. Bu idam şeklinin; "Kafası kesilerek veya zehirleterek yapıldığı tarzında" görüşler olduğu gibi, bir idam söz konusu olmaksızın hapishanede öldüğü tarzında görüşlerde vardır. Fakat bütün bunlar beklenen sonu daha fazla geciktirmedi. Çünkü Fırat vadisindeki en son muharebede de Emevî orduları kumandanı Yezid mağlup olmuş, Abbasiler adına hareket eden Hasan b. Kahtaba, emrindeki askerlerle Kûfe'ye girmişti³²⁶.

Kûfe'de yeni halife'ye biat gerçekleştirilirken, aynı anda Abbasi orduları Emevîlerin başkenti Dimaşk'ı ele geçirmek için batıya doğru ilerlemelerine devam ettiler. Nitekim Kahtabe ve oğlu Hasan, Horasan bölgesinden Kûfe üzerine yürürlerken, ikinci bir ordu ise Ebu'l-Abbas'ın amcası Abdullah b. Ali kumandasında Suriye istikametine doğru yönelmişti. Halife II. Mervân, Suriye ve Cezîre Araplarından topladığı bir ordu ile büyük Zap kenarında Abbasi orduları komutanı Abdullah'ı karşıladı. 2 Cemâziyelâhir 132/16 Ocak 750 tarihinde başlayıp yaklaşık on gün devam eden şiddetli çarpışmalar sonucunda Emevî ordusu ağır bir yenilgiye uğratıldı³²⁷. Ardından Mervân Mısır'a gitti. Abdullah b. Ali'de Filistin'de İbû Futrus nehri civarına geldi. 15 zilkade 132 yılında Mervân ise Fustat'a kaçtı. Bu sırada Ebu'l-Abbas, amcası Abdullah b. Ali'ye mektup göndererek Mervân'la savaşmak işinde Salih b. Ali Abbasi'yi görevlendirmesini istedi. Bunun üzerine Salih b. Ali, Mervân'ın peşine düştü. Feyyûm iline bağlı Bûsîr köyünde onu yakaladı. Abbasi askerleri, Mervân'ın ordularına hücum ettiler. Bu esnada davullar çalıyor,

³²⁴Hasan, s. 303-304.

³²⁵Sourdel, *İslam*, Çev. Işık İrgüden, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları, 2008, s. 23

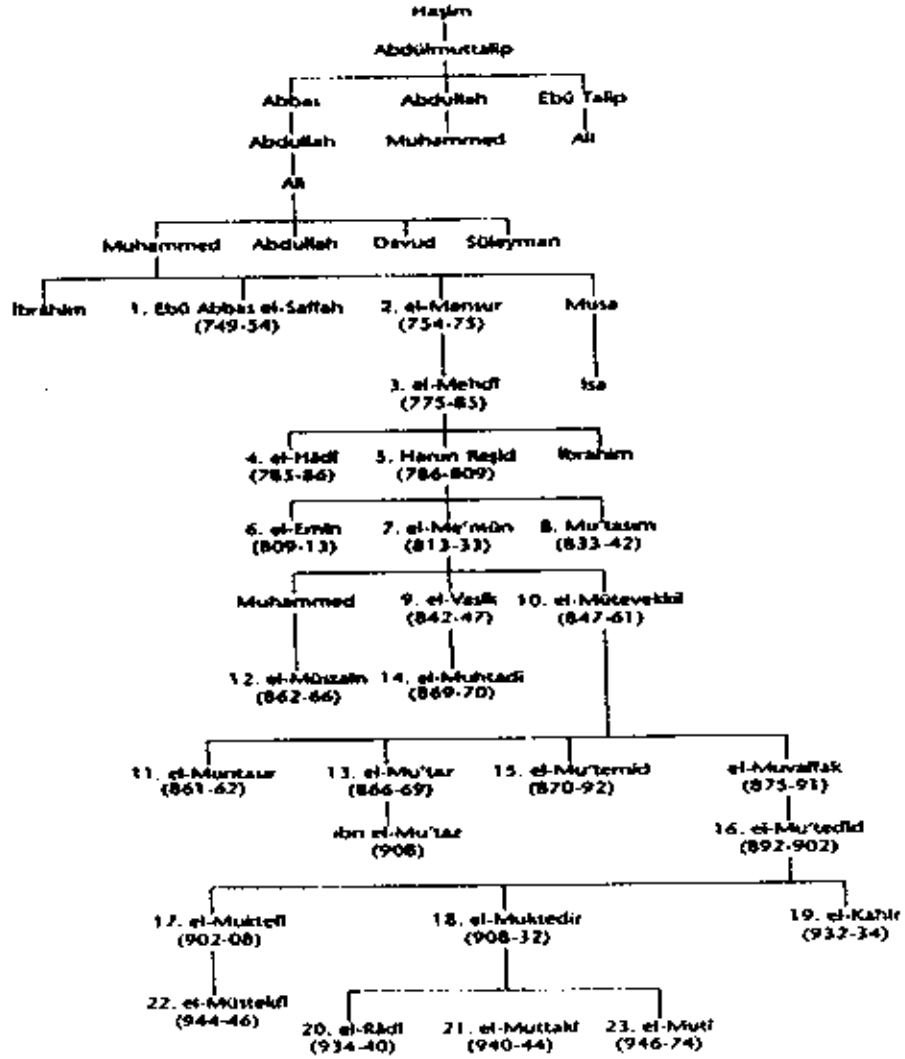
³²⁶Algül, s. 221-222.

³²⁷Hayyat, s. 325; İbn Kutaybe, s. 118-119; Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, İlivda İletişim Yayınları 2007, s. 334; Ya'kübi, s. 345-346; Taberî, s. 432-435; Mes'ûdî, s. 260-261.

tekbir getiriliyor “İbrahim’in İntikamı!” diye bağırıyorlardı. Bu sözleriyle Emevilerin Harran’da zehirlemiş oldukları İmam İbrahim’i kastediyorlardı. Mervân, Hicri 132 yılı Zilhicce ayının bitmesine üç gün kala Pazar gecesi 7 Ağustos 750 senesinde öldürüldü. Kafası kesilerek Küfe’ye Ebu’l-Abbas Seffah’a gönderildi. Böylece Emevi devleti yıkılıp, Ebu’l-Abbas Seffah’la başlayan Abbasî devleti kurulmuş oldu³²⁸.

³²⁸İ Hasan, s. 304.

İmparatorluğun Çözülüşüne Kadar Abbasi Halifeleri

Tablo 1. İra M. Lapidus, İslam Toplamları Tarihi, 1, 114

İKİNCİ BÖLÜM ABBASİ DEVLETİNİN KURULUŞU

2. ABBASİ DEVLETİNİN KURULUŞU VE EBU'L-ABBAS ABDULLAH ES-SERFAH DÖNEMİ (H. 132-136/749-754)

Emevîler'den sonra Abbasîler iş başına geçti. 750/1258 Abbasîler saltanatı elde etmek için İranlılar'a tavizlerde bulundular, dinî-siyasî akımları istismar ettiler. İdarelerinin birinci yüzyılı içinde yani 246/860 yılına kadar İslâm İmparatorluğu genişlemeye devam etti veya hiç değilse eski sınırlarını muhafaza etti³²⁹.

Abbasi yönetimi yüzölçümü itibariyle çok geniş bir coğrafyaya sahip bir devleti miras aldı. Bunca güç ve kuvvet sahibiyken fütuhatı ve yayılma politikalarını sürdürmedi. İlk dönem Abbasi halifeleri muhtemeldir ki; devlet içinde baş gösteren iç karışıklıklar ve bu karışıklıkları izale etmek için bütün enerjilerini ve vakitlerini muhalifleri bastırmaya yoğunlaştırmış olmalarından dolayı İslamî fetihleri, yani devletin genişleme politikasını sürdürmemişlerdir. Emevî devleti de benzer iç karışıklıklara sahne olmuşsa da söz konusu başarıları gerçekleştirebilmişlerdir. Acaba Abbasîler fetihleri devam ettirecek stratejik bakış açısından yoksun muydular? Ya da İslam devleti için cihadın ne kadar büyük bir anlam taşıdığına farkında değiller miydi? Yoksa Abbasi halifeleri bu büyük vizyonu taşıyacak bilince, cihadi gerçekleştirecek yeterli samimiyete sahip değiller miydi? Elbette hayır. Abbasîler de diğer Müslümanlar gibi cihadın İslam ümmetinin birlikteliğini sağlayacağı etkisinin bilincindeydiler. Onlar askeri bir taktik olarak cihadın önemini çok iyi biliyorlardı. Nitekim saldırı en tehlikeli savunmadır. Bu şekilde Abbasîler geniş devletlerinin sınırlarını koruyabilir ve dış tehditleri izale edebilirlerdi³³⁰. Emevîler devletinin yıkılmasıyla eski Arap devri sona ermiş, "Abbasi Devletinin kurulmasıyla klasik İslam devri başlamıştır." 750-1050 yıllarıyla sınırlanmış olan bu devrin özellikleri; Emevî halifeliği yıkılarak 750. "Abbasi halifeliği kurulduktan sonra bunlar, İran'a komşu olan bir yerde başkentleri Bağdat olmak üzere devletlerini kurdular. Devlet

³²⁹T.J.DE. Boer, *İslamda Felsefe Tarihi*, Çev. Yaşar Kuluoy, İstanbul. Anka Yayınları, 2001, s. 24.

³³⁰İmadüddin Halil, *İslam Tarihine Giriş*, Çev. Abdurrahim Şen. Enes Yayıncılık, 2011, s. 133-134.

işlerinde İranlılar'a büyük imtiyazlar verdiler. Urukları Aramîlerin yardımıyla, Fars, Yunan, Suriye kültür ve ilimlerini dirilttiler³³¹. Abbasi hilâfetinin en azından ilk dönemlerinde son derece zeki ve muhlis halifeler tarafından yönetilmiş olması bir şans sayılabilir. Zira bu dönemde gündeme gelmiş olan parçalanma ve bir nevi hanedanlık fenomeni İslam'ın yayılma politikası çerçevesinde güçlü bir enerjiye dönüştürmeyi başaramıştı³³².

Çok memleketler fetheden Ebû Müslim Horasanda meydana çıkarak İran'daki Emevî kumandanlarını yencik Peygamberimizin amcası Hz. Abbas'ın torunlarından Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffah'a biat edince kısa zamanda Abbasi devleti yükselmeye başladı. Diğer İslam memleketleri ve Şer'i hilâfet Abbasilerin elindeydi³³³. Hz. Abbas'ın torunları, ilk dört halife ve Emevîler devrinde fethedilen ülkelere gidip oralara yerleşerek zamanla çoğaldılar. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olan yakınlıkları, gittikleri ve yerleştikleri yerlerde kendilerine büyük bir sevgi ve itibarın gösterilmesine sebep oldu. Bilhassa Horasan eyaletinde Beni Abbas, çok büyük bir sevgi ve hürmet gördü³³⁴. Görünüşü kolaylıkla anlamak için İslam dünyasına kısaca bir göz atmak gerekir. Medine ve Mekke siyaset merkezleri olmaktan çıkmış birer ilim ve kültür yeri olmuşlardı. Halk bu eski İslam merkezlerine dönüyor, villalar yaptırıyor, hayattan zevk almaya bakıyordu. Şam büyük bir Müslüman şehri idi, el-Fustat ve Kayravan önemli hükümet şehirleri halinde geliştiyorlardı. Kûfe, Basra kültürel olduğu kadar siyaset bakımından da zaten ün almıştı. Araplar susamış bir vaziyette Grek, Hint, İran ve Suriye bilgi hazineleri üzerine konmuşlardı, her ilim yolu onlar tarafından hırsla araştırılmaktaydı. Başlangıçta İran ve Bizans sivil idare sistemini kabul ettikleri halde 750'ye doğru kendi şart ve ihtiyaçlarına uydurmak için bu sistemleri yeter derecede değiştirmişlerdi. Bütün Müslümanların iyiliği için çalışan bütün Müslümanları içine almak için genişliyordu. Gelecek bir buçuk yüzyıldaki gibi böyle bir gaye birliği ne önceden oldu, ne de sonradan³³⁵.

Tam da bu dönemde Ebu'l-Abbas tahta çıktı. Güçlü ve büyük bir imparatorluk ancak bir peygamber ya da bir vaizin açıkladığı din üzerine kurulabilirdi. Ebu Müslim'in ordusu, Emevî ordusunu bozguna uğratmasından sonra

³³¹Ebû Zeyd Abdurrahman İbn'î Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zeki Kadiri Urgan, İstanbul, Maarif Basımevi, 1957, C. III, s. 406.

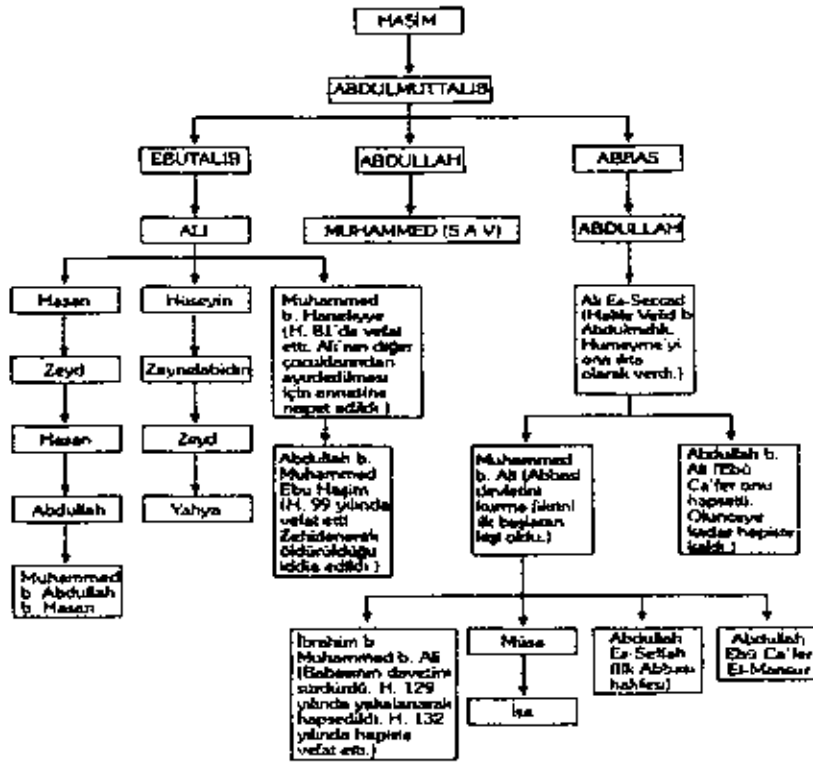
³³²İmadiüddin Halil, *İslam Tarihine Giriş*, Çev. Abdurrahim Şen, Enes Yayıncılık, 2011, s. 134.

³³³Çevdet Paşa, s. 31.

³³⁴Ülkü, s. 223.

³³⁵S.F. Mahmud, *İslam Tarihî*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1962, s. 83.

2 Eylül 749 senesinde Kûfe'ye girerek Ebu'l-Abbas'ı Emirü'l-Mü'mi'nin, Mü'min'lerin komutanı, İslam'ın halifesi ilan etti. Es-Seffah adıyla da tanınan ilk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas tahta çıktı¹³⁶.

Mansur Döneminde Devletin Tam Anlamı İle Kuruluşuna Kadar Geçen Sürede Abbasi Dâvetinin Başlaması ve Devletin Kuruluş Aşamalarını Gösteren Tablo

Tablo 2. Ahmet Ağırakça, Rasulullah'ın (s.a.v.) Doğumundan Günümüze İslam Tarihi, I, s.276.

¹³⁶Andre Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, Çev. Nedim Demirtaş, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2007, s. 46-47.

2.1. Abbasilerin İlk Halifesi Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffah'ın Hayatı

İsmi; Ebu'l-Abbas es-Seffah'dır. Nesebi; Abbas oğulları halifelerinin ilkidir. Asıl adı Ebu'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdu'l-Muttalib b. Haşim'dir³³⁷. Ebu'l-Abbas'ın mensup olduğu aile sayı bakımından büyüktü. Bu geniş aile, onun için bir destek oluyordu. Şüphesiz ki iktidar bir aile kurma isteğinde olanların böyle bir arzusu kolayca gerçekleştirmelerinden aile bireylerinin çokluğu büyük rol oynar. İlk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas'ın yedi amcası vardı ki, ordularının emir ve komutasını ve valilikleri bunlar idare ediyordu. Amca çocuklarının oynadığı rol, amcalarinkinden daha fazla idi. Ebu'l-Abbas'ın orduların sevk ve komutasıyla vilayetlerin idaresinde daima iki kardeşi Cafer ve Yahya b. Muhammed'e dayanıyordu³³⁸. Ailesi ve kabilesi son derece katabalık olduğu için düşmanlarına ve muhaliflerine karşı son derece merhametsiz davranmıştır. Şu üç kişi onun tam güvenini kazanmıştır.

Doğuda. Ebû Müslim el Horasanî Arap yarımadası, Ermenistan ve Irak'ta Kardeşi Ebû Cafer el-Mansur Şam ve Mısırda amcası Abdullah b. Ali'dir³³⁹.

2.2. Es Seffâh (Saffâh-Süffâh) Lâkabı

Es Seffâh kelimesi Ebu'l-Abbas Abdullah'ın 749 yılında Kûfe camisinin minberine çıkarak yaptığı ilk hutbesinde "Ben hem bol bol veren, hem de helak edip intikam alan bir insanım"³⁴⁰. Yani es-Seffâh'ın demesinden sonra tarihe not düşülmüş bir kelimedir. Kelimenin lügat anlamı "akıtmak, bol ihsanda bulunmak ve güzel konuşmaktır"³⁴¹. Ebu'l-Abbas bu cümleden dolayı "Seffâh" olarak anılmaya başlandı, Seffâh kelimesi, kötü düşüncelilere karşı bir tehdit ve gözdağı anlamı ifade ettiği gibi, cömertlik ve bol bol ihsanda bulunma manasını da içermektedir³⁴². Seffâh'ın bu cümleyi Kûfe ordusunun maaşlarını artırdığını ilan etmesinin hemen

³³⁷Suyûtî, *Tarihü'l Hülefa*, Hazırlayan; Murat Atasoy, *Suyûtî' Tarihü'l Hülefa Adlı Eserinin Abbasiler Kısmının Türkçe'ye Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Tokat, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 18 ; ayrıca Tablo 1'e bkz.

³³⁸Şakir, s. 507.

³³⁹Ağrakça, s. 276.

³⁴⁰Tüberî, s. 125-126.

³⁴¹İbn Manzûr, *Lisuru'l-Arap*, C. II, s. 485-486.

³⁴²*Kamusu'l-Muhit*, C. I, s. 228-231.

ardında sarf etmiş olması, bazı tarihçileri bu sözü “bol bol ihsan etme” tarzında anlamaya sevk etmiştir. Fakat bu kelimenin kullanıldığı ikinci görüşü birçok tarihçiyi bu kelimeyi kendisine karşı olan gruba veya muhaliflerine karşı bir tehdit anlamında söylediği tarzındaki görüşleride haklı çıkarır tarzdadır³⁴³. Böylece karşımıza iki anlama gelebilecek bir mana çıkmaktadır.

Bunlardan birinci görüşe göre; Ebu'l-Abbas'a “es-Seffâh” lakabı, aslında Kûfe'de halka hutbedeyken söylediği “Ey Kûfeliler! Sizler sevdiğim kişilersiniz. Sizleri zalimlerin zulmü değiştirmede ve bizim zamanımıza kadar geldiniz. Allah başımıza devlet kuşunu kondurdu. Artık insanların en mesruru ve en şerefliilersiniz. Ben sizin maaşlarınızı yüz dirhem artırdım, sevinin ben es-Seffâh'ım ve helak ediciyim” demesinden çıkarmaktadırlar. Buradaki es-Seffâh'ı, konuşmanın muhtevasına ve cümlede kullanımına uygun olarak “cömert” anlamına geldiğini savunmuşlardır³⁴⁴. Ancak daha sonra bu düşünce, es-Seffâh'ın da Emevîlerden intikam alması ve onların kanını dökmelerinden dolayı “kan döken, kan dökücü” anlamına gelen manada kullanılmıştır³⁴⁵.

Ancak Ebu'l-Abbas Abdullah'ın, Abdolvâhit b. Süleyman'ın öldürülmesine çok üzülmesi onun böyle bir olayı yapamayacağı sonucunu çıkarmaktadır. Keza Ebu'l-Abbas'ın, Abdolvâhid b. Süleyman'ı öldüren amcası Abdullah'ın yanında olması halinde kısas bile yapabileceğini söylediği rivayet edilir³⁴⁶. Amcasına yazdığı mektupta kendisi izin vermeden bundan böyle Emevîlerden hiçbir kimseyi öldürmemesini emrettiği örnek olarak gösterilmektedir³⁴⁷. Ebu'l-Abbas'ın Mervân b. Muhammed'i öldüren Amir b. İsmail'i azarlaması, onun böyle bir olaydan sorumlu olmadığına delil gösterilmektedir. Özellikle Amir'in Mervân'ın kızlarına sert davranışından dolayı Ebu'l-Abbas, onu azarlamıştır³⁴⁸. Makrizî'nin, Ebu'l-Abbas'tan söz ederken “Emirü'l Mü'minin es-Seffâh demesini ve buna binaen “es-Seffâh” kelimesinin, “kan dökücü” manasına gelmesinin asla doğru olmadığını kendilerine bir başka delil olarak göstermektedirler³⁴⁹.

³⁴³Yıldız, s. 49.

³⁴⁴Ahmet Muhtâr Âbâdî, *fi Tarihi'l- Abbâsî ve'l-Fedelusi, Daru'l Nahdati'l-Arabiyye*, Beyrut, s. 41-42; Yıldız, C. IV, S. 120.

³⁴⁵Muhammed Âbid Câbirî, *İslâm'da Şıyasal Akıl*, Çev. Vevdi Akyüz, İstanbul, 1997, s. 658.

³⁴⁶Muhammed Abdülfeţâh Ulyân, *Kıyâmu'd-Devleti'l-Abbâsîyye*, Kahire, 1994, s. 159.

³⁴⁷İbn Kuteybe, *el-İbnâme ve's-Sıyase*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeyni, C. II, s.123-124.

³⁴⁸Mes'udi, s. 271.

³⁴⁹Makrizî, *Hitet*, Kahire, 1320, C. II, s. 91.

Birçok tarihçinin “kan dökücü” manasındaki “es-Seffâh”ın gerçekten Ebu’l-Abbas’ın değil de amcası Abdullah b. Ali için kullanılmasının gerektiğini dile getirmelerini, kendi görüşlerine bir destek göstermektedirler³⁵⁰. Hatta bu bağlamda İbn Kuteybe’ye dayandırılarak *el-İmame’de* “es-Seffâh”ın, Ebu’l-Abbas’ın amcası Abdullah b. Ali olduğuna dair açık bir ifade bulunmaktadır³⁵¹. Aynı düşünce yazarı meçhul olan “*Ahbar’u Mecmuati fi-Fethi’l-Endülüs*” eserinde de geçmektedir. Orada “Mervân b. Muhammed, Mısır’ın Busir köyünde katledilmesinden sonra kafası, önce Şam’daki es-Seffâh’a oradan da Ebu’l-Abbas’a götürüldü” denilmektedir³⁵². Zira Abdullah b. Ali, yukarıda da belirttiğimiz gibi Filistin’de Ebu Futrus nehri kenarında Emevîlere verdiği yemekte tam bir kasaplık örneği sergilemiştir. Mervân’ın Mısır’da katledilmesinden itibaren Şam tarafı tam olarak onun hükümranlığı altındaydı.” Bundan dolayı bazıları, ikisinin de isimlerinin Abdullah (Abdullah b. Ali-Abdullah b. Muhammed) olması sebebi ile karıştırmışlar, Abdullah b. Ali’ye verilmesi gereken bu sıfatı, halife Ebu’l-Abbas’a vermişlerdir³⁵³.

Emevîlerden çoğunun ve muhalif görülen birçok önemli şahsiyetin katledilmesi olayının, henüz Abbâsî devletinin kuruluşu sırasında meydana geldiğini ve bundan da Ebu’l-Abbas’ın sorumlu olamayacağını belirtmişlerdir. Asıl sorumlular ise amcaları ve Ebu Müslim gösterilmiştir. Bunlar da Şam’da Abdullah b. Ali, Basra’da Süleyman b. Ali, Hicaz’da Davud b. Ali, Horasan bölgesinde Ebu Müslim, Mısır’da Salih b. Ali’dir. Hatta Ebu Müslim Ebu Seleme’yi, Süleyman b. Kesir’i ve birçok Abbâsî nakiplerini öldürmüştür³⁵⁴.

İkinci şık yani ikinci görüşe göre ise; Ebu’l-Abbas’ın gerçekten bilerek, intikam almayı düşünerek “es-Seffâh” kelimesini “kan dökücü, mahvedici, hatta intikamcı” cihetinde bu kelimeyi kullanmış olduğu görüşüdür. Bunu da “hazır olun,

³⁵⁰Öz, s.120.

³⁵¹İbn Kuteybe, *el-İmame ve’s-Siyase*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeyni, C. II, s.121-124. İbn Kuteybe, Hürûcu es-Seffâh alâ İbni’l-Abbas ve Halifeliği” diye bir başlık atmaktadır. İbn Kuteybe, C. II, s. 124 buradan es-Seffâh’ın Abdullah b. Ali olduğu anlaşılmaktadır. Zira Abdullah b. Ali’nin ona karşı halifelik iddiasıyla isyan ettiği bilinmektedir.

³⁵²Âbâdî, s. 42.

³⁵³Dineveri, *el-Ahbâr et-Tivâl*, Kahire, 1911, s. 378.

³⁵⁴Bu öldürülen şahsiyetler Abbâsî ihtilal sürecinde çok önemli mevkiilerde bulunan insanlar olmasına rağmen, devletin kurulma aşamasında ve kurulduktan sonra teker teker Abbâsîler tarafından öldürülmüşlerdir. Belazuri, C. III. s. 156, C. IV, 301-302; İbn Kuteybe, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeyni, C. II, s.120-137; Abdülaziz es-Seâlebi, *Sükûti’l-Devleti’l-Umeviyye ve Kıyâmi’l-Devleti’l-Abbâsiyye*, thk. Muhammed Hamâdi es-Sâhili, Beyrut, 1995, s. 217-221.

ben çok kan döküctüyüm ve mahvedici bir intikamcıyım”³⁵⁵ cümlesine atıfta bulunarak delillendirmesidir. Emevîlere ve diğer muhaliflere karşı yapılan bu katliam hareketini başlatan Ebu'l-Abbas'tır. Bunu ilk olarak kendisine sığınmış olan Emevî emirlerinden Süleyman b. Hişam'ı şair Südeyf'in tahriki ile gerçekleştirmiştir. Bu noktada Suyutî “Ebu'l-Abbas, kan dökmekte çok aceleliydi, doğuda ve batıdaki valileri onu takip ettiler” demektedir³⁵⁶.

Süleyman b. Ali Basra'ya sığınmış olan Emevîlerden hiçbirisine halife Ebu'l-Abbas'tan izin almadıkça eman verememişti. Bu da delildir ki, bu lakabın birinci derecede sorumlusu Ebu'l-Abbas'tır. Yine aynı şekilde Emevîlere eman verirken ne Ebu Müslim'e ne de bir başkası ile istişare etmiştir³⁵⁷. Dolayısıyla anlaşılıyor ki valiler veya komutanların halifeden izin almadıkça böylesi büyük bir işe kalkışmış olmaları olanaksızdır. Öldürmüşlerse de en azından halifeden izin alarak yapmışlardır.

Ebu'l-Abbas'ın amcası Abdullah b. Ali'nin, Abdülvâhid b. Süleyman'ı katletmesine üzülməsi mevzusuna gelince, Abdullah sadece onu katletmemiştir, Filistin'de birçok Emevî Emirini katletmiştir. Hem Abdülvâhid'e üzülyorsa diğer öldürdüklerine niye üzülmüyor? Gerçeği Ebu'l-Abbas'ın, onlara üzümediği gibi, Emevî halifesi Mervân'ın öldürülmesine de öylesine mutlu olmuştu ki sevincinden secdeye kapanmış ve insanlara bolca atıyye ve hediyeler vermiştir³⁵⁸. Ebu'l-Abbas'ın, İbu Cafer'in İbn Hübeyre'yi bağışlaması olayını, Ebu Müslim'e bildirmesi, onun da İbn Hübeyre'ye verilen emana bağlı kalmaması cihetindeki söylenenlere gelince, Ebu'l-Abbas zaten Ebu Cafer'in bağışlanma talebini kabul etmemiştir³⁵⁹. Ebu Seleme'nin, Ebu Müslim tarafından katledilmesi olayına gelince bu vaka, Ebu'l-Abbas'ın bizzat onun öldürülmesini Ebu Müslim'den istemesi üzerine gerçekleşmiştir. İbn Kuteybe, bu hususta “Ebu'l-Abbas, işleri düzene koyduktan sonra, Ebu Seleme'nin katledilmesi konusunda yardımcılarıyla söz birliği yaptı. Söz birliği yaptığı kişiler, onun düşüncesi etrafında fikir beyan ettiler. Hemen

³⁵⁵İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fi'l Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, C. V, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, s. 338.

³⁵⁶Suyutî, *Tarîhu'l-Hulefâ*, Kahire, 1989, s. 241.

³⁵⁷İbnü'l Esir, s. 431-432.

³⁵⁸İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyase*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeyni, C. II, s.131.

³⁵⁹İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyase*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeyni, C. II, s.131. ayrıca birçok kaynakta Ebu'l-Abbas'ın İbn Hübeyre'ye eman verilmesi hususunda Ebu Müslim'e danıştığı mevzusunu belirtmezler. Aslında Emevîlere ve muhaliflere uygulanan bu Zulüm, Ebu'l-Abbas'ın emri ve izni ile gerçekleştirilmiştir.

arkasından Ebu'l-Abbas'a "eğer bu işi sen yaparsan, Ebu Müslim bu durumdan şüphelenir", diyerek, bunlar Ebu Müslim'i haberdar etmesini istediler. Bundan dolayı Ebu'l-Abbas, bu mevzuyu Ebu Müslim'e haber verdi. Ebu Müslim de "şayet ondan şüpheleniyorsan boynunu vur" diye görüştü belirtti. Böylece Ebu Seleme öldürüldü³⁶⁰.

Bazı tarihçiler, "es-Seffâh" kelimesinin bol bahşiş veren ve çok iyilik yapan manasına geldiğini kabul ederek, mutabık kalmışlardır. Vakıa bu lakap Cahiliyye döneminde kabile şeyhlerinden bazılarına verilmiştir. Zira birinci kilâb günü, Benî Tağlîp kumandanı Seteme b. Halîd'in savaş öncesi askerinin maaşlarına zam yapması nedeniyle bu adla isimlendirilmiş olduğu söylenmiştir. Ne varki, bu hususları nazar-ı dikkate almakla birlikte Ebu'l-Abbas'ın bu lakabı ilk hutbesinde söylediği şu sözünden dolayı aldığı kanaatindeyim diyen Hasan İbrahim Hasan'a göre: "ben, Seffâh (el-Mübîh kan dökücü) ve helak edici, ihtilalciyim" demesindedir³⁶¹.

Zettersteen de, Ebu'l-Abbas'ın halife olduğunda, Kûfe'de yaptığı konuşmada kendisini "es-Seffâh" (kan dökücü) olarak tavsif ettiğini ve bu lakaba layık olabilmek için elinden gelen herşeyi yapmaktan çekinmediğini; bu katllerin sadece Emevilerle sınırlı kalmadığını belirtmektedir³⁶².

Aslında ilk Abbasî halifesi Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh, bizatihi eskatolojik (uhrevî) dolaylı manalar içeren bir unvan bulmuştu: Seffâh, asaleti ve ilahî Emirleri kan dökme pahasına da olsa yerine getirme kudretini ve kararlılığını ima ediyordu³⁶³.

Sonuç olarak Ebu'l-Abbas'ın Kûfe'deki konuşmasında "ben es-Seffâh'ım" sözü, cümleden anlaşıldığı gibi "kan dökücü" manasına gelebileceği gibi, "Bolca veren, ihsanda bulunan, cömert" manasına da gelmektedir. Ancak burada Ebu'l-Abbas'ın, böylesi her iki manaya da (kan döken ve bolca veren) genel bir ifadeyi seçmesi çok ilginç ve gariptir. Ebu'l-Abbas'ın Kûfe'deki konuşması bütünüyle birlikte değerlendirildiğinde onun, "Seffâh" ibaresinden çok çok vermeyi ve hayırlı iş yapmayı kastetmiş olması daha mantıklı olabilir. Fakat kendilerine karşı muhalif olan veya herhangi bir isyana karışmış olanları da cezalandırması uzak bir ihtimal olmayıp olası bir realite olarak da düşünülebilir. Zira o, küfe halkının geçmişte gösterdikleri

³⁶⁰İbn Kuteybe, *el-İmâme ve 's-Siyaset*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeyni, C. II, s.120-121.

³⁶¹İhsan, s. 309.

³⁶²Zettersteen, "Ebu'l-Abbas", *LA*, t.y, C. IV, s. 66.

³⁶³Hodgson, C. I, s. 242.

ihaneti (döneklilik) sebebiyle kınamıştır. İşlemiş oldukları suçlar ve günahlar yüzünden cezalandırmaya azm ettiği Emevîler başta olmak üzere kendisine düşman olan diğer fırkaları tehdit ederken; kendisine yardım edenleri ise İhsan ve bahşişlere boğacağını vaad etti.

132-136/748-754³⁶⁴Doğum yeri ve Tarihi; H.108 yılında bir rivayete göre de H.104 yılında Humeyme'nin Belka Bölgesinde doğdu ve orada büyüdü³⁶⁵. Taberi'ye göre ilk Abbâsî halifesi Ebu'l-Abbas, H. 104/722-723 senesinde Humeyme'de dünyaya gözlerini açtı. Validesi Rayta kızı Ubeydullah'tır³⁶⁶. Kardeşi İbrahim bin Muhammedü'l-İmam'dan hadis rivayet etti. Ondan Amcası İsa bin Ali rivayet etti. Seffâh, kardeşi Mansur'dan daha küçüktür (104/722-723)³⁶⁷.

Unvanı ve Künyesi; Seffâh-Ebu'l-Abbas'tır. Annesi Rayte bnt. Ubeydillah b. Abdilmeden el-Hârisidir³⁶⁸. Seffâh, Abbâsoğulları halifelerinin ilkidir. Asıl adı Ebu'l-Abbas Abdullah bin Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Abbas bin Abdü'l-Muttalib bin Hâşim'dir³⁶⁹.

Çocukluğu; Ebu'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ali Hicri 104 yılının rebiyülahir ayında doğmuştur. Daha önce kaydettiğimiz gibi bu çocuğu babası Muhammed b. Ali Ebû Muhammed Sâdık'a Horasan'dan birkaç arkadaşı getirdi bir hırkanın içinde on beş günlük çocuğu onlara gösterdi. Muhammed b. Ali: "İşte işi tamamlayacak olan efendiniz, arkadaşınız budur. Dört yanını öpün; vallahi, düşmanlarınızdan intikamınızı almadıkça bu iş tamam olmayacaktır." dedi³⁷⁰.

Şahsiyeti; Fasih konuşur, güzel görüşler ileri sürer, hazır cevap ve çabuk karar verebilen bir yapıya sahipti. Yine başka bir rivayette Abbâsîlerin birinci halifesi olan Ebu'l-Abbas es-Seffâh Hz. Abbas'ın torunun torunudur. Annesinin adı Rayta binti Ubeydullah b. Abdullah b. Abdüldar el-Harisi'dir. "İnsanları en aşağısı

³⁶⁴Muhammed Hudârî, *ed-Devletü'l-Abbâsîyye, Müessesetu'l-Kütübî's-Sahâfîyye*, Beyrut, 1415/1995, s. 47.

³⁶⁵Suyûtî, *Tarihü'l-Hülefa*, Hazırlayan; Murat Atasoy, *Suyûtî' Tarihü'l-Hülefa Adlı Eserinin Abbâsîler Kısmının Türkçe'ye Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2006, s. 18.

³⁶⁶Yıldız, s. 48.

³⁶⁷Suyûtî, *Tarihü'l-Hülefa*, Hazırlayan; Murat Atasoy, *Suyûtî' Tarihü'l-Hülefa Adlı Eserinin Abbâsîler Kısmının Türkçe'ye Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2006, s. 18.

³⁶⁸Öz, s.120.

³⁶⁹Suyûtî, *Tarihü'l-Hülefa*, Hazırlayan; Murat Atasoy, *Suyûtî' Tarihü'l-Hülefa Adlı Eserinin Abbâsîler Kısmının Türkçe'ye Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2006, s. 18.

³⁷⁰İbnü'l-Esir, C.V, s. 98.

ve zayıfı; cimriliği ihtiyat ve yumuşaklığı zillet sayan kimsedir.” derdi. Cömertliği dillere destan idi. İmam Ahmed b. Hanbel, Ebu Said el-Hudri’den rivayet etmiştir: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “zamanın inkıtaa’ya uğraması ve fitnelerin zuhuru esnasında seffâh denen bir adam ortaya çıkacaktır. O, insanlara malı azar azar verecektir³⁷¹.

Evlenmesi; Özel hayatında ise es-Seffâh yalnızca bir kadınla evlenmiştir. O da Mahzum oğullarından Ümmü Seleme’dir. Daha halife olmadan önce bu hanımefendiyle evlenmişti. Ümmü Seleme ise zamanında yine Mahzum oğullarından Abdullah b. el-Velid b. el-Muğira ile evliydi kocası vefat ettikten sonra Umeyye oğullarından Abdulaziz b. el-Velid b. Abdümelik ile evlendi. O da vefat edince Ebu’l-Abbas es-Seffâh ile evlendi. Halife olduktan sonra da hiç evlenmedi³⁷². Ayrıca Yapılan çalışmalar neticesinde es-Seffâh’ın herhangi bir çocuğunun olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Emevî devletinin yıkılmasıyla Abbâsî Devletinin kurulması İslâm tarihinin en önemli olaylarından biridir. Bu devlet Hz. Peygamberden iki veya üç yıl büyük olan amcası Hz. Abbas’ın torunları tarafından kurulmuştur. Bu devleti kuran hânedâna, ona binaen “Abbâsîler denildiği gibi Hz. Abbâs’ın babası ve Peygamberimizin dedesi Abdülmuttalip b. Hişam’a nispetle Haşimilerde denir³⁷³. Mîlâdî 750-1258 tarihleri arasında hükümran olan Abbâsîler, İslâm tarihinde Osmanlılardan sonra en uzun ömürlü İslâm devleti olmuştur³⁷⁴. Hz. Peygamber aralarında çok az bir yaş farkı olmasına rağmen Hz. Abbas’a saygı gösterir ve onu çok severdi. Hz. Abbas hakkında: “Kureyş’in en cömerti ve akrabalık bağlarına en fazla riayet eden bir kimsedir!” buyurarak onu yücelttiği rivayet edilir³⁷⁵. Onun üç eşinden, on tanesi erkek olmak üzere on üç çocuğu vardı. Bunlardan biri fıkıh ilmi ile temayüz etmiş bulunan Abdullah’tı. Hz. Peygamberden 1660 Hadisî-Şerîf rivayet etmiş bulunan³⁷⁶

³⁷¹İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye Tercümesi*, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995, C. X, s. 103-104.

³⁷²Şakir, s. 497.

³⁷³Kadir Mısıroğlu, *Muhtasar İslâm Tarihi*, İstanbul, Sebül Yayınları, 2010, C. II, s. 19.

³⁷⁴Apak, s. 9.

³⁷⁵Tirmizî, *Menâkıp*, s. 28.

³⁷⁶İbn’i Abbas, Hz. Peygamberin vefatında on üç yaşında bir gençti. Çok hadis rivayet eden Ashab’tan biri olarak naklettiği 1660 hadisin bir kısmını bizzat Efendimiz’den duymuş, çoğunu Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Muâz, babası Abbas, Abdurrahman b. Avf, Ebû Süfyan, Ebû Zer, Ubey b. Kâb, Zeyd b. Sabit ve diğer ashaptan öğrenmiştir. Muteber hadis âlimleri, onun rivayet ettiği hadislere ehemmiyet vermişlerdir. 75 hadisini buharî ve Müslim müştereken, 120 hadisini yalnız Buhârî, 9 hadisini de Müslim tahric etmiştir. Ayrıca hadislerinin bütük bir bölümü müsnedde (I, 214-374; V, 116-122) yer almıştır. Kendisinden de 197

Abdullah İbn'i Abbas Asr-ı Saadetin dört ünlü Abdullah'ından biridir. İşte Abbasi hanedanı, bu muhterem sahabinin soyu olarak ortaya çıkmıştır³⁷⁷. Fitneden uzak durmak için Taif'e çekilip burada hadis okutmakla işgal olan İbn'i Abbâs, burada yetmiş yaşlarında olmasına rağmen vefat etmiş, cenaze namazını Hz. Ali'nin oğlu Muhammed Hanefi kıldırıştır. Abdullah İbn'i Abbas'ın oğlu Ali, çok namaz kıldığından "Seccâd namıyla hatırlanmıştır, onun oğlu Muhammed ise Abbasi hanedanını kuran Ebu'l-Abbas Abdullah'ın babasıdır"³⁷⁸.

Diğer bir rivayette de, es-Seffâh, hadis rivayet edenlerin meşhurlarından ve Hz. Peygamberin amcasıoğlu büyük ashab Abdullah b. Abbas'ın torunlarından. Adı Abdullah b. Muhammed b. Ali'dir. H. 105 yılında Ürdün'ün el Humeyme beldesinde dünyaya geldi³⁷⁹.

İmam Ahmet İbn Hanbel'in Müsnedi'nde;

"Adaletli yönetim kesildiğinde ve fitne meydana çıktığında Ehl-i Beytimden bir adam çıkacak ve malı serpererek dağıtacak."

Ubeydullah el-İşî dedi ki:

Babamdan, şeyhlerin şöyle söylediklerini duydum:

Vallahi hilâfet Abbasoğullarına geçtikten sonra yeryüzünde ne onlardan daha çok Kur'an okuyan ne daha çok ibadet eden ve ne de daha çok kurban kesen yoktur. Hadis-i Şerifini Ebi Said el-Hudri'den rivayet etmiştir³⁸⁰.

Abbâsiler gücünü hem mutsuz ve huzursuz milletten, hem de bu hadis-i şerifler ışığından almayı başardılar. Abbâsilerin "er-Rızâ Min Âl-i Muhammed" söylemi de buradan besleniyordu. Davanın haklılığına inanan ve bu yönde çalışmalara başlayan Ebu'l- Abbâs Abdullah biraderinin vasiyeti ile yanındaki aile fertleri ile yola çıktılar, aralarında kardeşi Ebû Ca'fer el-Mânsur kardeşi İbrahim'in iki oğlu Abdulvehhab ve Muhammed, amcası Ali b. Abdullah b. Abbas'ın oğulları Davud, kardeşinin oğlu İsa b. Musa b. Muhammed b. Ali ve Yahya b. Ca'fer b. Temmam b. Abbas vardı. Daha önce kaydettiğimiz gibi Hicri 132. yılda Küfe'ye

kısa hadis nakletmiştir. Çok hadis rivayet etmiş olmanın yanında Hadis öğretimine de önem vermiştir." İsmail L. Çakan-Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas b. Adûlmuttalib", *DİA*, C. I, s. 77.

³⁷⁷Bu dört Abdullah'a "Abâdile-i Erbaa" denilir. Bunlar; Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Zubeyr'dir. Mısıroğlu, s. 20.

³⁷⁸Mısıroğlu, s. 21; Zetterstejn, "Abbâsiler", C. I, s. 18.

³⁷⁹Şakir, s. 493.

³⁸⁰Suyûtî, *Tarihü'l Hülefa*, Hazırlayan; Murat Atasoy, *Suyûtî'nin Tarihü'l Hülefa Adlı Eserinin Abbâsiler Kısmının Türkçe'ye Tercümesi ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2006 s. 18.

ayak bastılar. Sefer ayında Kûfe'ye ayak bastılar. Horasanlı sevenleri de yanlarındaydı. Ebû Seleme el-Hallal onları Haşimîlerin azadlısı Velid b. Sa'dın evine konuk etti ve 40 gün komutanlardan ve sevenlerinden gizledi³⁸¹. Onlarla ilgili meseleyi de saklı tuttu. Hâlbuki bu esnada Kûfe tamamen ihtilalcilerin eline geçmiş ve bir yıldan beri de Ebû Müslim ile tahakküm kurmuştu. Tabii bu durumda mademki başkaldırı Abbasîlerin lehine yapılıyordu mademki meselenin asıl sahipleri onlar idiler o zaman artık ortaya çıkmalı ve işi bizzat sahiplenmeliydiler. Keza davanın baş mimarı İmam İbrahim bu ay içinde vefat etmiş, yetkisini devrettiği zat ise artık vekil değil bilakis asaleten meselenin mimarı haline gelmişti³⁸². Bu saklanma taraftarlarının onları ortaya çıkarmaları ve Ebu'l-Abbas'ın halifeliğini ilan etmelerine kadar sürmüş oldu³⁸³. Gizli kaldığı zaman zarfıyla da Ebû Seleme el-Hallal'a (devrim içinde devrim yapmak ve Hz. Ali soyunu iş başına getirmek istediği) cihetinde sürekli olarak suçlamalar yapılıyordu. Es-Seffâh ve yanındakiler kırk gündür Kûfe'de buldukları halde kendilerine bir türlü ulaşamıyordu. Ebû Seleme'den imamın nerede olduğu sorulduğunda; "Daha gelmedi ve ortaya çıkması için henüz ortam müsait değildir" diye cevap veriyordu³⁸⁴.

Şimdi burada sorgulanması gereken Ebû Seleme'nin halifenin ilanını niçin geciktirdiği, niçin oyalanma sürecine girdiğidir³⁸⁵. İmam İbrahim'in vefat haberi geldiğinde hâkimiyetin Ebû Talib ailesine geçmesini istemişti. Ebu'l-Cehm b. Atiyye el-Bâhili ona; "İmam ne yaptı?" diye sordu. "Henüz gelmedi" dedi. İsrar edince: "Henüz ortaya çıkma vakti gelmedi."

İmam hakkında Ebû Seleme'ye soru sorulunca "acele etmeyin" diyordu. Bu durum Ebû Humeyd b. İbrahim el-Hımyeri'nin Hammâm A'yün çöplüğünün yanında, imam İbrahim'in Sâbık'ı-Hârezmi adlı kölesini görünceye kadar devam etti³⁸⁶. Ertesi gün Sabık'la buluşarak Ebu'l-Abbas'ın yanına gitmeye karar verdiler³⁸⁷. Bunun üzerine bu zat adamlarını hizmetçi ile birlikte misafirlerin bulunduğu yere gönderdi, gidip evi gördüler ayrıca bu zat imamın nerede olduğunu

³⁸¹İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fî'l Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 335.

³⁸²Şakir, s. 494-495.

³⁸³Hasan, s. 308.

³⁸⁴Şakir, s. 495.

³⁸⁵Bozkurt, s. 88.

³⁸⁶İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fî'l Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 335.

³⁸⁷Bozkurt, s. 87.

bir kez de Ebû Seleme'den sordu. Ebû Seleme: İmamın şimdi ortada görünmesi için zaman ve ortamın müsait olmadığını, çünkü Vâsıt şehrinin henüz ele geçmediğini cevap olarak verdi³⁸⁸.

Başka bir rivayette de, Ebu'l-Abbas Kûfe'ye geldiğinde 132/749 yılında fazla bir ilgiyle karşılaşmama hadisesiydi çünkü şehirdeki Şiilerin önderi konumunda bulunan Ebû Seleme el-Hallal, aslında hilâfete onların değil Hz. Ali soyunun gelmesini istiyordu. Keza bu husustan Hz. Ali'nin torunlarından Ca'fer b. Muhammed b. es-Sadık, Abdullah b. Maâd b. Hasan ve Ömer el-Eşref b. Zeynelâbidîn'e ayrı ayrı davette bulunmuş, ama onlardan hiçbirisi teklifi kabul etmemişlerdi³⁸⁹. Buna rağmen Ebû Seleme yine de ümitsizliğe kapılmayıp Hz. Ali evladının kaldıkları yerleri Abbasî sevenleri Horasanlılardan gizleyerek gelişmeleri kendi kontrolünde tutmaya aynı zamanda yeni halifenin tespitini uzatmaya çalışıyordu³⁹⁰.

Ancak gücünü Hz. Muhammed (s.a.v) soyundan alan Ebu'l-Abbas babasının ve milletin desteği ile olacak ki hiç sarsılmadan yoluna büyük bir gizlilikle devam etti ve her zamanda güçlenerek çıktı.

Medâinli bir topluluk, Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Abbas'ın şöyle dediğini aktardı:

Bizim yaşadığımız üç olayımız var:“Yezid b. Muâviye'nin ölümü, yüzyılın başı ve Afrika'nın savaşıdır. Bu savaştabize dua edin çünkü daha sonra doğudan Fas'a kadar atlarıyla bize yardımcılar gelecek. Yezid, Afrika'da öldürülüp Berberiler anlaşmayı bozduklarında, İmam Muhammed Horasan'a bir elçi gönderdi ve isim vermeden ona, Muhammed (s.a.v)'in soyundan birine insanları boyun eğmeye çağırmasını emretti. Daha sonra Ebû Müslim ve diğerleri bu çağrıya yöneldiler. Kabile reislerine davet mektubu yazdılar ve yazdıkları dâvet kabul gördü. Fazla geçmeden Muhammed öldü. Yerine oğlu İbrahimgeçti. Ölüm haberi Mervan'a ulaşınca İbrahim'i önce hapsedirdi. Sonra da öldürttü ve tahta kardeşi Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın geçmesini sağladı³⁹¹. Toplumun desteğini her geçen gün alan Ebu'l-Abbas ise Kûfe'de bulunduğu sırada Ebu Humejd, Sabiku'l-Hârezmi adlı

³⁸⁸Şakir, s. 495.

³⁸⁹Yakubi, s. 349-350; Makdîsî, s. 67.

³⁹⁰Makdîsî, s. 66-67.

³⁹¹Şuyû'î, *Tarihü'l Hülefa*, Hazırlayan; Murat Atasoy, *Suyû'î Tarihü'l Hülefa Adlı Eserinin Abbasiler Kısmının Türkçe'ye Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2006, s. 19.

kölesini hatırlamıştı ve: “İmam İbrahim ne yapıyor?” diye sordu. “Mervân tarafından öldürüldü yerine kardeşi Ebu’l-Abbas geçti. O da bütün ailesiyle Kûfe’ye geldi” diye cevap verdi. Bunun üzerine kendisini onların yanına götürmesini istedi. Sabık: “yarın burada buluşalım” dedi. Çünkü izinleri olmadan onun yanlarına götürmek içinden gelmiyordu³⁹².

Çünkü Ebû Seleme’nin İbrahim’in ölüm haberini aldıktan sonra niyetini değiştirerek halifeliği Hz. Ali evladına devretmek fikrindeydi. Orduda bulunan Şîa fırkasından bazıları ise bu durumu sessizce öğrenince, on kadar reisleri Kûfe’ye gelerek gizlice imam Ebu’l-Abbas es-Seffâh ile görüştü³⁹³. Devrim lideri Ebû Müslim’in sırtını dayadığı adamlarından Ebu’l-Cehm b. Atıyye el-Bâhilî, Ebû Seleme’nin bu taktiğini sezerek hususu Hammâm-A’yen’deki Horasan ordusu komutanlarına bildirdi³⁹⁴. Ebu Humeyd de durumdan haberdar olduğu için Ebû Seleme’nin karargâhındaki Ebu Cehm’c bilgi verdi ve onlarla karşılaştığında iyi davranması gerektiğini söyledi. Ebu Humeyd Sâbık’la buluşmayı istedikleri yere geldiler. Beraber Ebu’l-Abbas ve ailesinin olduğu yere gittiler. Ebu Humeyd içeri girince hangisinin önder olduğunu sordu. Dâvud b. Ali, Ebu’l-Abbas’ı göstererek: “Halifeniz ve İmamınız budur.” dedi³⁹⁵. Böylece onu halife olarak selamlayarak İbrahim’in ölümünden dolayı yaşadıkları üzüntüyü dile getirip, başsağlığı dilediler³⁹⁶. Ebû Seleme buna vakıf olunca o da ister istemez gelip Ebu’l-Abbas Abdullah’a hilâfetin hayırlı olmasını diledi³⁹⁷. Komutanlar fikir birliği yaptılar. Musa b. Ka’b, Ebu’l Cehm, Abdülhamid b. Rib’î, Seleme b. Muhammed, İbrahim b. Seleme, Abdullah at-Taî, İshak b. İbrahim, Şerâhîl Abdullah b. Bessâm, Ebu Humeyd, Muhammed b. İbrahim, Süleyman b. Esved ve Muhammed b. Husayn beraber Ebu’l-Abbas’ın yanına gittiler³⁹⁸. Muhtemeldir ki Ebû Seleme de bu komutanların Abbâsî devrimine katılmasının etkisiyle Ebu’l-Abbas’ın yanına geldiği fikridir. Nihayet komutanların da, misafirlerin bulunduğu yere gitmesiyle Abdullah b. Muhammed kim diye sordular. Çünkü daha önce şahsen hiç karşılaşmamışlardı.

³⁹²İbnü’l Esîr, *el-Kâmil Fi’l Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 336.

³⁹³Cevdet Paşa, s. 984.

³⁹⁴Apak, s. 44.

³⁹⁵İbnü’l Esîr, *el-Kâmil Fi’l Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 336.

³⁹⁶Bozkurt, s. 88.

³⁹⁷Cevdet Paşa, s. 984.

³⁹⁸İbnü’l Esîr, *el-Kâmil Fi’l Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, C. V, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 336.

Orada bulunanlar, es-Seffâh'ı işaret ederek, imamımız Abdullah b. Muhammed bu zattır demeleri üzerine, komutanlar onu halife sıfatıyla selamladılar. Yukarıda değindiğimiz gibi Ebû Seleme de hemen ardından gelerek Ebu'l-Abbas'ı halife sıfatıyla selamlamaya karar verdi³⁹⁹.

Ebu'l Cehm, Ebu Humejd'e: "Ebû Seleme oraya geliyor onu imamın yanına birileriyle birlikte almayın, tek başına girsin" diye haber yolladı. Böylece oraya ulaştığında Ebû Seleme'yi imamın yanına tek başına gönderdiler. Ebu'l-Abbas'a halife olarak selam verdi. Ebu Humejd ona: "sana rağmen olanlar oldu" dedi. Ebu'l-Abbas: "bırak seslenme." dedi ve Ebû Seleme'nin karargâhına gitmesini emretti o da gitti. Tam da yukarıda bahsettiğimiz vakte kadar Ebû Müslim Horasanî 'ye (Emir-i Âli Muhammed) denildiği gibi, Ebû Seleme'yede (Vezir-i Âli Muhammed) deniliyordu. Ebû Seleme'nin bu niyetinden dolayı Duât-ı Abbasiyye yanındaki güç ve haysiyetini kaybederek Seffâh'ın onun hakkında kin ve nefret duymasına neden oldu⁴⁰⁰.

Ebû Seleme, Ebu'l-Abbas'ı halife olarak ilan etme işinde bilinçli olarak bir uzatma ve geciktirmeye gitmiştir. Fakat bunu hangi cihetle yapmıştır? Bu hususta net bir şey söylemek çok zordur⁴⁰¹. Rebiülevvel ayının on ikinci sabahı 132 yılında imam ve etrafındakiler silahlarını kuşanarak saf saf dizildiler, hayvanları getirdiler, İmam alaca bir yük atına bindi. Etrafındakiler de hayvanlara bindiler beraber emirlik sarayına girdiler, sonra da camiye gittiler⁴⁰². Kendisine on üç Rebiülevvel 132/30 Ekim 749 senesinde bey'at edildi⁴⁰³. Neticede ihtilalin hazırlanmasında ve başarıya gitmesinde neredeyse dikkate değer hiçbir rolü ve katkısı bulunmayan Ebu'l-AbbasAbdullah, on iki Rebiülâhir 132 28 Kasım 749 Cuma günü Kûfe Camiinde halktan biat alarak ilk Abbasi halifesi oldu⁴⁰⁴. Es-Seffâh daha gençti. Güzel ve heybetli beyaz tenli, uzun boylu, vakur duruşlu ve düzgün burunluymuştu. Güzel bir siması ve sakalı vardı. Kıvrırcık saçlıydı.

Es-Seffâh o kadar cömertti ki onun cömertliği darbu meselelere mevzuu bahis olmuştu. Bir keresinde Hz. Hasan'ın torunu Abdullah b. Hasan el-Müsennâ'ya bir

³⁹⁹Şakir, s. 495.

⁴⁰⁰Cevdet Paşa, s. 984.

⁴⁰¹Bozkurt, s. 90.

⁴⁰²İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi'l Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol 'ulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, c. V, s. 337.

⁴⁰³Öz, s.120.

⁴⁰⁴Hayyat, s. 322-330; Dineveri, *el-Ahbâr et-Tevâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Balleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları, 2007, s. 337-342; Mes'udî, C. III, s. 266-271.

milyon dirhem hibe ettiği söylenir. Afif idi, yani namuslu ve gözlü toktu, cömertti. Anif idi, yani öfkesi ve cezası çok şiddetliydi. Uzun uzun ve içinden gelerek Huşu içinde ibadet ederdi⁴⁰⁵. Saltanat kanunları titizlikle uygulardı. Genellikle saltanat hükümdarlığının geleceği, ön planda tutuldu ve bunu uygulayan da yeni kurulan devletin halifesi Ebu'l-Abbas Abdullah b. Muhammed olmuştur⁴⁰⁶.

Suyutî'ye göre, Ebu'l-Abbas hem cömert hem de inancı tam bir kişiydi. Seffâh'ın mührünün üzerinde "Abdullah Allah'a inanır ve ona güvenir" anlamına gelen cümle yazılıydı⁴⁰⁷.

Mes'udi de Ebu'l-Abbas hakkında şunları nakleder: Devlet erkânı ile gece toplantılar yapmayı Seffâh kadar seven halife yoktur. O çoğu kere şöyle derdi. "İlmimi arttırmayı terk edip cehaletin artmasını tercih eden kimseye şaşılır." Bir defasında Ebubekir Hüzeli, "bu sözün manası nedir, ey Mü'min'lerin Emiri!" diye sorunca: "o kişi sen ve senin gibilerle oturup, ilim meclislerinde bulunmayı terk ederde bir kadın veya cariye'nin yanına gider, vakit geçirir, onlarla birlikte olduğu müddetçe boş ve eksik sözler dinler ve noksanını artırır" karşılığını verdi. Bunun üzerine Ebubekir Hüzeli, şöyle dedi: "İşte bu yücelikte olduğunuz içindir ki Allah Teâlâ sizi âlemlere üstün kılmış, şanınızı yüceltmış ve son Peygamberi sizin ailenizden göndermiştir⁴⁰⁸. Seffâh, edebiyat ve musikiyi teşvik eder şâir ve şarkıcılara bol bahşişler verirdi⁴⁰⁹.

Halka iyi tesir yapmak için kutsal bir adam görüntüsü verdi. Cuma namazlarında Müslümanların halifesi olarak mescid'te Peygamberimizin hırka-i şeriflerini giyerek etrafına birçok aydın kimseler toplardı. Her hareketi halkın Abbasilerin Peygamber sülalesine mensup olduğunu ima etmekteydi. Halifeler artık sadece peygamberimizi temsil edenler değil, aynı zamanda Allah'ın gölgesi, Zıllullah olarak görülüyordu. Az vakitte sanki bu işe görevlendirilmiş hale geldiler⁴¹⁰.

⁴⁰⁵Şakir, s. 495-496.

⁴⁰⁶Sırma, s. 7-12.

⁴⁰⁷Suyutî, s. 171.

⁴⁰⁸Mes'udi, s. 217.

⁴⁰⁹Hasan, s. 308.

⁴¹⁰Mahmud, s. 84.

Tablo 3. Abbasilerin en geniş sınırları, *DIA*, 1, 33.

2.3. Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın Halife Seçilmesi ve Hilafeti (132-136 / 749-754)

Abbasiler, İslâm Tarihi içerisinde uzun bir dönemi kapsadığı gibi, cereyan eden hadiseler açısından da oldukça büyük bir önemi haizdir.⁴¹¹Ebu'l-Abbas es-Seffâh'ın hilâfeti ele geçirdiği 132/750 yılından, Moğollar tarafından 656/1258 yıkılışına kadar yaklaşık 5 asır hüküm sürmüştür. *El-Fahri* isimli eserin yazarı bu konuda şöyle der: "Abbasi Devleti, büyük devletlerden olup din ve saltanat ile mezcedilmiş bir siyaset takip etmiştir. Nitekim halkın Salihleri ve dindarları bu idareye dindarlık sebebiyle itaat ederken, geriye kalanlar da korku veya bir arzu saikiyle boyun eğmişlerdir. Mülk ve hilâfet 600 yıl civarında, bu devlette kaldı"⁴¹².

İslâm dünyasında Abbasilerin yönetimi ele geçirmesi, idari, askeri, siyasi ve ilmi alanlarda çok büyük değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur. Kuşkusuz ki en önemli değişiklik halifelik merkezinin Suriye'den Irak'a taşınmasıydı. Es-Seffâh'ın önce Hâşimiye daha sonra Eñbâr olmak üzere iki ayrı yere naklettiği halifelik merkezini, ikinci halife Mansur, Sâsânî İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan Medâin şehri yakınlarında kurduğunu Bağdat'a taşımıştır. Aynı zamanda daha sonraki devlet yapılanmasında Bizans yerine İran tesirinin öne çıkmasına neden olmuştur⁴¹³. Abbasi hanedanlığı birçok müessesesiyle zaten İranlılara dayanıyordu. İranlılar, halifelerin önlü vezirleri Barmekiler gibi idarede önemli bir rol oynadılar. Bunlar kendilerini gaspçıların saldırısına uğramış geleneğin restorasyonundan sorumlu görerek, dünyevi iktidar ile manevi iktidarı kendi kişiliklerinde öncelerinden daha sıkı bir şekilde bir araya getirdiklerini ileri sürdüler. Aslında, ilkel alışkanlıklara geri dönmedikleri gibi, Şam'daki halifelerin daha önce başlatmış olduğu saray törenlerini daha da geliştirdiler ve halkın gözünden iyice gizlendiler. İdari mekanizma güçlendirildi ve halifenin yerine geçecek olan kişi, kural olarak, halifenin sağlığında oğulları arasından seçildi; ama entrika ve isyanlar,

⁴¹¹Şirna, s. 7.

⁴¹²İbn Tiktaka, s. 125.

⁴¹³Yılmaz, s. 35-36.

o dönemde altın çağını yaşayan bir iktidarın istikrarını tehlikeye atmaya devam etti⁴¹⁴.

Sourdel'e göre ise "Bu devlet, birçok iyilik ve üstünlükleri toplayan bir devlettir. Nitekim orada ilmi faaliyet canlı bir şekilde devam etmiştir, edebî ürünler boldur. Dinî ilkelere üstün bir değer verilir, devlet gelirlerinden herkes istifade ederdi. Ülke mamur olup, yasaklara riayet edilirdi. Sınırlar tahkim edilmişti. Bu durum, devletin yıkılışına kadar devam etti. Ancak son dönemlerde zulüm yaygınlaşarak, devlet işleri bozuldu ve devlet yıkıldı" demiştir⁴¹⁵. Üzerinde tam bir ittifak sağlanamamışsa da bu devletin Abbasi tarihini inceleyen günümüz tarihçileri, beş asırdan daha fazla hüküm sürmüş olan Abbasi Devleti tarihini genelde iki döneme ayırmaktadırlar⁴¹⁶. Abbasilerin "ilk dönemi" olarak kabul edilen birinci dönem, devletin kuruluş tarihinden başlayarak onuncu Abbasi halifesi Mütevekkil'in 232-247/847-861 tahta geçişine kadar olan ilk yüzyıllık dönemi kapsar 132-232/750-847. Devletin kuruluş aşamasını da içine alan bu dönem, devletin altın çağı olarak değerlendirilir⁴¹⁷. Hitti'nin ifadesiyle Abbasi devleti İslâm tarihinde görülen diğer devletler gibi, siyaset ve tefekkür alanında en parlak noktaya kuruluşundan hemen sonra ulaşmıştır. İlk iki halife Ebu'l-Abbas es-Seffâh ve Mansur 136-158 / 754-775 dönemlerinde kuruluşu tamamlanan Abbasi Devleti, üçüncü halife Mehdi 158-169 / 775-785 ve dokuzuncu halife Vâsık 227-232 / 842-847 dönemleri arasında en parlak dönemini yaşamıştır⁴¹⁸.

Daha önce kaydettiğimiz gibi Ebu'l-Abbas Abdullah, ilk Abbasi halifesi ilan edilmekle beraber, II. Mervan henüz hayattaydı. İhtilalciler, onun üzerine yürüyerek 26 Nisan 750'de Emevi Devleti'nin merkezi Şam'ı ele geçirdiler. Kaçan Mervan takip edilerek 7 Ağustos 750 tarihinde Mısırda yakalanıp öldürülmesiyle Emevi devleti tarihe intikal etmiş oldu. Bütün halk Ebu'l-Abbas Abdullah'a biad etmesi ile

⁴¹⁴Sourdel, s. 23.

⁴¹⁵İbn Tiktaka, s. 125.

⁴¹⁶Abbasi Devleti Tarihi hakkında yapılan tasnif ve referanslar için bkz. Mehmet Aykaç, *Abbasi Devletinin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divânlar* (132-232/750-847), Ankara, 1997, s. 9-10; Mahmut Kırkpınar, *Abbasi Halifesi Mütevekkil ve Dönemi* (232-247/847-961), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, s. 33-34.

⁴¹⁷Yılmaz, s. 36,37.

⁴¹⁸Ph. K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, 2011, s. 458.

Abbasiler devri başlamış oldu⁴¹⁹ ve o günlerde Ebu Seleme halkına şöyle seslenmiştir;

“Ey Ahali! dedi. Yarın hepiniz, karalar giyinin. Camide toplanın ta ki bey’ata layık olan kimseye biad edelim.” Sonra da ertesi günü, hepsi kılıçlarını ve sancaklarını kara edip camide toplandılar. Topu birden mescide sığmadığı için her taife bir yönde oturdu. Birlikte tekbir getirdiler. Vezir-i Emir-i Âl-i Muhammed Ebu Seleme de kara giysiler giyip camiye geldi. Minbere çıktı hak T’câlâ’ya hamdü sena etti. Peygambere salâvat getirdi ve:

“Ey Ahali! Her ne dersem siz ona razı mısınız? Dedi, Ahali de Sen ne dersen razıyız, dediler. Ebu Seleme sözlerine şöyle devam etti:

Emir-i Âl-i Muhammed Emir Ebu Müslim Abdurrahman İbn-i Müslim bana mektup göndermiş ve demiş ki “Haşimoğullarından birini halife seç. Tâ ki Ahali, o Ümeyyeoğullarının zulmünden kurtulsunve ben Haşimoğullarının divanlarına baktığımda, Abdullah İbn-i Muhammed b. Ali b. Abbas’tan ulu, fazl ve namuslu kimseyi görmedim, ben size halife olmaya onu layık görüyorum ki hasebi ve nesebi tertemizdi onu sizde kabul edersiniz” dedi.

Doğru söyledin. Hak Teâlâ da sana sevap versin ve rahmet etsin, dediler ve tekbir getirdiler⁴²⁰.

Ebu’l-Abbas ortaya çıkıpın büyük camiye yöneldi ve oraya girdi. Halk onun için toplandı⁴²¹. Ebu’l-Abbas minberin en üst basamağına çıkarak amcası Davud ise minberin daha aşağısındaki basamakta durdu⁴²².

İlk Abbasî halifesi olan Ebu’l-Abbas H. 104 722-723 yılında doğdu bulunduğu cihetle kendisine Kûfe Camii’nde biat edildiğinde 26 yaşındaydı. Emevî hanedanına karşı fevkalade bir surette kinli idi. Halifenin biat esnasındaki hutbesinde⁴²³ yüce Allah’a hamdederek, onu layık olduğu şekilde övdü. Sonra peygamberine (s.a.v) salât u selam getirdi. Ardından Ümeyye oğullarının Yüce Allah’ın haram kıldığı şeyleri dikkat etmeden işlediklerini, Kâbe’yi yerle bir ettiklerini, buraya mancınkla ateş ettiklerini, bir takım kötü ameller icad ettiklerini

⁴¹⁹Mısıroğlu, s. 25.

⁴²⁰Ebü Cafer Muhammed b. Cerir’ün Tâheri, *Tarih-i Taberi*, Çev. M. Faruk Gürtenca, İstanbul, Sağlam Yayınevi, C. IV, s. 401-402.

⁴²¹Dineverî, *el-Ahbâr et-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusretin Boileli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları 2007, s. 405.

⁴²²Bozkurt, s. 91.

⁴²³Mısıroğlu, s. 25.

anlattı⁴²⁴. Ve Ey Ahali! Bey'at edin, baş eğin uyun! Düşmanlık ve muhalefet etmeyin. Siz gerçi Peygamber (s.a.v.)'den sonra gelen imamlara bey'at ettiniz. Lakin o bey'atlardan bu beyat daha isabetlidir. Çünkü siz Ümeyye oğullarının elinde kakra uğramışlardansınız ve zulüm görenlerdensiniz biz de sizinle birlikte mağlup olduk ve aciz olup kaldık, bekledik, durduk. Şimdi Hak Teâlâ bizim yakınlarımızdan bir kimseyi çıkarttı. O kişi, bizim hakkımızı bildi ve bizim için intikam aldı. (Velhamdülillahî Rabbil Âlemin)⁴²⁵.

Ey Kûfeliler, bizim sevgi kaynağımız ve dostluk yuvamız sizlersiniz. Durumunuzu hiç değıştirmeyiniz. Bizim yanımızda, insanların en üstün olanları sizlersiniz. Bizim için en değerli olanlar da sizlersiniz. Maaşlarınızı yüzde yüz arttırdım. Ben hoş gören kan dökücü (Seffâh), darmadağın eden bir öfkeyim!⁴²⁶ Saffâh bu sırada hasta olduğu için Halife olmasına müteakip Kûfe camisinin minberine çıkarak halka hitaben yaptığı ilk hutbeyi kısa kesmişti⁴²⁷.

Halifelige getirilen Ebu'l-Abbas es-Seffâh, Cuma hutbesini ayakta okudu. Hâlbuki Emevî halifeleri hutbeyi, minber üzerinde oturarak okuyorlardı. Bu davranış halkın hoşuna gitti ve "Ey Resûlullah'ın amcasının oğlu! Sünneti korudun, onu ihya ettin" dediler⁴²⁸.

Ebu'l-Abbas "Allah, Peygamberi vasıtasıyla insanlar arasındaki ihtilafları, düşmanlıkları giderdi. Peygamberimiz ebedî saadete intikal edince Hulefa-i Raşid'in işleri, istişare ile yürüterek Müslümanları en güzel şekilde idare ettiler. Sonra Muâviye ve ondan sonra gelenler, idareyi zorla ele geçirdiler; zulmettiler, adam kaçırdılar, daha iyi insanlara iş vermediler. Bu hal uzun zaman devam etti, Allah'ın gazabına uğradılar, hakkımızı geri aldık"⁴²⁹.

Allah'ın kendilerini Resulullah'ın akrabası ve yakınları olarak koruduğunu belirtti. Peygamberin akrabası olmakla Allah'ın onları İslâm içinde üstün bir mevkiye yerleştirdiğini ve bu üstünlüğün aşağıda sıralanan Kur'an ayetleriyle de dile getirildiğini savundu.

⁴²⁴Dinevârî, *el-Ahbâr el-Tivâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivdu İletişim Yayınları 2007, s. 405.

⁴²⁵Ebû Cafer Muhammed b. Cerir'üt Tâberî, *Tarih-i Taberî*, Çev. M. Faruk Görtünce, İstanbul, Sağlam Yayınevi, C. IV, s. 402.

⁴²⁶Suyûtî, s. 257.

⁴²⁷Yıldız, s. 48.

⁴²⁸Hasan, s. 308.

⁴²⁹İlekimoğlu İsmail, *Haritalarla Şemalarla, Tarihi Yorumlarla 1421 Senelik İslâm Tarihi*, İstanbul, Feza Gazetecilik Yayınları, 2001, s. 95.

Ey Ehl-i Beyt, Allah sizden pisliği giderip sizi tertemiz yapmak istiyor(Ahzap, 33/33).

Sizden yakınlarımı sevmenizden başka bir ücret istemiyorum.(Şûrâ, 42/23)

Yakın akrabalarımı inzar et. (Şûarâ, 26/214)

Allah'ın memleketlerinin ahalisinden peygamberine verdiği ganimet Allah'ın Resulu'nun ve onun akrabalarınındır. (Haşr, 59/7)

Biliniz ki, ganimet olarak aldığımız şeyler Allah'ın, Resulu'nun, onun akrabalarının ve yetimlerininindir. (Enfâl, 8/41)

Ebu'l-Abbas devamla Allah'ın kendilerini Mü'min'lere üstün kıldığını onlara kendilerini sevmeyi ve haklarını vermeyi farz kıldığını ifade etti. Allah'ın insanları dalaletten hidayete kendileriyle çıkardığını, cahillerken insanlara hakikatı gösterdiğini ve tüm bunları ailelerinin bir üyesi olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'nin lütuf ve ihsan olarak yaptığını vurguladı. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatından sonra görevi ashabı devralarak işleri istişare ile adilce yürüttüğünü daha sonraları ise Harboğulları ve Mervanoğullarının idareyi zorbalıkla ellerine geçirdiklerini, halka zulmettiklerini, adam kayırdıklarını belirtti. Sonuçta onların da Allah'ın gazabına uğradığını, Allah'ın onlardan kendi elleriyle intikam alarak haklarını geri verdiğini söyledi⁴³⁰.

Ey Kûfe halkı diye seslenerek: Sizler, Ehl-i Beyt'in sevgisini ve yakınlığını kazanmış bir topluluksunuz. Sizin hakkınızdaki bu tutum hiç bir zaman değişmedi. Keza, hiçbir baskı sizi bu sevgiye mazhar olmaktan saptırmadı. Ta ki zamanımıza kadar ulaştınız ve Allah Teâlâ devletimizi görmeyi (iş başına gelmemizi) size nasip etti. Siz elbette ki varlığımızla insanların en mutlu topluluğusunuz, aynı zamanda bizim gözümüzde onların en faziletlilerisiniz. Tahsisatlarınıza yüz dirhem eklemiş bulunuyorum. Olaylara karşı her zaman hazırlıklı olun ve bilin ki ben hak edenin kanını mübah sayan bir kan dökücü, bir devrimci ve bir yok ediciyim⁴³¹. Taberî'de şöyle rivayet edilir; Maaşlarınızı bugünden itibaren yüzer dirhem arttırmış bulunuyorum. Buna karşı siz de sorumluluklarınız karşısında dikkatli olunuz. "Biliniz ki, ben hem bol bol veren, hem de helak edip intikam alan bir insanım"⁴³²Konuşmasının devamında Ebu'l-Abbas, Kûfelilere atıyye ve bağış da vaad etti. Daha sonra o oturdu ve amcası Davud b. Ali söz aldı ayuğa kalkarak güven

⁴³⁰Bozkurt, s. 91-92.

⁴³¹Şakir, s. 499.

⁴³²Taberî, s. 125-126.

verici bir tonla şöyle konuştu: “İktidarı ele geçirişimizin sebebi para, pul, altın ve gümüş gibi maddi değerler değildir. İçlerinde oluklarla su akıtılan saraylar yaptırmak ve ciheti ile de bu işe girişmedik. Ortaya çıkmamızın gerçek nedeni bizden gasp edilen haklarımızı geri almak, Ali b. Ebi Talib’e çok görülen zâlimane hareketleri ortadan kaldırmak ve Emevîlerin kanunsuz tasarruflarını sona erdirmektir. Onlar sizi zelil ve aşağılık bir seviyeye düşürmüştü. Şimdi size evella Allah’ı ve Rasulünü sonra da amcası Hz. Abbas’ı şahid ve kefil olarak sunuyoruz, bundan sonra sizinle bizim aramızda Allah’ın Kitabı ve Peygamberin sünneti dâhilinde esasları belirtilmiş olan devletin prensiplerinden başka bir unsura izin vermeyeceğiz⁴³³. Allah Teâlâ’ya hamdettikten sonra, “Abbasîlerin başa gelişini ay ve güneşin doğuşuna, karanlığın ortadan kalkmasına” benzetti. Bu neticenin alınmasında Horasanlıların büyük destek ve yardımları olduğunu belirterek, adil bir imama kavuştuklarını, bu yeni yönetimde İslâm için nice hizmetlerin verileceğini Kûfelilere müjdeledi⁴³⁴.

Böylece önce Ebu’l-Abbas, sonra amcası Davud b. Ali, konuşmalarını yaptıktan sonra minberden indiler, hükümet merkezine gittiler. Ebu’l-Abbas, kardeşi Ebu Cafer’i halktan bey’at almak üzere vekil tayin etti. Bunun üzerine Ebu Cafer, Kûfe Camii’nde halktan bey’at aldı. Bu süre içindeki namazları o kıldırdı⁴³⁵. Ebu’l-Abbas’a halife olarak ve kendisinden sonra da Ebu Cafer’e veliaht olarak 132/750 yılı Recep ayında biat edildi⁴³⁶. Gerek Ebu’l-Abbas’ın gerekse amcası Davud b. Ali’nin yaptıkları konuşmadan şu üç nokta ortaya çıkmaktadır.

1) Abbas oğullarının hilâfet konusunda idarenin verasete dayandığı itibar edilerek başkalarından öncelikli olduklarını ortaya koymuşlardır. Hâlbuki İslâm’da hilâfet müessesesi verâsete dayanmaz (yani devlet başkanlığı makamı babadan oğula geçmez. Bu gelenek Hulefa-i Raşidin devrinden sonra yerleşti.)

2) Ümeyyeoğullarına hücum, onları zalim, diktatör ve devlet idaresini haksız yere (zorla) ele geçirmiş ve yoldan çıkmış olmakla suçlamak. Bu genel olarak işbaşına gelen bir sonraki diktatörün, bir öncekine karşı takındığı bir tutumdur.

⁴³³Mevdûdi, s.243.

⁴³⁴Taberî, s. 426; Mes’ûdi, s.270; İbnü’l Esir, *el-Kâmil Fî’l Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, Bahar Yayınları, İstanbul 1986,C. V, s. 339.

⁴³⁵Taberî, s. 428; İbnü’l Esir, s. 408; Emir Ali Musavver *Tarih-i İslâm*, C. I, s. 78; İbnü’l Esir, *el-Kâmil Fî’l Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, Bahar Yayınları, İstanbul 1986, C. V, s. 337-340.

⁴³⁶Dineverî, *el-Abbâr et-Tevâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tâfekçi, Hivda İletişim Yayınları İstanbul 2007, s. 405.

açıkça anlaşılmaktadır. Elbette ki bu husus Emevîlerin İslâmı tamamen boş vermiş buldukları anlamına da gelmez⁴⁴¹.

Abbâsiler cephesinde bunlar yaşandığında Mervân b. Muhammed'in Harran'a ulaştığını, Harran'da ikâmet ettiğine değinmiştik. Mervân, halkın Abbas oğullarına bey'at ettiğini, halkın onlardan yana olduğu haberini alınca, Ebu'l-Abbâs'ın kardeşi İbrahim b. Muhammed'i tutarak öldürdü ve Haşimoğulları ile savaşmak kastında bulundu⁴⁴².

Böylece henüz son Emevî halifesi Mervân ele geçirilmeden Abbas oğulları adına bey'at yapılmış oluyordu. Bu husus hareketin sonuca gitmesini kesinlikle kolaylaştırıcaktı. Çünkü Küfe'deki bey'at töreni, Emevîlerin, yıkılışa engel olamayacaklarının isbatı idi⁴⁴³.

Bu nedendir ki Mervân telaşa kapılıp İsmail b. Abdullah el-Kuşeyri'yi yanına çağırarak ona:

Ya Ebu Haşim! Ebû Müslim el Horasanî Horasan'ı zapt etti. Abdullah b. Muhammed Irak'ı aldı ve halk ona bey'at etti. Sen benim güvendiğim kişi olduğun için bu yolda sen ne düşünüyorsun" diye sordu. İsmail de düşünce nedir? Mervân da ben askerimle çıkayım, Bizans beledelerinden birine varayım orada kalayım ve Bizans kralına mektup yazayım ta ki benim düşmanıma karşı bana yardım etsin dedi. İsmail de Allah Teâlâ seni bu tedbirlerden sakınsın ki şirk koşanlarla küfür ehlini, iman ehlinin üstüne iktidar etmek istersin. Oysaki Bizanslılar vefasızdır. Sen de bilirsin bu iş doğru değildir. Çünkü sana bir şey olursa sen ve ev halkın perişan olur, beni dinlersen Şam'a git. Çünkü Şam halkı itaatkârdır. Gönülünün dilediği yere varmış olursun dedi⁴⁴⁴. Sen firatı geçerek Mısır'a ulaşmaya bak, orada sığınabileceğin koskoca Afrika var dedi⁴⁴⁵.

Emevîler yönünde bunlar yaşanırken biat alma işlemi tamamlanan Ebu'l-Abbâs, firat nehrinin batı yakasında yer alan Enbar şehrine geçti. Bağdat'a on fersah uzaklıkta yer alan bu belde, İran kisralarından Sâk b. Hürmüz tarafından ikâme edilmişti. Enbar'a gelen Seffâh, beldeyi imar ederek yeni köşkler yaptırdı. Daha sonra da Mansur, şehir civarında saltanatının merkezi edindiği büyük bir köşk

⁴⁴¹Şakir, s. 503-504.

⁴⁴²Tâberi, *Tarih-i Taberi*, Çev. M. Faruk Gürtenca, İstanbul, Sağlam Yayınevi, C. IV, s. 402.

⁴⁴³Algül, C. III, s. 225.

⁴⁴⁴Tâberi, *Tarih-i Taberi*, Çev. M. Faruk Gürtenca, İstanbul, Sağlam Yayınevi, C. IV, s. 402-403.

⁴⁴⁵Mes'ûdi, s. 264.

yaptırdı. Abbasilerin başkent yapmaları üzerine bu şehre ailenin cediti Haşim'e binaen "Haşimiye" ismi verildi⁴⁴⁶.

Davud b. Ali yukarıdaki konuşmasında aslında Hz. Peygamber (s.a.v)'den sonraki halifeler arasında Kûfe'yipaytaht haline getiren Hz. Ali'den başka birinin gelip Kûfe minderine çıkarak halka hitap etmediğine dikkat çekiyordu. Yani Ebu'l-Abbas halife olana kadar Kûfe'nin Hz. Ali'den sonraki halifelerce kenara itildiğini anlatmaya çalışıyordu. Bu söz kendi idareleri demek olan yeni (Abbasi) idaresini desteklemeleri maksadıyla Kûfelilerin iştahını açmak için söylenmiş bir cümle idi. Çünkü artık Kûfe İslâm âleminin hilâfet merkezi idi. (başkenti) olmuştu⁴⁴⁷.

Ebu'l-Abbas Kûfe'ye naip olarak amcası Davud'u bırakmış, diğer amcası Abdullah b. Ali'yi de Mervân'la mücadele eden Ebu Avn Abdülmelik b. Yezid'e yardımcı olarak göndermişti. Kardeşinin oğlu İsa b. Musa'yı Vâsıt'a, İbn-i Hubeyri'yi çepe çevre sarmış olan Hasan b. Kâhtabeye, Yahya b. Cafer'i Medain'deki Humeyt b. Kahtabeye, Ebu'l-Yakzan Osman b. Urveyi Ehvazdaki Bessam b. İbrahimb. Bessam'a, Seleme b. Amr'ı Malik b. Tevvaf'a gönderdi⁴⁴⁸. Ebu'l-Abbas ve ailesi Kûfe'ye giderken Davud b. Ali ile karşılaştı. Davud onlara ne yaptıklarını sordu. Ebu'l-Abbas hilâfet için Kûfe'ye gittiklerini söyledi. Davud ona: "Ey Ebu'l-Abbas Emevîlerin ihtiyarı Mervân, Şamlılarla ve Arap yarımadası halkı ile Irak'a doğru ilerlediği bir dönemde Arap lideri Yezid b. Hubeyre'nin orduları ile Irak'ta bulunduğu bir sırada Kûfe'ye gidiyorsun" dedi. Ebu'l-Abbas: "Ey amcacım! Hayatı seven zelil olur" diye karşılık verdi⁴⁴⁹.

Bu düşünce ile Kûfe'de hilâfet ilan edilecektir. Ancak Kûfe'de devlet ilan edilmesine rağmen imparatorluğun her yerinde Abbasilerin üstünlüğü daha sağlanmamıştı. Emevî halifesi Mervân ve Vasıt'ta karargâh kuran Yezid b. Hubeyre mücadelelerine devam ettiler. Ebu'l-Abbas amcası Abdullah b. Ali'yi Mervân ile mücadele etmek üzere gönderdi⁴⁵⁰. Bu mücadele (savaş) Zap'ta yapıldığı için tarihe Zap savaşı olarak geçti⁴⁵¹.

⁴⁴⁶Hasan, s. 309-310.

⁴⁴⁷Şakir, s. 504.

⁴⁴⁸İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fi'l Tarih Tercümesi İslam Tarihi*. Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 339.

⁴⁴⁹İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fi'l Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 340.

⁴⁵⁰Bozkurt, s. 92.

⁴⁵¹Hamevî, s. 123-124.

2.4. Zap Savaşı

Mervânî. Muhammed döneminde bu konu işlenmişse de daha teferruatlı işlenmesi gerektiğinden ve Ebu'l-Abbas'ın halifelige geçiş dönemi ile direkt alakalı olması hasebi ile anlatılması elzem hale gelmiştir.

Ebu'l-Abbas halife olarak biat almasına rağmen Emevî halifeliği hala ayaktaydı ve ülkenin büyük bir çoğunluğu hala Emevîlerin kontrolü altındaydı. Irak'ta durum belirsizliğini koruyordu. Irak'ın merkezi Vâsıt'ta Emevî valisi İbn Hübeyre teslim olmamakta direniyordu. Abbasîlere karşı açıkça meydan okuyordu⁴⁵².

Vaziyet böyleyken Emevî halifesi Mervân da boş durmuyor faaliyetlerine devam ediyordu. Mervân büyük bir kuvvetle Horasan'dan Basra'ya yöneldi. Daima asker toplama derdindeydi. Musul'a vardığı zaman kuvveti tam 100.000 civarında idi. Bu haberi alan Ebu'l-Abbas Allah'ın yardımı bizimledir, diyerek Abdullah b. Ali'yi ona karşı gönderdi. Abdullah 24.000 kişi ile gidip bir yere vardı ki Musul'a çok az yol kalmıştı. Bu haberi Mervân duyunca Musul'dan kaçtı. Fırat'ın bir kıyısına erişti ve Abdullah'ın kuvvetlerinin yanında konakladı⁴⁵³. Abdullah Mervân'ı takip ederek, Irak'taki küçük Zap suyuna kadar geldi⁴⁵⁴. Bunun üzerine Ebu'l-Abbas Horasan da büyük bir ordu hazırlayarak Asur'un bir nehri olan zap önünde çadırlarını kurdu⁴⁵⁵. Peygamberin amcası Hz. Abbas'a akraba oldukları için kendilerini "legitime", yani meşru halife sayan, Emevîleri ise gasp eden hatta Müslümanlık dışı olarak telakki eden Ebu'l-Abbas Horasanlılardan müteşekkil ordusu ile Emevî halifesi Mervân'a karşı Fırat'ın kollarından büyük Zap'ta karşı karşıya geldi⁴⁵⁶.

Böylece Musul ile Erbil arasındaki büyük Zap nehri kenarında, tarihin hem en kanlı hem de neticesi itibarı ile en büyük olaylara sebebiyet veren muharebesi meydana geldi.⁴⁵⁷ Mervân, bu suyun üzerine hemen bir köprü kurun diye emir verdi. Sonra üzerinden askerleri geçti kendisinin burnazır adında bir atı vardı. O atın bir eşi

⁴⁵²Hakkı Dursun Yıldız, "Ebu'l-Abbâs es-Selâh", *DİA*, İstanbul, 1988, C. X, s. 283.

⁴⁵³Tâberi, C. IV, s. 403-404.

⁴⁵⁴Hasan, s. 304

⁴⁵⁵Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, C. I, s. 198.

⁴⁵⁶M. Fuad Köprülü-W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963, s. 136.

⁴⁵⁷Danışman, s.71.

ve benzeri yoktu, bir kamçı ile atı öte kıyıya geçti. Abdullah da kendi askerini düzenledi. Kendisi safranın ortasında durdu ve iki kuvvet karşı karşıya geldi. Kuşluktan öğleye kadar savaştılar. Mervân önce yener gibi oldu, Abdullah'ın askerinden hayli adam öldürüldü. Bunun üzerine Abdullah "Ya Rab! dedi. Bunları üstümüze Muzaffer kıldın. Bunlar ise ne zamana kadar bizi kıracak sen bilirsin ki bizimle savaşan bu kavmin ataları senin Peygamberinin oğullarını öldürdüler. " Ey Allah'im bize zafer ver diye dua etti⁴⁵⁸.

Mervân köprüden karşıya geçtiğinde kurdumuş olduğu köprüyü yıktırdı. Geri kalan askerleri bu yüzden kılıçtan geçirildi. Çoğu da Zap nehrinde boğularak öldü⁴⁵⁹. 2 Cemâziyelâhir 132/16 Ocak 750 tarihinde başlayan savaş yaklaşık 10 gün boyunca şiddetli bir şekilde devam etti⁴⁶⁰.

Zap savaşında yapılan bu mücadele sonucunda Mervân'a karşı üstünlük sağlandı⁴⁶¹. Büyük Zap suyu kenarında yapılan bu mücadelede Mervân ümit etmediği bir yenilgiye uğradı⁴⁶². Çünkü Abbâsî askerleri at, katır ve develeri yani herşeyi siyahlara bürümüşlerdi. Bu korkunç siyahlık Emevîler üzerinde uğursuz bir etki yarattı, âdeta bir cenaze töreni havası estirdi. Bir başka etkileyici olay da Sürülerle kargalar Emevîlerin üzerinden uçarak Abbâsîlerin siyah bayraklarına kondular. Bu da âdeta Emevî kuvvetlerinde panik havası yarattı. Mervân'ın çok şiddetli hücumu önce Abbâsîleri sardıysa da Abbâsî idarecileri mükemmel bir metanetle tekrar eski hallerine döndüler. Bir müddet sonra da iki kuvvet eşitlendi. Fakat kısa bir süre içinde Emevîlerin Suriye'li askerleri kaçmaya başladı. Mervân önlemeye çalıştığı sırada atı elinden kurtularak ortada dolaşmaya başladı. Bu olay Mervân'ın öldüğü kanaatini uyandırdı⁴⁶³. Mervân gösterdiği tüm ihtişam ve şecaate rağmen büyük Zap suyu kenarında yenilgiye uğradı⁴⁶⁴. Kazanamayacağını ve mağlubiyetinin farkında olduğu için askerlerine: "Ey Amiroğulları hamle edin, onlar da: Esadoğulları ile Temimoğullarına söyle ki önce onlar saldırıda bulunsunlar dediler. Bunun üzerine Mervân kızdı ve sancakdarına bakarak: Âlemi içeri çek. Yoksa seni gamlandırırım". Âlemden de ona: elinden her ne gelirse et dedi. Sancağı

⁴⁵⁸Tâberi, s. 404.

⁴⁵⁹Üçük, s. 82.

⁴⁶⁰Apuk, s. 36.

⁴⁶¹Şakir, s. 504.

⁴⁶²Ülkü, s. 224.

⁴⁶³Darışman, s. 71.

⁴⁶⁴Zettersteen, "Abbâsîler", C. I, s. 18.

eline aldı ve atına bir kamçı vurdu. Hemen aman dileyip Abdullah b. Ali'nin yanına geldi. Şamlılar bu durumu görünce, hepsi kaçmanın çaresini aradılar. Abdullah b. Ali de onların ardına düştü⁴⁶⁵. Bu hezimetten sonra Mervân Musul'a gitti. Fakat Musul şehri ona kapılarını kapatmıştı⁴⁶⁶. Musul halkı onu kabul etmeyerek "Ya Batıl! Ya Ca'di Allah'a hamd olsun ki senin devlet ve saltanatını izale buyurdu ve bize peygamberimizin Ehl-i Beyt'inden halife verdi" diyerek Mervân'ı kovdular. Mervân bu acı sözleri duyarak Dicle'den geçti⁴⁶⁷. Bu zaferin sonucunda Abdullah b. Ali Kur'an'dan şu Ayet-i kerimeyi okudu: "*Bir zamanlar sizin için deniz yarıdık ve sizi kurtardık. O dağa çıkınca siz, buzağıya tapıp büyük günaha girdiniz*"(Bakara, 2/50)⁴⁶⁸ sonra zafer haberini Emiru'l Mü'min'in Ebu'l-Abbas Seffâh'a mektup yazarak bildirdi. Ebu'l-Abbasda mektuba bakınca şu ayet-i kerimeyi okudu: "*En sonunda, Allah'ın izniyle kâfirleri bozguna uğrattular. Davud (a.s.)'da Calut'u öldürdü. Allah ona mülk, hikmet ve ilim verdi* (Bakara 2/25)"⁴⁶⁹.

Andre Clot'a göre ise Mervân, Suriye Emevîlerinin sonuncusu olarak Şam'a kaçtı ama şehir halkı tarafından şehre girişi engellendi. Bunun üzerine ülkeden ülkeye kaçmaya başladı⁴⁷⁰. Sonra Harran'a gitti. Kendisine yardım edecek bir kabile, bir şehir, bir il aradı. Yeniden bir kuvvet toplamak istedi. Fakat Abbasiler onun peşini bırakmadı. Harran'dan Humus'a geldi. Kimseden güler yüz görmedi. Bu defa Filistîne doğru çılgınca bir sür'atle kaçmaya başladı. Şimdiye kadar koca bir devletin halifesi olan adam, şimdi başını sokacak, sığınacak bir kapı bulamıyordu⁴⁷¹.

Aynı rivayet Mahmud Şakir tarafından da teyit edilmiştir. Önce Harran'a, burada 20 günden fazla kalan Mervân sonra Kinnesrin'e doğru yol aldı. Abdullah b. Ali ise onu izledi. Mervân oradan da Homs'a, Şam'a, Ürdün'e ve Filistin'e gitti⁴⁷². Fakat Filistin halkı da: onu öldürclim dediler. O oradan da kaçarak Mısır'a gitti. Onu izleyen Abdullah b. Ali de kardeşi Salih'e asker vererek onu Mervân'ın arkasından gönderdi⁴⁷³. Hiçbir yerde kendine taraftar bulamayarak Mısır'a kaçan bu talihsiz

⁴⁶⁵Tâberi, s. 404-405.

⁴⁶⁶Danışman, s. 71.

⁴⁶⁷Cevdet Paşa, s. 985.

⁴⁶⁸Tâberi, s. 405; İbnü'l Esir, s. 342-343.

⁴⁶⁹Tâberi, s. 405; İbnü'l Esir, s. 342-343.

⁴⁷⁰Clot, s. 7.

⁴⁷¹Danışman, s. 71.

⁴⁷²Şakir, s. 504.

⁴⁷³Tâberi, s. 405.

halife⁴⁷⁴Mısır'da da durmak istemedi. Bizans'a Konstantaniyye'ye kaçmak istedi⁴⁷⁵. Başka bir rivayete göre ise; Mervân'ı takip eden Salih b. Ali Mısır'da Mervân'ın izine ulaştı. Abbasî ve Emevî orduları arasında doğan savaş Vâsıt bölgesinin merkezinde bulunan Beni Yusuf beldesinin Busir köyünde meydana geldi. Bu savaşta atından düşen Mervân'ın başı kesilerek Ağustos 750 Kûfe'de bulunan Ebu'l-Abbas'a gönderildi. Ebu'l-Abbas, Mervân'ın kesik başını görünce secdeye kapanarak:

“Beni, sana karşı galip getirip muzaffer kılan ve intikamımı bırakmayan Allah'a şükürler olsun senden ve taraftarlarından alınca ölüm kalmadı. Ey din düşmanı!⁴⁷⁶

Başka bir rivayette Mervân, Bâsır kasabasında bir kilisede ele geçirildi ve H. 132 yılında Zilhiccenin sonları 750 Ağustos'un ilk haftasında öldürüldü, kafası kesilerek Ebu'l-Abbas'a gönderildi⁴⁷⁷. Mervân Hicri 132. yılı, 27 Zilhicce günü yakalanarak öldürülünce onun iki oğlu Abdullah ve Ubeydullah ise kaçarak kurtuldu. Böylece Mervân'ın öldürülmesiyle hilâfet makamı ilk Abbasî halifesi es-Seffâh lehinde meşrulaşmış oldu. Çünkü islâm âleminin sınırları içerisinde inananların yalnızca bir tek halifesi olabilir⁴⁷⁸. Mervân'ın hükümdarlığının hepsi 5 yıl 2 ay sürdü. Hicret tarihinin 132. Yılında Zilkade ayında Çarşamba gecesi öldü ki o vakit 62 yaşındaydı⁴⁷⁹. Bu olay sonucunda Emevî devleti tamamen ortadan kaldırılmış oldu⁴⁸⁰.

2.5. Yezîd b. Hübeyre ile Savaş ve Vâsıt'ın Kuşatılması

Abbasî hânedânı adına başlatılan isyan dalgası sırasında Emevîlerin Irak valisi Yezîd b. Hübeyre'ye yenilmiş olmasına rağmen, Kâhtabe'nin nehre düşüp boğulmasından fırsat bulup toparlanarak ve Vâsıt kalesine çekildi. Burada mukavemete devam eden Hübeyre'nin üzerine Cafer komutasında bir ordu

⁴⁷⁴Köprülü-Barthold,s. 136.

⁴⁷⁵Tâberi, s. 405.

⁴⁷⁶İbnü'l Esir, s. 427; İbn Tiktaka, s. 117.

⁴⁷⁷Tâberi, C. VII, s. 438 vd. Mes'udi, C. III, s. 261; İbnü'l Esir, C. V, s. 417-424; Ömer Fehm, *Tarihü Sadri'l İslâm ve'd Devleti'l Emeviyye*, s. 204 vd.

⁴⁷⁸Şakir, s. 505.

⁴⁷⁹Tâberi, C. IV, s. 406.

⁴⁸⁰Apak, s. 37; İra M. Lapidus, *İslâm Toplumlari Tarihi*, Çev. Yasin Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, C. 1, s. 115; Mıroğlu, s. 25.

sevk edildi. Bu komutan Hübeyre'ye Emevî halifesi II. Mervân'ın öldürülüp ortadan kalkmış olduğunu bildirmesine rağmen o Vâsıt kalesinden asla vazgeçmedi⁴⁸¹.

Bu sırada Hükümet merkezini Şam'dan Kûfe'ye (daha çok Haşimiye'ye) nakleden Ebu'l-Abbasın gözünde Suriye artık önemsizdi. Buna karşılık Irak, Hz. Ali dönemindeki kısa bir zaman için kazandığı üstünlüğe yeniden kavuştu. Arapların eski önemieri kalmadı. Arap ile Arap olmayanları arasındaki fark ortadan kalktı. Bu sırada Kuzey Afrika Abbasî egemenliği altında ise de devlet merkezinden ayrı özel bir statüye geçme eğilimini bir süre sonra temayül edecektir. Ebu'l-Abbas'ın büyük bir mücadele ile elde ettiği şehirlerden biri de o zaman Vâsıt'tır. Burada Yezîd b. Hübeyre, Hasan b. Kahtabe ve halifeye karşı onbir ay mücadele etti⁴⁸².

İmam Ebu'l-Abbas kardeşi Cafer Mansur'u, İbn Hübeyre ile mücadele etmesi için Vâsıt'a yollamayı uygun gördüğü için onu Vâsıt'a komutan olarak gönderdi. Hasan b. Kahtabe'ye bir mektup yazarak askerinin kendi askeri olduğunu kendisinin kardeşinin bu işi göğüslemesini tercih ettiğini bildirdi. Ebu Cafer, Vâsıt'a varınca Hasan b. Kahtabe otağından çıkararak nesi var nesi yoksa hepsini boşalttı. Ebu Cafer, ailesi ve beraberindekiler ile birlikte buraya ikâmet etti⁴⁸³. Başka bir rivayete göre ise; Mervân'ın Irak valisi Yezîd b. Hübeyre ile Abbasî ordularının başında Irak'a doğru ilerleyen Kahtabe b. Şebib arasında yapılan mücadelede Yezîd yenilerek, bu sırada Kahtabe b. Şebib de savaş esnasında nehre düşüp boğulunca Yezîd'de kaçarak Vâsıt kalesine çekilmişti⁴⁸⁴.

Diğer bir rivayete göre ise; Kahtabe suda boğularak öldü, ancak İbn Nübâte ve Havsere yenilince İbn Hübeyre'ye katıldılar. Onların yenilmesiyle İbn Hübeyre de yenilmiş oldu. Mallarını, silahlarını bırakarak Vâsıt'a gittiler⁴⁸⁵. Hasan b. Kahtabe de görevi devralınca ordunun sayımını yaptırdı. Abbasî veziri Ebu Seleme, İbn Hübeyre'ye karşı Hasan b. Kahtabey'yi ve Ebu Cafer Mansur'u gönderdi⁴⁸⁶.

Mervân meselesinin halledilmesinden sonra Cafer Mansur ve Hasan b. Kahtabe İbn Hübeyre'yi yakalamak için harekete geçtiler. Çünkü Yezîd b. Hübeyre,

⁴⁸¹Mısıroğlu, s. 27.

⁴⁸²Üçok, s. 85.

⁴⁸³Dineveri, *el-Ahhâr et-Tivâl Tercümesi*. Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları 2007, s. 405.

⁴⁸⁴Nuri Ünlü, *Başlangıçtan Osmanlılara Kadar İslâm Tarihi*, İstanbul, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1992, C. I, s. 233

⁴⁸⁵İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fi'l Tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 332.

⁴⁸⁶Ünlü, s. 233.

Emevîleri temsil eden son komutandı. Bazı kaleler hala onun elindeydi. Yezîd, İbn Kuteybe'nin de ifade ettiği gibi Irak ve Kûfe'yi hükmü altına almış ender kumandanlardan biriydi⁴⁸⁷. İri yapılı, uzun boylu, iyi konuşan yiğit bir kişiydi⁴⁸⁸. Ebu'l-Abbas, Ebu Cafer'i Vâsıt'a Yezîd b. Hübeyre'nin üzerine gönderdi. Ebu Cafer ve Hasan b. Kahtabe bunun üzerine Vâsıt'a doğru yola çıktılar. Yezîd b. Hübeyre bunu duyunca Vâsıt şehrini çok korunaklı hale getirdi. Ebu Cafer'in emri üzerine mancınıklar yapıldı Vâsıt şehrinin tam hizasına mancınıkları kurdular ve savaşa başladılar. Vâsıt halkından çoğu öldürüldü. Vâsıt halkı Ebu Cafer'e dayanamayacaklarını anlayınca, Yezîd b. Hübeyre'ye niye barış istemiyorsun siteminde bulundular⁴⁸⁹. Ebu Cafer, Yezîd'in komutanlarına ve Arapların eşrafına istedikleri şeyleri vaad etmek suretiyle kalplerine girmek ne kadar şanslı olduklarına dikkatlerini çekmek ve Emevî hükümrancılığının artık yıkıldığını bildirmek için bir mektup yazdı. Bunun üzerine komutanların hepsi Ebu Cafer'e cevap verdi. Halifeye ilk cevap veren ve dönen kişi Ziyad b. Salih'dir. Ziyad, İbn Hübeyre'nin Kûfe valisi olup kendi gözünde en güvendiği adamıydı. Ona o kadar güvenmişti ki şehrin gece güvenlik sorumlusu yaparak şehrin kapılarının anahtarlarını verdi. İbn Hübeyre de artık yenileceğini anlayınca dışardan yapılan abluka da uzayınca, Mansur'a haber göndererek ondan can güvenliği diledi. Mansur ona; Mü'min'lerin Emiri Ebu'l-Abbas'ın hükmüne dâhil olman kaydıyla can güvenliği vermeme istiyorsun. Bunu yaparım diye haber yolladı⁴⁹⁰.

Yezîd bunu görünce güven duyup Vâsıt şehrini teslim etti ve hergün Ebu Cafer'i selamlamaya geldi. Ebu Cafer Yezîd'in yukarda verdiği bu sözü bozduğunu ve halkı gizlice Ebu'l-Abbas'a ihanete provake ettiğini duydu. Ses çıkarmadı. Mü'min'lerin Emiri Ebu'l-Abbas'a da bildirmede. Kendisinin duymasını istedi. Daha sonra Ebu'l-Abbasda olaydan haberdar oldu. Ebu Cafer'e mektup gönderdi ve: "Yezîd sözünü bozdu muhalif oldu. Artık kanı helal olmuştur. Onu öldür! Dedi". Ebu Cafer Yezîd'in bu ihanetini inanılır haberlerle teyit etti, incelettirdi. Yezîd'in gerçekten ihaneti ortaya çıktı⁴⁹¹.

⁴⁸⁷İbn Kuteybe, s. 149.

⁴⁸⁸İbn Hallikan, C. II, s. 267-268; İbnü'l-Esîr, s. 133.

⁴⁸⁹Tâberi, *Tarih-i Taberi*, Çev. M. Faruk Gürünca, Sağlam Yayınevi, İstanbul, C. IV, s. 406.

⁴⁹⁰Dineverî, *el-Ahbâr et-Trvâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Yüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları 2007, s. 406-407.

⁴⁹¹Tâberi, *Tarih-i Taberi*, Çev. M. Faruk Gürünca, İstanbul, Sağlam Yayınevi, C. IV, s. 407.

Yine de Mansur Yezîd b. Hübeyre'nin öldürülmesinden yana reyini kullanmadı. Verdiği çok tefaruatlı emâna rağmen Ebu Müslim'in Seffâh'a ısrarı üzerine eman verilmiş olması dikkate değer bulunmayarak ibn Hübeyre ve oğulları katledildiler⁴⁹².

İbn Hübeyreninde katledilmesiyle Abbasilerin tüm engelleri ortadan kalkmış oldu. Artık Abbasi devleti yeni bir sahife açtı. Abbasi devleti milletine neler verecekti? Vaad ettikleri şeyleri yapabilecekler miydi? Şikâyet ettikleri ve sürekli dile getirdikleri Emevî zulmünü unutturabilecekler miydi? Hareketin süreci içerisinde taviz vermedikleri dinî ilkelere ne derece sahip çıkacaklardı, onları ne kadar yaşayıp ve yaşatacaklardı?⁴⁹³.

2.6. Ebû Seleme el-Hallâl ve Niyeti

Önceki konularda bahsi geçmiş olsa da ihtilalden önce ve ihtilalden sonra önemli bir komutan olduğu için genişçe değinmemek yanlış olur düşüncesiyle bu süreci daha geniş bir şekilde ele almaya çalışacağız. Asıl adı Hafs b. Süleyman'dır. Kendisine Hallâl denilmesinin nedeni, Kılıç kını yapma sanatı ile uğraşmasındandır. Halle "kılıç kını" demektir. Hallâl da "kını" manasına gelir. Arap toplumları, kını yapana "Hallâl" derlerdi⁴⁹⁴. Onun dükkânında sirke ürettiği ve bunun için kendisine, "Sirkeci" manasında "Hallâl" dendiği de rivayet edilir⁴⁹⁵. Abbasi devletinin kuruluşunda Ebu Seleme'nin payı büyüktür. Ebu Seleme, siyaset ve devlet idaresinin bilen varlıklı bir insandı. Zaman zaman devrimin önüne çıkan engelleri büyük tecrübe ile bertaraf eder, gerek devrim ve gerekse bu yola kendini adanmış olan kimseler uğruna servetini cömertçe harcardı. Onun Küfe'deki yeri daha önce belirtildiği gibi, Humeyme ve Horasan arasında bir irtibat noktasını oluşturuyordu. Ebu Seleme, yine de davetin ilerleyişini görmek için sıkça Horasan'a gitti. Onun bu azim ve gayretini göz önünde bulundurulursa, bu yeni davet ile ulaşılan zaferde önemli bir aktör olduğunu belirtmemizde fayda var⁴⁹⁶.

⁴⁹²İbnü'l Esir, s. 437-442; Yakubî, s. 353-354.

⁴⁹³Bozkurt, s. 91,92.

⁴⁹⁴Caşşiyârî, s. 84.

⁴⁹⁵İbn Tiktaka, s. 131.

⁴⁹⁶Yıldız, s. 33.

Daha önce kaydettiğimiz gibi Safer 132 / Eylül 749'da Kûfe'ye gelen Ebu'l-Abbas ve yandaşları⁴⁹⁷Ebu Seleme tarafından, Beni Evd'den Velid b. Sa'adın evinde gizlendi. Ebu Seleme onların gelişini herkesten gizledi. 40 gün⁴⁹⁸ veya iki aya kadar⁴⁹⁹halifenin ilan edilmesi için sabırsızlanan Abbasî sevenleri, Ebu Seleme'ye bu konuda sorular sormaya başladılar. Ebu Seleme, "acele etmeyiniz, henüz ortaya çıkma zamanı gelmedi." gibi kaçamak cevaplarla işi geçiştirmeye çalıştı⁵⁰⁰.

Ancak sorular artarak cevabını bekliyordu. Hasan b. Kahtabe Kûfe'ye girdiği zaman Abbasî devrimcilerinden Ebu Seleme de ona ulaştı. Vaziyeti onu göstermekteydi ki, Hz. Ali soyundan gelenlerin gayri resmi temsilcisiydi. Ebu Seleme Abbasî ailesince büyük saygı gördü⁵⁰¹. Herkes onun elini öpüyor ve şeref yerini kendisine bırakıyordu. Sadece Ebu Müslim'e itaat edilmesi hususu hatırlatılıyordu. Ebu Seleme ve Hasan b. Kahtabe, şehir halkını bir halife seçmeye davet ettiler. Belirtilen günde Kûfe halkı siyahlar giyinerek binlerce kişi mescide doğru gitti. Ebu Seleme de siyahlar giyerek toplantının sebebini açıkladı; İslâmiyetin ve Ehl-i Beyt'in haklarını savunan Ebu Müslim'in artık Emevîlerin kötü yönetimine son verdiğini belirtti. Bugün halife seçmek için toplanmış bulduklarını bu vazifeye en layık olan Ebu'l-Abbas'ı teklif ettiğini savundu. Ebu Müslim'in teklifini değerlendirerek burada bulduklarını aktardı kendi kanaatinide açıklayarak Ebu'l-Abbas Abdullah'ın bu vazifeye en layık kişi olduğunu söyledi⁵⁰². Ebu Seleme bu düşünceleritaşırken neden bu sùalleri cevapsız bıraktı ve neden böyle bir gecirtirmeye devam etti. Rivayete göre Ebu Seleme, Hz. Ali evladının ileri gelenlerinden Câfer es-Sâdık ile Abdullah b. Hasan ve Ömer b. Zeynel Abidin'e birer mektup gönderdi ve elçiye şu şekilde bir uyarıda bulundu.

"Önce Cafer es-Sâdık'a git. Eğer Cafer sana olumlu cevap verirse diğer iki mektubu yırtıp atarsın. Şayet o fikrimizi kabul etmezse, oradan Abdullah'a gidersin. Eğer kabul ederse ne âlâ, öbür mektubu yokedersin. Şayet Abdullah da olumsuz cevap verirse, bu defa Ömer'e gidersin dedi"⁵⁰³. Ebu'l-Abbas ihtilal ordusu ile Kûfe'ye girmesinden bir ay sonra Safer 132 Ekim / 749'da ailesi ile birlikte Kûfe'de

⁴⁹⁷Taberî, s. 423; Mes'udi, s. 268.

⁴⁹⁸Belazuri, Ensâh. s. 139; Taberî, s. 423.

⁴⁹⁹Yakubi, s. 345; Mes'udi, s. 270.

⁵⁰⁰Bozkurt, s. 87.

⁵⁰¹Taberî, s. 334 vd.

⁵⁰²Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara, Ankara Üniv. Basımevi, 1963, s. 257 vd; Cevdet Paşa, s. 340.

⁵⁰³Yıldız, s. 34.

ikâmet etti. Fakat şehirde pek sıcak karşılanmadı. Kûfe'de duruma hâkim olan ve Hz. Ali taraftarlarını desteklediğini henüz açığa vurmayan Ebu Seleme, Hz. Ali taraftarlarının kaldıkları yeri Horasanlılardan gizleyerek gelişmeleri bekledi. Daha Irak'ın merkezi Vâsıt ve Suriye itaat altına alınmadığı için, ihtilalin sonucu bilinmediğinden Ebu Seleme yeni halifenin tespitini geciktiriyordu. Ebu Müslim'in güvendiği adamlarından Ebu'l-Cehm, Ebu Seleme'nin oyalama taktiğinin farkına vararak Hammam-A'yendeki Horasan ordusunun komutanlarına durumu haber verdi. Bunun üzerine on iki kişi hemen Kûfe'ye giderek Ebu'l-Abbas'a biat ettiler⁵⁰⁴. Bunu öğrenen Ebu Seleme arkadaşları ile birlikte Ebu'l-Abbas'ın yanına gitti. Fakat onu gören kapıdaki nöbetçiler onu almamak için kapıyı kapattılar. Kapıya dayanan Ebu Seleme ve arkadaşları kendisinin Âli Muhammed'in Veziri olduğunu söyleyerek kapının açılmasını istedi. Nöbetçiler bu sözler üzerine kapıyı açtılar. Ebu Seleme, Ebu'l-Abbas'ın yanına vardığında kibleye dönerek secdeye kapandıktan sonra onun el ve ayaklarını öperek bağışlamasını diledi. Bunun üzerine Ebu'l-Abbas ona şöyle dedi: "seni bağışladık, doğru söylüyorsun, biz seni takdir ederiz. Yapmış olduğun hizmetleri unutmadık, senin hatalarını affettik. Şimdi sen karargâhına dön askerlerinin arasına herhangi bir fitne girmesine izin verme"⁵⁰⁵.

Ebu'l-Abbas, Ebu Seleme'ye yukarıdaki sözleri sarf etti ama o, bu sözlerinde samimi değildi; onun kusurlarını ve hatalarını gerçekten bağışlamamıştı. Fakat henüz Ebu Seleme'nin yardım ve desteğine muhtaçtı. Bu nedenle içinde başka şeyler gizlemesine rağmen ona yukarıdaki sözleri sarf etmişti⁵⁰⁶. İlk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas Abdullah 132-136/750-754, iktidarının ilk senelerinde, yönetimi Ali oğullarının tarafına çevirmek için harekete geçen Ebu Seleme el-Hallâl'a karşı mücadele etmek zorunda kaldı⁵⁰⁷. Halife Ebu'l-Abbas bilâfetin kendi hakları olduğunu iddia ederek Ali evladı ve taraftarlarının iktidar isteklerini red etti⁵⁰⁸.

Seffâh birlikleriyle beraber Hammâm A'yende iken Ebu Seleme hakkındaki düşünceleri değişti. Sonra oradan Haşimiye şehrine geldiğinde ona hissettirmeden emirlik sarayına gitti. Ebu Müslim'e Ebu Seleme'nin kendi hakkındaki görüşlerini ve düşüncesinin ne olduğunu sorarak kurmuş olduğu tuzağı bildirmesi için bir mektup

⁵⁰⁴Yıldız, "Ebu'l-Abbas es-Seffâh", C. X, s. 283-284

⁵⁰⁵Taberî, C. IX, s. 135; Cahşiyârî, s. 86-87; İbnü'l İsir, s. 153.

⁵⁰⁶Yıldız, s. 36.

⁵⁰⁷Yakubi, C. II, s. 352-353; Belazuri, *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkkâr-Riyaz Zirikli, Beyrut, 1417/1996, C. IV, s. 118-203 vd.

⁵⁰⁸Taberî, C. VII, s. 425-428.

yazdı. Ebu Müslim de: “Mademki Emirü’l Mü’mîn’in onun bu durumuna vakıf oldu öyleyse onu öldürsün” diye cevap yazdı. Davud b. Ali ise, Seffâh’a şöyle dedi: “Ey Emirü’l Mü’mîn’in! Bunu yapma Ebu Müslim ve onun dostu olan Horasanlılar bunu senin aleyhine kullanırlar. Ebu Müslim için ise öyle bir şey düşünülmez. Ona bildir o da onu öldürecek kimseleri sana bildirsün. Seffâh Ebu Müslim’e böylece mektup yazdı. Ebu Müslim de Mirar b. Enes’i Ebu Seleme’yi öldürmesi için gönderdi, Mirar Seffâh’a geldi ve geliş sebebini sordu. Seffâh: “Emirü’l Mü’mîn’in Ebu Seleme’den razı oldu ve davet etti, ona elbise giydirdi dedi” sonra Mirar b. Enes ve yanındaki Ebu Seleme’nin karşısına çıkıp onu öldürdüler onu da hariciler öldürdü dediler⁵⁰⁹. Böylece Abbasiler daha akıllıca davranarak hilâfet için kendilerine biat aldılar. Ebu Selemede düşüncesi sebebiyle Abbasiler tarafından öldürüldü⁵¹⁰.

2.7.Ebu’l-Abbas Abdullah es-Seffâh’ın Hilâfetinde Emevîlerden İntikam Alma Mes’alesi

Emevî yönetiminden ve zulmünden usanan halkın da yardımıyla Emevî hanedanlığı yıkılınca Haşimoğullarına mensup olmanın bedelini saltanata çevirmeyi iyi beceren Abbâs oğulları, yönetimi tamamen ele geçirdi⁵¹¹.

Hicri 132. senede Emevî hanedanlığının yıkılması ve yerine Abbâsî ailesinin islâm devlet yönetimini ele alması, birçok fayda getirdi ancak saltanat açısından bir değişiklik getirmedi: zira bir saltanat yıkıldı, yerine başka bir saltanat geçti.⁵¹²

Yeni halifelik iddiasında bulunan Abbasîlerin başarılı olmalarının nedenlerinden birisi, bütün İslâm âlemine, kendi hanedanlarının peygamber ailesine mensup olduğunu söylemeleridir, “Biz, kitap ve sünnet-i seniyye-i nebeviyye ile memleketi idare edeceğiz, icraatımız Allah’ın vaz ettiği sınırlar içinde olacaktır” demeleridir. Hicretin 132. Yılı Rebiulahir ayında Ebu’l-Abbas es-Seffâh, hilâfet konusundan halktan biat aldıktan sonra verdiği ilk beyanda Emevîlerin aşırı hareketlerini ve zulümlerini teker teker saymıştı: “Ümit ediyorum ki, şu anda iktidara gelmiş olan aileden zulüm, zorbalık ve haksız davranış görmeyecek, sizin için hayırlı

⁵⁰⁹İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’l Tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 354-355.

⁵¹⁰Mehmet Azimli, *Abbasiler Dönemi Muhammed en-Nefsu’-Zekîyye ve Kardeşi İbrahim’in İsyanı*, DBAAD, 2008, S. 3. C. VIII, s. 58

⁵¹¹Mustafa İslamoğlu, *İmanlar ve Sultanlar*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 1990, s. 213

⁵¹²Şirna, s. 12

olmayan davranışlarla karşılaşmayacaksınız” demiştir⁵¹³. Emevîlerden sonra hilâfete geçmiş olan Abbasîler sırasıyla, iktidar isteği ile kendilerine karşı çıkabilecek etnik grupları ortadan kaldırma yoluna gitmişlerdir. Bu grupların başında şüpheli yok ki, doksan yıl hilâfette kalan ve iktidarı ellerinde bulunduran Emevîler gelmekteydi⁵¹⁴.

Ancak Abbasîler ahlâk ve din noktasında yapılacak bir muhakemede Emevîlerden daha az kabahatli değildir. Çünkü Abbasî hükümeti, bir taraftan Hz. Ali yani Ehl-i Beyt intikamı adına Emevîleri payansız bir şiddet ve vahşetle imha ederek, diğer taraftan ise Hz. Ali’yi seven ve Hz. Ali taraftarlarına mantıksızca Emevîlerin yapmadığı kadar cevr-ü zulüm yaparak büyük bir çelişki içine girmiştir. İsrâf ve eğlence, zevk ve sefada Abbasîler, Emevîleri de geçtikleri söylenilebilir⁵¹⁵.

Kendilerinden başka Ehl-i Beyt ailesinin olmadığını iddia ettiler, bu iddianın ardından hilâfetin gerçek mirasçılarının kendileri olduklarını ileri sürerek yönetimi tekellerine aldılar. Hz. Ali evladından olan amca çocuklarını tamamen dışlayarak, onların hilâfet haklarının olmadığını iddia ettiler⁵¹⁶. Buna karşılık Hz. Ali evladı ise, hilâfet hakkının kendilerine ait olduğunu ve Abbasî ailesinin hilâfeti gasp ettiklerini, iddia etmişlerdir⁵¹⁷. Sonuç itibarıyla Emevî hükümrânlığı sırasında zulme maruz kalan Hz. Ali oğulları, bu defa da amca çocukları tarafından çeşitli yollarla baskı altına alınmış ve sindirilmeye çalışılmıştır⁵¹⁸.

Ancak bu konuda da mutlaka değinilmesi gereken iki görüş var: birinci görüş; es-Seffâh’ın bu intikam mes’alesinde Emevîlerin katlinden sorumlu olmadığı görüşüdür. Burada bir hususu belirtmek gerekir ki “es-seffâh” konusuyla emevîlerden intikam alma dönemi süreci, direkt birbiriyle bağlantılı bir dönemdir. Dolayısıyla, yukarıda değindiğimiz es-Seffâh lakabı ve Emevîlerden intikam alma dönemini daha geniş bir yelpazede, olayları karşılaştırmalı ve daha detaylı anlatmaya çalıştık.

Ebu’l-Abbas’ın Emevî hükümdarı Mervân b. Muhammed’i katleden Âmir b. İsmail’e sert çıktığını, onu azarladığını, özellikle Âmir’in Mervân b. Muhammed’in

⁵¹³ Mevdüdi, s.243

⁵¹⁴ Ali Aksu, *Emevîlerin Abbasîler Tarafından Soykırımına Uğratılması ve Ebu’l-Abbas’ın Bu Soykırımdaki Rolü*, CÜFD, 2000, S. IV, s. 259-268.

⁵¹⁵ Şehbenderzâde, s. 426

⁵¹⁶ Dominique Sourdel, “*Abbâsî Hilâfeti*”, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Çev. Hamdi Aktaş, İstanbul, Dost kitapevi yayınevi, 1997, C. I, s. 115

⁵¹⁷ Ahmed Emin, *Daha’l-İslâm*, Beyrut, 1936, C. II, s. 25

⁵¹⁸ Belazuri, s. 142; Mes’ûdi, *Murûc’ü z-z-Zehab*, İbki. M. Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, 1988, C.III, s. 270.

kızlarına karşı müsamahasız ve sert duruşunu sert bir dille kıymayarak uyardığını ve onu tazir ettiğini aktarmıştık⁵¹⁹. Fakat Abbasilerin Şam şehrine girmesinden sonra tutuklananlar arasında Emevîlerin son halifesi Mervân'ın kızının şehri kuşatan ve ele geçiren Abbâsî kumandanı Abdullah b. Ali'ye sitemde bulunduğu "Ey Amca! biz senin ve kardeşinin kızlarıyız. Bize zulmetmek yerine affedebilirsiniz" sözlerinden dolayı muhatabının yani Abdullah'ın "sizden ne bir kadın, ne de bir erkek bırakacağız. Dün senin baban benim kardeşimin oğlu İbrahim'i öldürmedi mi ? Hişam, Zeyd'i öldürmedi mi ? Zeyd'in karısı Yusuf b. Ali tarafından katledilmedi mi ? Velid, Yahya b. Yezid'i katletmedi mi ? Ubeydullah b. Ziyad, Müslim b. Akîl'i katletmedi mi ? Yezîd b. Muaviye, Hüseyin b. Ali ve yanında bulunan Ehl-i Beyt'i katletmedi mi ? Siz Ehl-i Beyt' e ne bıraktınız. Dolayısıyla bu örnekler katliamın yapıldığına dair yapılan rivayetlerdir, iddialardır⁵²⁰. Ancak Mervân'ın kızı bağışlanması için tekrar yalvarıp, yakarınca Salih, başlangıçta hiddetini yendi, sınırlarına hâkim oldu ve onları affetti. Zira o haliyle hepsini katletmiş olsaydı, o günkü şartlar altında onu kimse sorgulamayacaktı. Üstelik savaş hali vardı ve katledikleri takdirde böyle bir sonuç muhtemeldir ki, Abbâsî halfesi Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh tarafından hoş karşılanacaktı. Bu nedenle Salih, cezalandırmaya gücü yettiği halde onları affetmiş oldu⁵²¹. Yine Mervân b. Muhammed'in Mısır'da öldürülmesinde o dönem Şam bölgesinde tamamen Abdullah b. Ali'nin hâkim olmasından ve halifenin isminin de Abdullah olması hasebiyle iki ismin yani Ebu'l-Abbas Abdullah ile Abdullah b. Ali'nin karıştırıldığını açıklamıştık⁵²². Bu minvalde Emevîlerden çoğunun öldürülmesi olayını Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın kendisinin değil de amcalarının ve Ebu Müslim'in bu katliamları yaptığı görüşleri ağır basar⁵²³.

Ancak es-Seffâh ve ailesinin Emevîlerden intikamını da rivayet eden, değinen kaynak eserleri de gözardı etmemek lazım. "Mervân b. Muhammed öldürüldükten sonra başı kesilerek Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın önüne konuldu. Bunu gören Sefâh secdeye kapanarak, "beni sana üstün kılan Allah'a şükürler olsun. Hamd

⁵¹⁹Mes'ûdî, s. 271.

⁵²⁰Apak, s. 46-47.

⁵²¹Algül, s. 228 Mes'ûdî ve İbnü'l Esir, Salih'in, Mervân'ın ev halkını bağışlarken onlar adına konuşan kızı: "oğlu Fadl ile nikâhlanma" şartını ileri sürdüğünü nakleder.

⁵²²Dineverî, *el-Ahbâr et-Tevâl*, Kahire, 1911, s. 378.

⁵²³Belazurî, s. 156 -302; Abdülhayy Ebu'l Fellâh, *Şezeratu'l-Zehab fi Ahbârî Men Zehab*, Kahire, 1350, C. I, s. 190; Seâlebi, *Sukûti'd-Devleti'l Ümeviyye ve Kıyamu'd-Devleti'l Abbâsiyye*, thk. Muhammed Hâmâdî es-Sahîlî, Beyrut, 1995, s. 217-221.

olsun ki, Allah senden ve akrabalarından intikamımızı bırakmadı.” Daha sonra da şu beyiti okudu: “Onlar benim kanımı içselerdi kanmazlardı. Gerçek şu ki onların kanı da benim kinimi dindirmedi”⁵²⁴.

Abbas oğullarının, Emevî ailesine karşı tutumu, çok insafsızca ve zalimce olmuştur. Şam’da, Basra’da, Filistin’de ve Musul’da Emevî kanını taşıyanlar, şiddetle takip edilmişler ve yakalananlar insafsızca katledilmişlerdir⁵²⁵. Şunu da belirtmek lazım ki suç işleyenler, hangi makam ve mevkide bulunurlarsa bulunsun elbette cezalandırılması lazım. Ancak, her suçun hukuki bir cezasının olması lazımdır. Verilen ceza ve infaz, hukuku aştımı, verilen ceza da suç yerine geçecektir⁵²⁶.

Ebu’l Fida’ın tarihinde⁵²⁷ geçen şu rivayet bu zulmün ne kadar korkunç olduğunu bize göstermektedir. Abbasîler doksan kadar Emevî erkeğini sopalarla dövdükten sonra yere yatırıp inleyen bu insanlar üzerine deriden yapılmış yemek sofralarını serdiler. Can çekişen bu insanlar üzerinde yemek yerlerken, sofranın altındaki insanlar teker teker can verdiler⁵²⁸.

Böylece Abbasîler tam manasıyla bir temizleme hareketine giriştikleri görülür⁵²⁹. Şam halkı ile çeşitli Emevîye bağlılarının dahi pek çoğu katlolunmuş ve kanları akıtılmıştır. Intikamda o kadar ileri gidildiki yalnızca Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz’in mezarına dokunmadılar⁵³⁰. Dolayısıyla Abbasîlerin intikamı sadece hayatta olan Emevîlerle sınırlı kalmadı. Rivayete göre Abdullah b. Ali Şam’da bulunan Emevî halifelerinin mezarlarını açtırdı, yapılan kazılarda Muaviye, Yezid ve Abdülmelik gibi halifelerin kemiklerinden başka birşey görülmedi⁵³¹. Seffâh’ın iktidarı böyle özgür ve serbestçe kullanması, rejiminin böylesi ihtiyaçları karşılayacağını şüphe götürmez bir gerçeklik olarak gösterdi⁵³². Abbasîler’e en büyük hizmet edenler arasında şüphesiz Ebu Müslim Horasanî ile Ebu’l-Abbas’ın amcası Abdullah b. Ali vardı. Abdullah’ın teşviki ve isteğiyle Emevî hanedanından

⁵²⁴Yıldız, s. 50

⁵²⁵Yılmaz Boyunağa, *Tebliğinden Günümüze Kadar İslâm Tarihi*, İstanbul, Cihan Yayınları, 1985, s. 365.

⁵²⁶Şırma, s. 12.

⁵²⁷Melikü’l-Müeyyed İmâdü’l-din İsmail Ebu’l Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbârî’l-Beşer*, Beyrut, t.y. C. I, s. 212.

⁵²⁸Ebu’l Fidâ, s. 213.

⁵²⁹Yurdaydın, s. 36.

⁵³⁰Mizançı Mehmed Murad Bey, *Genel Dünya Tarihi Tarihi’l Umumi Kavimler Göçü Bizans Tarihi Ortaya Çıktı Avrupa*, Sad. Faruk Yılmaz, Ankara, Berikan Yayınları, 2006, C. III, s. 131.

⁵³¹Apak, s. 50-51.

⁵³²Hodgson, s. 238.

çoğu kimseler ziyafete dâvet edildi, ziyafet, dâvet süsü verilerek herkesin orada toplanılması sağlanarak, toplanan bu insanları ihanetten katl ve idam etmiştir. Es-Seffâh ve amcası Abdullah'ın esas maksadı, Emevî ailesinin isim ve nişanlarını yani alemlerini bırakmamak olduğundan Şam alınırken Emevî halifelerinin mezarları açtırılarak kemikleri yakılmış Emevîye Cami yani Şam'daki büyük cami Abdullah'ın emri ile 70 gün kadar ahır olarak kullanılmıştır⁵³³.

İkinci Muâviye ve adaleti ileün yapan Ömer b. Adülaziz'in mezarları dışında bütün Emevî hükümdarlarının mezarları açılarak bulunan naaşlar ve kemikler yakılarak külleri havaya savrulmuştur⁵³⁴. Keza Abdullah b. Ali, Emevî sülalesi'nin ileri gelenlerinden Şam'da defnedilmiş olanların mezarlarını açtırdı, çoğu toz toprak olan cesetler, bazılarının kafatasları ve parçalanmış uzuvları bulunuyordu. Sadece Hişam b. Abdülmelik'in cesedi kısmen çürümüşü. Abdullah, onu cesedini kamçılarla vurdurmuş, astırmış, yaktırmış ve küllünü rüzgârda savurmuştu⁵³⁵.

Mes'udi'nin kaydettiğine göre: Heysem b. Adiy et-Taî anlattı: bana Ömer b. Hani anlattı ve şöyle dedi. "Ebu'l-Abbas döneminde Emevîlerin mezarlarını açmak için Abdullah b. Ali ile çıktım. Hişam'ın kabrine geldik. Onu bütün olarak çıkardık. Sadece burun eti düşmüştü. Abdullah ona 80 kırbaç vurduktan sonra yaktı, sonra Süleyman b. Abdülmelik'in mezarını açtık. Sadece bel kemiği, kaburgaları ve başı kalmıştı onuda yaktık. Aynısı Kınnesrin'de de yaptık. Arkasından Dımaşk'a geldik. Velid'in mezarını açtık. Sadece başı vardı. Daha sonra Muaviye'nin oğlu Yezîd'in mezarını açtık, sadece bir kemik bulabildik. Tabutunda da siyah bir çizgi bulduk. Bilahare bütün şehirlerdeki Emevîlere ait kabirler aradık ve bulduklarımızı yaktık"⁵³⁶.

Sadece Abdurrahman b. Muâviye ismindeki Emevî sülalesine mensup olan şahıs Abbasilerden kaçarak, İspanya'ya gitti. Kurtuba'da Endülüs Emevî devletini yani yeni bir Emevî devletini kurmuş oldu⁵³⁷.

Katledilen Emevî ailesi üzerine kurulan sofrta olsun daha önce ölmüş Emevî halifelerinin kabirlerinin açılması meselesi olsun, ihtiyatla ve dikkatle bakmamız gereken bir konudur. Bu gibi mübalağalı haberlerin genellikle karşıt görüşlülere

⁵³³Mizancı, C. III, s. 131.

⁵³⁴Hoyunağa, s. 365; Yurdayın, s. 36.

⁵³⁵İbnü'l Esir, s. 430; İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fi'l Tavîh Tercümesi İslam Tarihi*, C. V, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Merto! Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, s. 349 vd; Hasan, s. 310.

⁵³⁶Mes'ûdî, *Murûc ez-Zeheb*, (Altın Bozkırlar), Çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2004, s.222.

⁵³⁷Zettersteen, "Abbasiler", *IA*, C. I, s. 18.

tarihe sonradan eklenmiş olduğu fikrini de göz ardı etmemek gerekir. Bununla beraber işin doğru olanı Emevîlere ve bilhassa hanedana mensup yetkili kişilere karşı bir intikam politikasının güdülmüş olduğudur. Çünkü sağ kalırlarsa Emevîlerin Kuzey Afrika'ya veya İspanya taraflarına kaçarak devlet kurabileceklerinden endişe ediyorlardı⁵³⁸.

Dolayısıyla bazı araştırmacılar Abbasîlerin bu tür davranışlara girmelerinin nedenini Emevî taraftarlarının, bazı kıpırdanma ve dalgalanmaların içine girmeleri gerekçesiyle bu yola başvurmuş olmasının muhtemel olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu araştırmacılara göre eğer bu tedbirler alınmasaydı, Şam'da daha yeni kurulmuş olan bu devleti sarsabilecek hatta yıkabilecek bazı davranışların ve hareketlerin olması kaçınılmaz bir gerçektir⁵³⁹.

2.8. Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh Döneminde Çıkan İsyanlar

Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh, Kûfe'de gerçekleştirilen biatle birlikte Endülüs hariç olmak üzere tüm İslâm ülkelerinde halife olarak kabul edilmişti. Fakat sağlanmış olan bu göreceli hâkimiyet, hilâfetinin sağlandığı yerlerde sık sık isyanlarla akamete uğruyordu. Önce Mervân'ın son Irak valisi İbn Hübeyre Abbasi hilâfetine karşı çıkarak ve Vâsıt kentini teslim etmeyerek mücadeleye girdi⁵⁴⁰. Hasan b. Kahtabe ve Cafer el Mansur'un kuşatması da netice vermeyince İbn Hübeyre barışa zorlanarak anlaşma sağlandı. Ancak barışa razı olan bu son Emevî valisi, barış şartları ihlal edilerek taraftarlarıyla beraber idam edildi⁵⁴¹.

Abbasî idaresini tamamen muktedir hale getirmek ve ihtilâl ortaklarının bir kısmını devre dışı bırakmak için halifenin ikinci hedefi Abbasî devriminde büyük bir katkısı olan ancak sonradan Abbasî yönetimine karşı Hz. Ali taraftarlarını açıkça desteklediği bilinen Ebu Seleme el-Hallâl ve Süleyman b. Kesir'i devredışı bırakmaktı. Nitekim bizzat ihtilal lideri Ebu Müslim tarafından ardarda ortadan kaldırıldılar⁵⁴² ve bunlar "ihtilal, önce kendi çocuklarını yer" prensibinin bir neticesi olarak görüldü.

⁵³⁸Algül, s. 229.

⁵³⁹Yıldız, s. 51.

⁵⁴⁰İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fi'l Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 353-354.

⁵⁴¹Algül, s. 234.

⁵⁴²Apek, s. 50-51.

Abbasîlerin kuruluşunda birçok isyana rastlanmaktadır. Bunlardan biri yine Habib b. Mürre'nin başlatmış olduğu isyan hareketidir⁵⁴³. Yine aynı yıl Ebu'l Verd Müczâd b. el-Kevser b. Zufer b. el-Hâris el-Kilâbi isyan etti. Bu II. Mervân'ın komutanlarından ve arkadaşlarından biriydi. II. Mervân yenilince Ebu'l Verd Kinnesrin'de kaldı, Abdullah b. Ali oraya geldiğinde de ona itaat sözü verdi ve asker olarak ona katıldı⁵⁴⁴. Ancak Abbasîlerin Emevîlere karşı yürüttükleri zulüm nihayet o zamana kadar olaylara seyirci kalmış olan Suriye ve el-Cezire Araplarını başkaldırmaya sevk etti. Kinnesrin'de toplanan Araplar liderliğini Ebu'l Verd yaptığı halde Muaviye b. Ebi Süfyan'ın soyundan gelen Ebu Muhammed es-Süfyanî'yi hilâfete uygun göstererek, başkaldırdılar⁵⁴⁵.

Abdullah b. Ali durumun ciddiyetini görünce başkaldıran asilerin üzerine bizzat kendisi gitti. Merce'l-Ahram denilen yerde şiddetli bir çarpışma ve mücadele oldu⁵⁴⁶. Mesleme b. Abdülmelik'in oğlu Bâlis ve Nâure de Ebu'l-Verd'in komşularıydı. Abdullah b. Ali'nin komutanlarından biri Bâlis'e gelip Mesleme'nin oğluya hanımlarını almış götürdü. İçlerinden bir kısmı bunu Ebu'l-Verd'e şikâyet ettiler. Ebu'l-Verd de komutanı ve beraber olanları öldürdü. Beyaz elbise giydiğini ve Abdullah'a başkaldırdığını açığa vurdu. Kinnesir halkına da beyaz elbise giymelerini ve isyana teşvik etti. Seffâh o gün Hîre'deydi. Abdullah da Belka, Havran ve Besenniye topraklarında Habib b. Mürre ile savaşıyordu. Abdullah Kinnesrin halkının beyaz elbise giyip isyan ettiğini işitince Habib b. Mürre ile barış antlaşması yaptı ve Ebu'l-Verd ile karşılaşmak için Kinnesrin'e doğru yola çıktı⁵⁴⁷. Abdullah yanında komutanlarıyla beraber ikinci defa Merce'l Ahram'da karşılaşmış şiddetli bir savaş tutuştular. Abdullah, Ebu'l-Verd'in askerlerini bozguna uğrattı. Böylece Ebu'l-Verd ve yanındaki direnen askerleriyle beraber hepsi katledildi⁵⁴⁸. Yine aynı yıl içinde el-Cezire halkı da başkaldırarak Harran'da bulunan Mûsa b. Kâ'b'ı kuşattılar. İsyân edenlerin başında II. Mervân'ın yenildiğini öğrenmesi

⁵⁴³Algül, s. 233.

⁵⁴⁴İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fi't Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 351.

⁵⁴⁵Yıldız, s. 52.

⁵⁴⁶Boyunağa, s. 366.

⁵⁴⁷İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fi't Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 351-352; Ünlü, s. 234.

⁵⁴⁸Ünlü, C. I, s. 234; İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fi't Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 352.

Üzerine Ermeniye'den gelmiş olan İshak b. Müslim el-Ukayli bulunuyordu⁵⁴⁹. Nedeni de İshak b. Müslim, zamanında Mervân'a itaat ederek bey'at vermeyeceğini söylemişti. Abbasî devletine temsilen orada bulunan Mûsa b. Kâb, isyan edenlere karşı bir varlık gösteremedi. Bundan dolayı Abbasî halifesi olayın üzerine ciddi bir şekilde eğildi⁵⁵⁰. Ebu'l-Abbas kardeşi Ebu Cafer'i Vâsıt şehrinde İbn Hübeyre'yi Muhasara etmiş olmasına rağmen askerleriyle Harran'a gönderdi. Ebu Cafer Rakka ve Karkisiyâ'dan Harran'a doğru yürüdü. İshak b. Selem Riha'ya çekildi. Mûsa b. Ka'b Harran'dan çıktı, Ebu Cafer ile bir araya geldi. İshak b. Selem ise kardeşi Bekkâr b. Selem'i Mardin'deki Dârâ'ya gönderdi. Ebu Cafer bunlara doğru yürüyerek nihayet karşılaştı ve aralarında şiddetli bir savaş çıktı. Dârâ'nın reisi Büreyke bu savaşta öldürüldü. Bekkâr da Riha'daki kardeşi İshak'ın yanına gitti. İshak onu yerine vekil bırakarak askerinin çoğunluğuyla Sümeysat'a (Samsat) yürüdü. Seffâh, Abdullah b. Ali'ye Sümeysat'a (Samsat) yûremesini emreden bir mektup yazdı⁵⁵¹.

Bunun üzerine Ebû Cafer ile amcası Abdullah b. Ali Sümeysat'ı(Samsat) Muhasara ettilerse de şehri ele geçiremediler. Yaklaşık yedi ay süren kuşatma, isyancı İshak b. Müslim'in teslim olmasıyla son buldu⁵⁵². Bu tarihi olaydan sonra Ebû Cafer el-Cezire ve Ermeniye valiliğine tayin edildi⁵⁵³. Halife Ebu'l-Abbas'ın son yıllarında başka bölgelerde de isyanlar görüldü. Kuzey Afrika'da Berberîler, Basra ve Umman çevresinde Hârîciler ülkenin doğu illerinde muhtelif fırkalar farklı nedenlerle pek çok isyan gerçekleştirdiler⁵⁵⁴. Örnek vermek gerekirse, Fars'ta Bessâm b. İbrahim⁵⁵⁵ ve Sînd'de Mansûr b. Cumhûr'un⁵⁵⁶ başlattıkları başkaldırıları 133/750-751 senesinde Buhara'da Şureyk b. Şeyh'in Hz. Ali ailesi adına başlattığı çok tehlikeli isyan girişimleri eklendi. Bu hareketlerin büyük bir kısmı Ebu Müslim'in gönderdiği Ziyâd b. Sâlih tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı ve sona erdirildi⁵⁵⁷. Emevî ailesinin her yerde izlendikleri bu sırada Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam b. Abdülmelik, Suriye'den kaçıp birkaç yer dolaştıktan sonra

⁵⁴⁹Yıldız, s. 52.

⁵⁵⁰Algül, s. 234.

⁵⁵¹İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fî Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 353.

⁵⁵²Apak, s. 52-53.

⁵⁵³Yıldız, s. 52.

⁵⁵⁴Taberî, s. 463; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, C. VII, s. 324; İbnü'l Esir, s. 343.

⁵⁵⁵Taberî, s. 461-462; İbnü'l Cevzî, C. VII, s. 324; İbnü'l Esir, s. 342-343.

⁵⁵⁶Hayyat, s. 334; Taberî, s. 464; İbnü'l Cevzî, s. 324; İbnü'l Esir, s. 344; İbn Kesir, C. X, s. 57.

⁵⁵⁷Taberî, s. 459-467; İbnü'l Esir, s. 342-345.

batıya Mağrib'e ulaştı. Abdurrahman o zaman henüz 20 yaşlarındaydı. Kendisini de Cafer el-Mansur olarak tanıttı. Ancak bu isim altında Afrika'da beş-altı yıl kalabildi. Bu sırada İspanya'da emirler arasında anlaşmazlıklar olunca Abdurrahman Berberi Zeneta kabilesinden aldığı birkaç yüz süvari ile İspanya'ya doğru gitti. İşbiliye şehri 20.000 askerle ona yardım etti. O İspanya'daki birçok emirle savaştı. Her seferinde üstün geldi. Böylece elde ettiği zaferlerle 138/755-756 yılında ona biat edildi ve resmen Endülüs Emevî devleti kurulmuş oldu. Ancak kendisine Emirü'l Mü'minin dedirtmedi. Sadece Emir ünvanı aldı⁵⁵⁸. Fetih hareketlerinin yapılmadığını düşünürsek bu isyan hareketlerinin ne denli Abbasileri uğraştırdığını kolaylıkla görebileceğiz ve her kurulan yeni devletlerin kuruluş yıllarına baktığımızda bu manzaralarla karşılaşmak zorunda kalırız.

2.9.Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh, Talas Savaşı ve Ebu Müslim'in Rolü

Abbasiler devrinde, hem Yunan rasyonalizm ve bilim gelenekleri hem İslâm öncesi Arap kabilelerince geliştirilen Aristokratik savaşçı ülküsü hem de sofu Müslümanların özelliği olan kutsallık ardında taviz vermez bir gaye, bir imparatorluk bürokrasisinin ve daha çok İran modellerine göre biçimlendirilmiş bir askerler sınıfının kanatları altında barınabildi. Bu üçünün karışımı o zamana kadar Avrupa'da görülen herhangi bir uygarlığı aşacak ve uzak doğuda Tang Çin'inin yükselme dönemindeki parlaklığına rakip olacak kadar Müreffeh ve karmaşık bir medeniyetin doğmasına yol açtı⁵⁵⁹. Kadisiye Zaferi 635 ile İran'ı fetheden Araplar kısa bir zaman sonra Mavareünnehir'in kapılarına dayandı ve Türklerle karşı karşıya geldi. Muzaffer Arap komutanı Ahmet b. Kays, Hz. Ömer'e Türkistan diyarında ilerlemek için izin istemiş, gerçekçi davranan Hz. Ömer Ahmed b. Kays'a şöyle diyordu: "Bundan sonra derim ki sakın Ceyhun nehrinin ötesine tecavüz etmeyiniz! Nehrin berisinde kalınız. Horasan'a hangi şartlar altında girdiğini biliyorsunuz. O şartlarla orada kalınız. Böylelikle zafer daima sizinledir. Hem sakın daha ileri giderek nehrin

⁵⁵⁸Üçok, s. 84-85.

⁵⁵⁹William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev. Alâeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2005, s. 347.

ötesine tecavüz etmeyiniz, sonra dağılır, perişan olursunuz.” Ancak Hz. Ömer’in vefatından sonra Arap ordularına izin çıkmıştır⁵⁶⁰.

Bütün Mavareünnehir’in istilası ancak 710-716 yılları arasında Emevîlerin komutanı Kuteybe b. Müslim’in idaresi altında gerçekleşmiştir. Arkalarında Cürcan’da kalan Türkler ise 716’da Arapların hâkimiyetini kabul etmişti⁵⁶¹.

Emevîlerinde zayıflayıp yıkılmasıyla, Türklerin kaderi söz konusu olduğu bu dönemde İslâm dünyasında da büyük bir inkılâp meydana gelerek ve Emevî devleti yıkılarak Abbasiler iktidara geldi. Emevîler Hz. Peygamber evlatlarına yaptıkları zulümlerinin yanında İslâmın eşitlik esaslarına aykırı olarak da Müslümanların kalplerini kırmış ve nefretlerini kazanmışlardı. Arap milliyetçiliğine saplanan ve dinî duyguları zayıf olduğundan İslamiyeti de ona uydurmaya çalışan Emevîler diğer Müslüman olan milletleri azadlı-köle olarak gördüler. Bu aşırı Arap milliyetçiliği karşısında diğer milletler şüubiye adını alan bir hareketin başlamasına neden oldular⁵⁶². Bu ortamda Türklerin de durumu çok iç açıcı değildi.

Maveraünnehr iç çalkantılar sırasında dış düşmanlar tarafından büyük bir tehlikeyle karşı karşıyaydı. Batı Türk hakanlığının yıkılmasından sonra Türkistan’da güçlü ve yeni bir göçebe devleti daha kurulmamıştı. Çinliler, Türklerin bu kötü durumlarından istifade ederek Maveraünnehr’de hâkimiyetlerini kurmaya çabaladılar. Çok zaman önce Maveraünnehr hükümdarları Çin’e elçiler göndererek İmparator’dan ünvanlar aldılar⁵⁶³. 748 yılında Çinliler Sûyâb’ı kuşatıp tahrip ettiler⁵⁶⁴. Ertesi sene Şâş sultanı “vasallık” vazifesini yerine getirmediğinden” dolayı idam edildi⁵⁶⁵. Ebu’l-Abbas Abdullah es-Seffâh döneminde önemli olan ve Maveraünnehr Türk halkını İslâmiyete kazandırmalarını sağlayacak tarihi bir hadise meydana gelecekti⁵⁶⁶. Türk devletlerinin zayıflaması, Çin’in harekete geçmesine neden oldu.

⁵⁶⁰Mistroğlu, s. 31.

⁵⁶¹A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, Enderun Yayınları, 1981, s. 55.

⁵⁶²Osman Turan, *Türk Cihân Hükûmiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, Nakışlar Yayınevi, 1980, C. I-II, s. 217.

⁵⁶³V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Kervan Yayınları, 1981, s. 251.

⁵⁶⁴Lukin, *Sobranie Svyedenyi*, C. III, s.vd; F. Hirth, *Nachworte zur Inschrift des Tojukuk (Die Alturkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Folge)*, s. 71; Chavannes Documents, s. 143.

⁵⁶⁵V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Kervan Yayınları, 1981, s. 251.

⁵⁶⁶Boyunağa, s. 366.

İslâm birliklerinin Maveraünnehr'i fethetme giriştikleri dönemde ikinci Göktürk devleti en güçlü dönemini yaşıyordu⁵⁶⁷.

II. Göktürk devletinin başında bulunan Kapagan Kağan'ın 691-717 Çin'e yaptığı seferlere Türkistandaki Çin gücü en alt seviyeye indirilmişti. Velid b. Abdülmelik'in halifeliği döneminde Kuteybe b. Müslim'in Maveraünnehr'i fethetmesi, Türkistan'ın siyasî bakışında önemli değişikliklerin vücuda gelmesine neden oldu. Arap akınları sonucunda Göktürk devletinin zayıflaması Maveraünnehr beylerinin Arap hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmaları, Türkleri bu yeni düşmanlarına karşı Çinden yardım istemeye mecbur bıraktı⁵⁶⁸.

Arap kaynaklarına göre⁵⁶⁹ Çinlileri bu sultan aleyhine Fergana İhşîdi harekete geçirmişti. Diğer taraftan öldürülen hükümdarın oğlu Araplardan yardım istedi⁵⁷⁰. 107-108/726 tarihinde Buhara sultanı Tuğşa da, kardeşi Arslan'ı Çin sarayına göndermek suretiyle Araplara karşı yardım isteğinde bulundu⁵⁷¹. Bunun yanında Kuteybe b. Müslim'in Maveraünnehr'de Buhara, Semerkand ve Şâş (Taşkent)'i almaları ve burada ilk camileri inşa etmelerinden sonra ilerleyen Arap birlikleri karşısında Türkistandaki Türk beylerini Araplara karşı Çinlilerden yardım talebinde bulunmaya sevk etti.⁵⁷² Bütün bu yardım taleplerine rağmen Çin'in hemen harekete geçmediği görülmektedir. Ancak 738 yılında Su-lu Kağan'ın öldürülmesi ve Türkçeş devletinin iç çalkantılar nedeniyle zayıflaması üzerine İli vadisi ve Işıkgöl çevresinde yavaş yavaş Çin kudretinin hissedilmeye başladığı görülmektedir. Özellikle Tibet tehlikesinin ortadan kaldırılmasından sonra Çin'in Kuça valisi Kao-Sien-Tche, 747'de büyük bir ordu ile batıya doğru harekete geçmiştir. Bu sefer batı Türkistan'ın siyasî kaderi üzerinde önemli gelişmelere neden olmuştur⁵⁷³. Bu durumda Çinliler de 748 yılında Kuça'yı ve Doğu Türkistan'ı işgal ettiler. Oradan ışık-göl bölgesine doğru ilerleyip Tokmak kentini işgal ettiler; onbinlerce asker ve çiftçiyi esir ettiler. Böylece feodal mücadeleler ile parçalanmış Türklerin vilayetlerinde ilerleyen Araplar ve Çinliler orta Asya mukadderatı için karşı karşıya geliyorlardı⁵⁷⁴.

⁵⁶⁷ Yıldız, s. 52-53.

⁵⁶⁸ Apak, s. 54.

⁵⁶⁹ İbnü'l Esir, s. 344.

⁵⁷⁰ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Kervan Yayınları, 1981, s. 251.

⁵⁷¹ Apak, s. 54.

⁵⁷² İbnü'l Esir, s. 235; Keskiöglü, s. 12.

⁵⁷³ Yıldız, s. 53.

⁵⁷⁴ İbnü'l Esir, s. 53.

Maveraünnehr ve batı Türkistan'da Türk-Arap mücadelesinin devam ettiği sıralarda, Çinde, Tang hanedanına618-906 ait ve hanedanın en güçlü kişilerinden birisi olan imparator Hiuan-tsâng 713-755 iktidarda idi. Çin imparatorundan yardım isteğinde bulunan ilk sultan 712 yılında Fergana'nın Müslümanlar tarafından istilâsı üzerine Kuça'ya sığınan ve Çin hâkimiyetini kabul etmek şartıyla eski makamına iadesini isteyen Fergana İhşidi olmuştur⁵⁷⁵. Nitekim kısa bir zaman zarfında Çin'in Kuça valisi Kao-Sien-Tche 747 yılında büyük bir ordu ile batıya doğru harekete geçmiştir⁵⁷⁶.

Kao-Sien-Tche, Çin imparatorluğunun Kaşgar mıntıkası genel komutanı idi. Bu komutan Seyhun bölgesine kadar ilerledi ve Şâş (Taşkent) kentini ele geçirdi. Her tarafı tahrip ve talan etti. Batı Türkistandaki Türkler, yüzyıllardan beri kendilerine düşmanlık etmiş Çin'in Türk dünyası için çok büyük bir tehlike olduğunu bildiklerinden, benimsemeye ve özümsemeye başladıkları İslâmiyetin de etkisiyle, Müslüman Arapları yardıma çağırdılar. O sırada Abbasilerin şark illeri valisi olan Ebu Müslim, komutanlarından Ziyad b. Salih'i, güçlü bir ordu ile Çinlileri durdurmak için harekete geçti. Türkler de kendi kuvvetleriyle Ziyad'ın yanında yer aldılar. Kao-Sien-Tche'nin yanında da Türk asıllı Karluklar ve Fergana'lılar vardı. 751 yılında İslâm ordusu ve Müslüman Türkler, Seyhun taraflarına yerleşmeye çalışan Çin birlikleri üzerine taarruza geçti. İki ordu Talas şehri civarında karşılaştı⁵⁷⁷.

Çin orduları, batı Türkistan'a karşı giriştikleri bu sefer esnasında, bu bölgede büyük bir askerî ve siyasî güç olan Müslümanlarla karşı karşıya gelerek Talas nehri kenarında onlarla yaptıkları savaşı kaybetmişlerdir⁵⁷⁸. Çünkü Ziyad b. Salih komutasındaki Abbâsî kuvvetleri 751 Temmuz'unda, Çinliler ile karşılaşıncâ Çin kuvvetleri de savaşa başlarken Karluklar ve Ferganalılar ansızın kardeşlerine karşı silah kullanmak istemediklerinden Çin kuvvetlerine saldırdılar. Böylece Çin ordusu tümünden imha edilerek Kao-Sien-Tche ve 1.000 kişilik askeri hayatını zor kurtararak savaş meydanından kaçtı⁵⁷⁹.

Özetle Ebu'l-Abbas Abdullah dönemindeki en önemli dış faaliyet Talas savaşıdır. Kısaca nedenlerine de değinmek gerekirse dağılmış ve parçalanmış olan

⁵⁷⁵ Yıldız, s. 53.

⁵⁷⁶ Apak, s. 54-55.

⁵⁷⁷ Boyunağa, s. 366.

⁵⁷⁸ Yıldız, s. 53.

⁵⁷⁹ Turan, s. 53; Boyunağa, s. 367; Yıldız, "Ebu'l-Abbas Abdullâh es-Seffâh", C. X, s. 284.

Türk illerinde Araplar ve Çinliler Orta Asya hâkimiyeti için karşı karşıya geliyordu⁵⁸⁰. Talas savaşının genelde teferruatı ile ilgili eserleri iki grupta ele alabiliriz:

İslâm Kaynakları: Talas zaferi hakkında bilgi veren ilk İslam tarihçisi İbn Tayfur ö. 893'dir. İbn Tayfur çok kısa olarak Ebu Müslim'in Ziyad b. Salih'i Çin'e karşı sefere tayin ettiğini kaydetmekle yetinmiştir⁵⁸¹. Diğer bir Müslüman tarihçi Makdisî, Ebu Müslim'in Ziyad b. Salih'i Maveraünnehr'deki bazı yerleri feth etmek üzere tayin ettiğini, Ziyad'ın birlikleri bölgeye ulaşınca Çinlilerin karşı taaruza geçtiklerini, Müslümanların da Taraz kentinde savunma vaziyetini aldığını dile getirir. Bu gelişmeden haberdar edilen Ebu Müslim, çevredeki emirlere toplanma emri vererek, daha sonrasında ise birleşen birlikler Çinlilere karşı büyük bir saldırıya geçerek onların karargâhlarını ele geçirmiş ve dağıtmıştır⁵⁸².

Talas zaferinden bahseden üçüncü meşhur tarihçi İbnü'l Esir olup daha önce yaşamış müelliflerden hangisinden alındığını tespit edemediğimiz şu bilgileri vermektedir⁵⁸³. Fergana ihsidî ile Şâş (Taşkent) Meliki arasında ihtilâf olunca İhsid, Çin imparatorundan yardım istemişti. İmparator yüzbin asker göndererek, bunlar Şâş Melikini kuşattılar, muhasara ettiler. Böylece de Şâş Meliki Çin hükümdarının hâkimiyetini kabul etti⁵⁸⁴. Bu haber Ebu Müslim'e ulaşınca, Ebu Müslim de bu haber üzerine komutanı Ziyad b. Salih'i Çinlilerin üzerine gönderdi. İki ordunun şiddetli savaşı sonucunda Müslümanlar büyük bir zafer kazandı. Zilhicce 133 Haziran-Temmuz 751 yılında gerçekleşen savaşta Çinliler elli bin kişi kayıp verdiler, geri çekilirken de tahminen yirmi bin civarında esir bıraktılar⁵⁸⁵.

Çin Kaynakları: Savaşın nedenleri, gidişatı hakkında İslâm kaynaklarına nazaran daha teferruatlı ve doğru bilgi veren Çin kaynaklarına gelince, bunlar T'ang Şu, Kieou T'ang Şu isimli Tang hanedanını anlatan ayrıca genel bir tarih olan Tse Tche T'ong kien isimli eserlerdir. E. Chavannes ve Liu En-Lin tarafından Fransızca ve Türkçe'ye tercüme edilen⁵⁸⁶ Çin kaynaklarında kısaca şu bilgiler verilmektedir:

⁵⁸⁰Ünlü, s. 235.

⁵⁸¹İbn Tayfur Ebu'l-Fazl Ahmed, *Kitabu'l-Bagdat*, s. 12.

⁵⁸²Makdisî, s. 74.

⁵⁸³İbnü'l Esir, C. V, s. 449.

⁵⁸⁴Yıldız, s. 54.

⁵⁸⁵Makdisî, s. 74-75; İbnü'l Esir, s. 342.

⁵⁸⁶E. Chavannes, *Document sur les Tou-kine (Toures) Occidentaux*, s. 148; Liu En-Lin, *Talas Seferi Hakkında Yapılan Bir İnceleme*, Ankara, C. VIII, Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, 1972, C. I, s. 414-420.

751 tarihinde Taşkent seferine çıkan Kao Sien-Tche, çok geçmeden Taşkent sultanını esir alarak Çin imparatoruna gönderilen bu sultan orada katledildi⁵⁸⁷. Bunun üzerine Taşkent hâkiminin oğlu, babasının intikamını almak için civar devletlerden yardım isteğinde bulundu, onun yardım talebine cevap veren devletler güçlerini birleştirdikleri gibi, Araplardan dayarım isteyerek müttefik güçlerini birleştirerek taaruza geçmek için fikir birliği yaptılar. Her iki ordu Talas civarında karşılaştı, beş gün devam eden zorlu bir savaştan sonra, Çin ordusunda savaştan Karluk güçlerinin rakip tarafa geçmesi üzerine Çinliler iki taraftan kuşatma altına alınarak, savaşın sonucunda askerlerinin çoğunu savaş meydanında ölü veya yaralı bırakan şekilde ağır bir yenilgiye uğradılar⁵⁸⁸. Çin kaynaklarında savaşın sebebi olarak gösterilen Taşkent hükümdarının Çin ile yaptığı sulh şartlarına uymaması keyfiyeti, kanaatimizce bir bahane intibasını uyandırmaktadır. Taşkent seferini Çin'in batıya doğru genişleme siyasetinin bir devamı şeklinde değerlendirmek gerekir. Yukarıda da nedenlerine kısaca değinmiştik. İbnü'l Esir'in, savaşın nedeni olarak gösterdiği Fergana meliki ile Şâş melikinin ibtilâfa düşmesi üzerine Şâş melikinin Çinden yardım talep etmesi de pek mümkün görülmemektedir⁵⁸⁹.

Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi Talas meydan savaşının zaferle sonuçlanması; Türk, Çin, Arap İslâm ve Dünya tarihi ile medeniyetler üzerinde çok önemli tesirler bırakmıştır. Bölgenin hâkimiyeti Müslümanların eline geçerek, Abbasi-Türk müttefik başarısı bu tarih itibarı ile Çin'in Orta Asya'ya ve batıya yönelik yayılma siyasetini böylece engellemiş oldu⁵⁹⁰. Türk, İslâm ve Dünya tarihi açısından büyük bir önem taşıyan Talas zaferinin önemli sonuçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Türkler ile Çinliler arasındaki savaşlar, yüzyıllar boyunca devam emiştir. Miladi sekizinci asrın ortalarına doğru Çin imparatorunun, Çinin geleneksel politikasının bir devamı olarak batı Türkistan'a karşı giriştiği askeri harekât, 751 tarihinde Talas'ta onlar adına feci bir hezimetle sonuçlanmıştır⁵⁹¹. Kao Sien Tche büyük bir ordu ile Arapların karşına çıkmış, iki ordu Talas civarında beş gün devam eden çetin bir savaştan sonra Çin kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğrayarak Karlukların da etkisiyle askerlerinin çoğunu savaş meydanında kaybederek ağır bir

⁵⁸⁷ Yıldız, s. 54.

⁵⁸⁸ Abdülkerim Özyayın, *Türklerin İslâmiyet Kabulü*, Ankara, *Türkler*, 2002, C. IV, s. 246-247.

⁵⁸⁹ Yıldız, s. 55.

⁵⁹⁰ Apak, s. 57.

⁵⁹¹ Apak, s. 56-57.

yenilgiye uğramıştır⁵⁹². Talas meydan muhaberesinde hem Müslümanlar hem de Türklergalip geldi. Emevilerin sükûtu ve Çinlilerin yenilgisiyle 751 senesinde Türklerin kaderi artık değişerek yüzleri İslâm dünyasına doğru yöneldi⁵⁹³.

751 tarihinde Talas havzasındaki savaşta Çin orduları yenilgiye uğratılarak Güney Asya, Doğu Asya ve Türkistandaki yerlerini, güç sahalarını kaybettiler. Ön Asya muhacirleri (göç eden) ve İraniler bu dönem Türkistan'a çok sayıda yerleşmeye başladılar⁵⁹⁴. Ayrıca bu savaşla Ebu Müslim hem içte hem de dışta düşmanlarına karşı zaferle çıkmış oldu. Horasan halkı, onu yalnız merkezi idarenin temsilcisi değil aynı zamanda bir dinî mürşid gözüyle gördü. Bunun yanında Horasan halkı ona çok bağlandı, onu çok sevdiler sevdikleri içinde Abbasiler bundan çok rahatsızlık duydular. Bundan dolayı Ebu Müslim'den kuşkulanmaya başladılar. Aslında bu çekememezlik Ebu Müslim ile hilâfet makamına geçmelerini Ebu Müslim'e borçlu olan Abbasiler arasındaki mücadelenin ilk kıvılcım ateşi olmuştu⁵⁹⁵.

Bu savaşın Türk ve Müslüman milletler açısından sonuçlarını daha da derinleştirdiğimizde; Talas zaferinin Türk dünyasının İslâm dinî ile tanışması mümkün olmuştu. Seyhun nehrinin kuzeyindeki Oğuzlar ve Karluklar Müslümanlarla temasa geçtiler ve Müslüman olmaya başladılar. Müslüman Türkler, Abbasilerin dolayısıyla İslâm dünyasının kudret kaynağı, yani güç kaynağı oldular. Türklerin batıya kayma politikaları bu zaferden sonra daha da kolaylaşmıştır⁵⁹⁶. Bu savaş Müslümanlar ve Türklerin beraber kazanmış oldukları bir zafer oldu. Böylece bu birliğin ilk başarısı dokuz yüz yıl sürecek başarılarının da bir müjdesi olduğunu söyleyebiliriz⁵⁹⁷. Çin'in batı Türkistan'daki siyasî emellerinden vazgeçmek zorunda kalmasının miladı kabul edilir. Buna karşılık, zaferden önceki yıllarda batı Türkistan'da Türk gücü, Talas zaferine müteakip yıllarda yeniden güçlenme imkânı bulmuştur. Olayın Çin aleyhine sonuçlanmasında hiç şüphesiz önemli rol oynamış bulunan Karluklar, Göktürk ve Türkes devletlerinin yıkılması üzerine bölgenin en güçlü ve dirayetli unsuru olarak Türk birliğini yeniden kurmak için önemli bir fırsat

⁵⁹²Yıldız, s. 55.

⁵⁹³Turan, s. 219.

⁵⁹⁴Togan, s. 74-75.

⁵⁹⁵V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Kervan Yayınları, 1981, s. 252-253.

⁵⁹⁶Boyunağa, s. 367.

⁵⁹⁷Önlü, s. 235-236.

yakalamışlardır. Ayrıca Türkler, Araplarla mutabakata varıp Çin tehlikesini bertaraf ettikten kısa bir müddet sonra 766 senesinde müstakil bir devlet kurma fırsatını da bulmuşlardır⁵⁹⁸.

Çin, Hun'lardan itibaren her fırsat bulduğunda Türkistan'a seferler düzenlemiştir, Türkistan'ı rahatsız ederek Türkler üzerinde egemenlik kurma politikasını takip ederek bu emelini gerçekleştirebilmesi, Türklerin siyasî ve askerî güçlerine bağlı bulunuyordu. Türkler ile Çinliler arasındaki savaş yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Sekizinci asrın ortalarına doğru Çin hükümdarının, geleneksel politikalarının bir devamı olan batı Türkistan'a karşı giriştiği askeri harekât⁵⁹⁹Sâsânî devletinin yıkılmasından sonra birbirleriyle irtibata geçen Türkler ile Araplar arasındaki münasebet, önceliki olarak karşılıklı mücadele ve savaşlar şeklinde başlamış ve yarım yüzyıldan fazla da böyle devam etmiştir. Bu olumsuz münasebetler sebebiyle, Arapların yaydıkları İslâm dinî Türkler arasında fazla ilgi görmemişti. Ancak Talas zaferinde bu iki siyasî rakibin Çin'e karşı mutabakata varmaları, Türk-Arap ilişkileri bakımından bir milad olmuş, yaklaşık yarım yüzyıldır devam eden kanlı savaşlar ve mücadeleler bu tarihten itibaren yerini büyük oranda barışa ve dostane ilişkilere bırakmıştır. Gelişen bu olumlu seyir, İslâm dininin Türkler tarafından daha hızlı bir şekilde benimsenmesine ve özümsemesine uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu yeni gelişme aynı zamanda Abbasî hanedanının başta askeri kadroları olmak üzere çeşitli idari makamlarının Türkler tarafından doldurulmasının da yolunu açmış oldu⁶⁰⁰.

Talas zaferden önceki tarihlerde batı Türkistan'da siyasî açıdan sarsılan Türk gücü, Talas zaferine müteakip yeniden tesis edilmiştir. Zaferin Çin aleyhine sonuçlanmasında hiç şüphesiz önemli bir faktör olarak ortaya çıkan Karluklar, Göktürk ve Türkes devletlerinin yıkılması üzerine bölgenin en kudretli unsuru olarak Türk birliğini yeniden kurmak için harekete geçmiştir. Bu Türk boyu Araplarla birleşerek Çin tehlikesini bertaraf ederek kısa bir zaman sonra iç teşkilatlanmalarını da temin ederek 766 yılında kendi devletlerini kurmuş oldular. Şunu özellikle belirtelim ki Karlukların savaştan önce, savaş sırasında ve savaştan sonra takip

⁵⁹⁸ Yıldız, "Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler" İstanbul Üniversitesi İdebiyat Fakültesi Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan, İstanbul 1973, s. 71-82; Hüseyin Salman, *Karluklar, Türkler*, Ankara 2002, C. II, s. 422; Özeydin, s. 247; Mahmud Karapınar, "Abbasiler Döneminde Türklerin Siyasî Faaliyetleri", *Türkler*, Ankara 2002, C. IV, s. 352.

⁵⁹⁹ Yıldız, s. 57.

⁶⁰⁰ Apak, s. 57-58.

ettikleri politika bir tesadüf değil kendi millî ve manevî menfaatlerine uygun cihette son derece bir program ve plan dâhilinde yapılmıştır⁶⁰¹.

Talas Zaferi, Dünya kültür tarihi bakımından da büyük gelişmelere zemin hazırlamıştır. Çin'de keten ve kenevirden üretilen kâğıt, esir düşen Çinliler sayesinde ilk kez Semerkand'ta üretilmeye ve satışına başlanarak daha sonraları ise Bağdat ve Mısır olmak üzere Hindistan'dan İspanya'ya kadar bütün İslâm diyarlarına yayıldı. Sicilya ve Endülüs yoluyla da Avrupa'ya taşınmış oldu⁶⁰². Miladi birinci yüzyıldan itibaren Çin'de kullanılan kâğıdın bu ülke dışındaki ülkelerde bilinmediği dönemde yazım malzemesi olarak Mısır'da aynı ismi taşıyan bir bitkiden imal edilip üretilen papirüs ile hayvan derisinden yapılan parşömen kullanılıyordu, İslâm dünyasında ise ilk zamanlar daha çok papirüs, Abbasîlerden itibaren de parşömen daha fazla ilgi gördü. Dolayısıyla ilim, irfan ve kültürün yayılmasında birinci derecede faktör olan kâğıdın Çin'den batıya taşınmasında Talas zaferinin dolaylı bir şekilde rol oynadığı ifade edilebilir⁶⁰³.

Sonuç itibariyle burada yenilgiye uğrayan Çin, iç karışıklıkların da etkisiyle Orta Asya'ya ve Türklere müdahalede bulunamadı. Aksine Uygur devleti güçlenerek Çin iç işlerine karışacak bir duruma gelmiştir. Abbasî devletinin iktidara gelmesi üzerine bir yandan Türkistan'da İslâm dinin yayılması, bir yandan da Türk askerlerinin Abbasî hilâfet ordusunda çoğalması Türk milletinin Müslüman olmasını sağlamıştır⁶⁰⁴.

2.10. Veliaht Mes'elesi

Emevî halifeleri tarafından yanlış bir düşünce ile kurumsallaştırılıp yerleştirilen hilâfette tevarüs veyahut Veliahd tayini modeli, bütün Abbasî idaresi boyunca meydana getirdiği aynı tehlikeli sonuçlarla birlikte benimsenmiş ve özümsemiştir. İş başında bulunan halife, en çok sevdiği veya en yetişmiş, en yüksek

⁶⁰¹ Yıldız, s. 57.

⁶⁰² Apak, s. 58; Hekimoğlu s. 95.

⁶⁰³ Liu En-Lin, *Talas Seferi Hakkında Yapılan Bir İnceleme*, TTK Bildirileri, C. VII, (1972), C. I, s. 414-420; Yıldız s. 58-59; Abdülmünim Hâşimî, *el-Hilâfeti'l-Abbasîyye*, s. 54-55; H.A.R. Gibb, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt, Ankara 2005, s. 113-115; Abdülhalik Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kağıt Sanayi", *Belleken*, C. I.XV, s. 242, Nisan 2001; Matteo, Campareti, "Sogdya'ya Tarihine Giriş" *Türkler*, Ankara 2002, C. II, s. 162; Ahmet Taşağıl, *Talas Savaşı*, İDA, C. XXXIX, s. 501.

⁶⁰⁴ Turan, s. 219.

vasıflarla yüklü bulduğu kendi soyundan birini ölümünden sonra (veliahd olarak) gösterip tayin edebiliyordu⁶⁰⁵. Halifeler için oldukça zor bir mesele olan veliahd tayin etme mevzusu Abbasiler döneminde de birçok kargaşaya ve kavgaya neden olmuştur. Bunun nedeni daha çok Abbasî halifelerinin birden fazla veliaht tayin etme fikirleriydi. Halifeleri en çok bu mevzunun meşgul etmesi son derece şaşırtıcıdır⁶⁰⁶. Es-Seffâh Emevîler gibi kendi kardeşi Cafer el-Mansur'u hilâfet makamına kendinden sonra geçecek kimse olarak hayattayken tayin etmiştir. El-Mansur'un yerini de oğlu el-Mehdî almıştır⁶⁰⁷. Seffâh'ın veliahd tayinine geçmeden önce islâm dininin veliahdlik mevzusuna karşı nasıl bir tutum içinde olduğunu özet olarak sunalım.

Bilindiği gibi İslâm dinî devlet idaresinde babadan oğula geçecek bir iktidar şeklini kabul etmediği gibi, daha bir hükümdar hayatta olduğu halde ileride onun yerine geçecek bir başka hükümdarın hazırlanmasını da uygun görmez. İslâm dinî, hükümdarını seçme işini halka havale ederek bu mevzudan halifeye herhangi bir yetki vermez. Ancak birçok halife buna rağmen kendilerine veliahd tayin etmiş, hatta daha ileri giderek birden fazla veliahd tayin ederek konuyu daha da karmaşık hale getirmişlerdir. Bu halifeler içerisinde veliahd meselesini en kolay çözen kişilerden biride Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'dır⁶⁰⁸.

Hicret tarihi 135/753, Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh hastalanınca, kardeşi Cafer Mansur için bey'at almak istedi. Halkı topladı bu sırada Abdullah b. Ali de Şamdaydı ve Ebu Müslim ise Mekke'ye gitmişti. Bütün halkını topladı Ebu Cafer için halktan bey'at aldı. Kendisi üç yıl ve birkaç gün halifelik yapmıştır. Irak halkı da Ebu Cafer'e bey'atte bulunmuşlardır. Abbâs oğullarından ilk halife olarak seçilen Ebu'l-Abbas es-Seffâh olduğunu daha önce belirtmiştik⁶⁰⁹.

Böylece es-Seffâh veliahtlık meselesini ölmeden önce çözmeye çalışmıştır. Vefatından önce Ebu Cafer Mansur'u birinci veliahd, yeğeni İsa b. Musa'yı da ikinci veliahd ilan etmişti. Hatta onlara biat edilmesi için çalıştı. Yazdığı bir Ahitnâme'yide o dönemde kardeşi Ebu Cafer Mansur Hacc Emiri olarak Hac'da olduğu için, yeğeni İsa'ya vermişti⁶¹⁰.

⁶⁰⁵İlitti, 434.

⁶⁰⁶Yıldız, s. 58.

⁶⁰⁷İlitti, s. 434.

⁶⁰⁸Yıldız, s. 58-59.

⁶⁰⁹Taberi, s. 410.

⁶¹⁰Bayunağa, s. 368; Ünlü, s. 236; Üçok, s. 86.

2.11. Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın Vezirleri ve O Dönemde Yaşamış Devlet Büyüklere

Seffâh'ın kendilerine güvendiğı kişilerde başında kardeşi Cafer el-Mansur ve amcaları Abdullah, Davud ve Salih ile Ebu Müslim el-Horasanî gelmektedir. Seffâh'ın vezirlerine gelince bunlar daha önce kendilerinden bahsettiğimiz Ebu Seleme el-Hallâl ile Halid b. Bermek'dir⁶¹¹.

2.12. Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın Kişiliğı

Seffâh cömert, hilm sahibi, ağır başlı, hayâ ve iyi ahlâk sahibi bir kişiydi⁶¹². Suyûti, ondan bahsederken kendisinin çok cömert bir insan olduğundan, söz verdiğı birşeyi mutlaka zamanında yerine getirip geciktirmediğinden bahsetmektedir⁶¹³. İsfehâni, Seffâh'ın cömertliğı ile ilgili olarak şu hadiseyi nakleder. "Ebu Dulâme, bir gün Seffâh'ın huzurunda idi. Halife kendisine "benden dilediğın nedir?" diye sordu. Ebu Dulâme bir av köpeğı dedi. Seffâh, "verilsin" diyet emretti. Ebu Dulâme, "birde üzerinde ava gideceğim bir hayvan veriniz, efendimiz" dedi. "kendisine bir hayvan verilsin" diye emir verdi. Ebu Dulâme, "efendimiz, bir de köle lütfediniz" diyerek devam etti. Halife yine "verilsin" diye emretti. Ebu Dulâme'nin, "efendimiz, artık bu avı pişirecek bir de cariye bağışlayınız" dedi. "kendisine bir de cariye verilsin" emri üzerine de, "efendimiz, bunların barınacakları bir de mesken lazımdır" diye devam etti. Seffâh, kendisine bunun da verildiğini söyledi. Ebu Dulâme, "efendimiz, bir köyümüz olmazsa bu ailenin geçimini nereden karşılarız?" deyince bu defa Seffâh "kendisine yüz dekâr dikili, yüz dekâr da dikili olmayan arazi verilsin" diye emretti. Ebu Dulâme bunun üzerine "efendimiz" dedi. "bende size Esed oğulları vadilerinden beşyüzbin dekâr vereyim." Halife bu şakaya gülererek, "öyleyse tamamı dikili olsun" dedi. Ebu Dulâme "efendimiz, izin veriniz elinizi öpeyim" dedi. Seffâh izin vermeyince de şöyle dedi: "Vallahi beni şimdiye kadar bundan daha kıymetli bir şeyden mahrum etmemiştiniz"⁶¹⁴.

⁶¹¹Yıldız, s. 59.

⁶¹²İbn Tiktaka s. 128.

⁶¹³Suyûti, *Tarihü'l-Hülefa*, Hazırlayan; Murat Atasoy, *Suyûti'nin Tarihü'l-Hülefa Adlı Eserinin Abbasiler Kısmının Türkçe'ye Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2006, s. 153.

⁶¹⁴Câhiz, *et-Tâcîf Ahlâkî'l-Mülûk*, thk. Ahmed Zeki Paşa, Kahire, y.y, 1914, s. 33; Mes'udi, s. 218.

Seffâh, halifelığının ilk dönemlerinde eğlence geceleri düzenlerdi, daha sonra Useyd b. Abdullah'ın tavsiyeleri üzerine, bu eğlencelere katılmaktan vazgeçmişti. Ancak perde arkasında söylenen şarkılara eşlik edip, çok beğendiği şarkılarda ise, "bravo, bir daha söyle" gibi müdahaleler yapmıştır. Seffâh, yaşamı boyunca tek kadınla evli kalan, birkaç halifeden biridir. Cariyelere de fazla önem vermezdi. Bu davranışının en büyük nedeni, eşi Ümmü Seleme'nin kişiliği, halife nezdindeki önemi ve itibarındandır⁶¹⁵.

2.13.Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın Vefatı

Seffâh'ın halifeliği dört yıl altı ay kadar sürdü. Onun dönemi hem Abbasîlerin kuruluş hem de intikam devri olmuştur. Sırf intikam duygusu ile birçok insan öldürüldü ve tabiri caiz ise Ümeyye oğullarının idarecileri imha edilmiştir. Emevîler devletlerini Sıffin'de öldürülen Müslümanların kanı üzerine kurmuşlardı. Bu kanlar üzerinde devletlerini inşa etmişlerdi. Tarih sahnesinden çekilmeleri de doksan küsür yıl sonra aynı şekilde kanlı olmuştur. Böylece Abbasîlerde hâkimiyetlerini ne yazıkki Emevîlerin kanları üzerine kurmuşlardır. Tarihten silinmeleri de beşyüz küsür yıl sonra aynı şekilde kanlı ve imha edilerek olmuştur⁶¹⁶. Hilâfet merkezini Kûfe'den Haşimiyye'ye, oradan da Enbar'a taşıyan Ebu'l-Abbas⁶¹⁷ yaklaşık beş yıl hükümdarlık yaptıktan sonra tutulduğu çiçek (veya Humma) hastalığından kurtulamayarak 13 Zilhicce 136 9 Haziran 754 senesinde vefat etti. Vefatı esnasında kaç yaşında olduğu konusunda farklı rivayetler bulunmakla beraber, 30'ü yaşlarda vefat ettiği tahmin edilmektedir⁶¹⁸. Seffâh'ın en son söylediği söz şu olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. "Hükümlerlik, diri ve Kayyum olan Allah'ındır. O hükümdarların hükümdarıdır. Zorbaların da hakkından gelendir." Yüzüğünün karşısında şunlar yazılıydı: "Allah, kulunun güvencesidir"⁶¹⁹. Ebu Cafer Mansur'u, Veliahd yani Abbasî devletinin yeni halifesi olarak tayin etti.

Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın hilâfeti, Abbasî devletinin kuruluş merhalesinin gerçekleştiği bir dönemdir. Kısa süren yönetimi esnasında ancak iç

⁶¹⁵ Yıldız, s. 60.

⁶¹⁶ İbnü'l, s. 236.

⁶¹⁷ Makdisî, s. 88; İbnü'l Esir, s. 344.

⁶¹⁸ İbnü'l Esir, s. 346-347.

⁶¹⁹ İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fi't Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, s. 107.

istikrarı ve sınır güvenliğini sağlamakla meşgul oldu. Bunun sonucunda Endülüs toprakları dışında Emevîlerin iktidar olduğu bütün diyarlarda sükûneti ve güvenliği sağlayarak buraları yönetime bağladı. Kanlı bir ihtilalden sonra birbirini izleyen isyanlar bu yeni halifeye komşularına karşı aktif bir siyaset takip etme fırsatı vermedi. O nedenle kısa süren halifelîği döneminde Talas zaferi hariç dışa yönelik önemli faaliyetlerinden bahsedemeyiz. Maalesef onun döneminde Arapların Bizans'a karşı geleneksel yaz ve kış seferleri durdu, hatta bu dönemde Rum birlikleri Malatya'ya saldırarak şehri yağmaladı birçok Müslüman da katledildi. Diğer taraftan Ebu'l-Abbas devrinde Arapların kuzey komşuları Hazarlarla da yapılan mücadeleler kesintiye uğradı, ülkenin kuzey sınırında herhangi bir fetih girişimine şahit olunmadı⁶²⁰. Görüldüğü gibi Ebu'l-Abbas dönemi, Abbasî imparatorluğunun kuruluşunun gerçekleştirildiği bir dönemdir. Halifenin fetihlerde bulunamamasının nedeni dâhili güvenliği sağlamak, isyan hareketlerini önlemek ve yeni kurulan devleti toparlamak oldu⁶²¹.

⁶²⁰Apak, s. 61

⁶²¹Yıldız, s. 62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURULUŞ DÖNEMİ ABBASİLERDE KÜLTÜR VE MEDENİYET

3. EBU'L-ABBAS ABDULLAH ES-SEFFÂH DÖNEMİNDE MÜESSESE VE MEDENİYET

3.1. Halife

Abbasiler, devletlerini Arap olmayan Müslüman unsurların omuzlarında kurmuşlardır. Böyle olunca onlardan da etkilenmişlerdir. Sarayda protokolle hilâfetin heybetini arttıran törenler çoğaldı. İran kışralarının giydiği elbiseye benzer elbiseler giyinmeye başlandı. Halifeler din adına halkı kendilerine itaatte mecbur bıraktılar. Bu konuda propagandaya başvurup özellikle bayram vs. gibi kutsal günlerde Peygamberimizin (s.a.v.) cübbesini giyip halka o şekilde görünmeye başlamışlardır. Böylece dinî bir özellik katarak halkın daha çok itaat etmelerini sağlamaya çalışmışlardır⁶²².

Peygamberin yerine geçenlere "Halife" (Arapça Halifa, Halef) adı verilir. Hükümdar ile teb'a arasındaki bütün ilişkileri ilk defa ve nihayî olarak belirleyen klâsik Hilafet doktrini, sekizinci yüzyılda Abbasî halifeliği zamanında formüle edildi⁶²³. Halife, doğulu mevkidaşları gibi bir otokrat olmasına rağmen onlardan şu özellikleriyle ayrılır: Halifenin iktidarı ne hükümdarın kişiliğinin ilahileştirilmesine ne de o dönemde Hristiyan batıda gelenek olan bir asalete dayanır ve Halife Allah'ın büyüklüğüne, birliğine karşı yapılan her türlü inkâr ve saldırıyı şiddetle kınayan ve bu tür sosyal ayırım ve ayrışmaları bilmeyen en azından uygulamayan eşitlikçi, hoşgörülü, adaletli bir dinin simgesi olarak kalmıştır⁶²⁴. Abbasiler devlet kurumlarını İslâm esaslarına göre kurup teşkilatlanmışlardır. Halifelik alameti olarak; yüzük, asâ, hırka, hutbelerde adlarının okunması v.b. şeyleri kullanmışlardır. Aynı zamanda

⁶²²Kazıcı, s. 44.

⁶²³Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtaz'ır Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 100.

⁶²⁴Miguel, s. 158.

Peygamberin hırkasını giyerek, makamının dinî anlamına daha büyük bir önem vermişlerdir⁶²⁵. Nitekim halife, ilim insanlarının cömert bir hâmisî olduğu gibi, İslâm dininin hâmisî sıfatı ile de kendisine düşen göreve önem verdi. Artık halife, Müslümanların nazarında Emevî hükümdarlarının çoğu gibi sadece dünyevi bir emir olarak kalmamış o, pek itinalı saray teşrifat ve törenleri sayesinde muhabetini büsbütün arttırmıştır⁶²⁶. Abbasî devleti ile birlikte merkezi otorite daha güçlendirildiği gibi hilâfet adeta bir krallık halini aldı. Halifeler, “Halifetü Resûlillah” yerine halifetullah” ve “Zıllilulâhi fi’l-âlem” namını aldılar. Bununla beraber Abbasîler birçok müessesenin de kurucusu olmuşlardır⁶²⁷. Emevîler zamanında idare, bir çeşit otokrasi idi. Abbasîlerden ilk beş halife zamanında da idare, az-çok otokrasidir⁶²⁸. Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi Emevîlerin temsil ettiği “mülk-devlet” yerine, dine dayalı devlet şeklinde gerçek halifelik fikir ve idealini temsil etmişlerdir. Halife Cuma namazlarında Hz. Peygamberin Hırka-ı Şerifini giyerek yanında himayesi altında tuttuğu fıkıhçılar ve din âlimleri bulunuyordu. Abbasîler, hilâfet merkezi olarak Suriye yerine Irak’ı tercih ederek, Abbasîlerin ilk halifesi Ebu’l-Abbas Abdullah es-Seffâh, Fıratın doğu tarafından bulunan küçük Haşîmiye şehrini merkez yapmıştı. Bir süre de orada oturarak kısa bir zaman sonra da merkezi Enbar’a taşıdı⁶²⁹.

3.2. Vezir

Vezirliğin tarihi iki kutup arasında kararsızlık içinde kaldığı söylenebilir. Birincisi; müesseselerin, devlet dairelerinin idari yönetimi ile mükellef büyük bir devlet adamını küçük, basit görev ve icraatı, ikincisi; devlet politikasına yön veren askeri yetkililer hatta bütün kuvvetleri elinde toplayan halifenin gerçek bir vekilidir⁶³⁰. O nedenle İslâm idare mekanizmasında önemli müesseselerinden biridir. Genellikle, hükümdar ile halk arasında köprü vazifesi gören bu kurumun başında

⁶²⁵Arnold, *IA. C. VI*, s. 150; Öz, s.289-290.

⁶²⁶Kazancı, s. 44.

⁶²⁷Cahid Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, (ifav.), 2005, s. 59.

⁶²⁸Suyûtî, *Tarihü'l Hülefa*, Hazırlayan; Murat Atasoy, *Suyûtî'nin Tarihü'l Hülefa Adlı Eserinin Abbasîler Kısımına Türkçe'ye Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2006, s. 241.

⁶²⁹Yıldız, “Abbasîler”, C. I, s. 34;

⁶³⁰Miguel, s. 159; Yıldız, “Abbasîler”, C. I, s. 34.

bulunan kişiye vezir denir⁶³¹. İbn Halikan, İbn Kuteybe'nin şöyle dediğini rivayet eder. "vezir kelimesi "Vizr" kökünden türetilmiştir ki, "Vizr" kelimesi "Yük manasına gelir. Onun görüşüne dayandığı içindir ki hükümdar ve sultan, vezire bir nevi yük yüklemektedir. Bu nedenle ona Vezir ismi verilmiştir"⁶³². İslâm âleminde, Abbasi devletine gelinceye kadar, idari sistem içinde resmen "vezir" ünvanı ile hatırlanan bir görevlinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. 132/750 tarihinde Abbasi devleti kurulup devlet müesseselerinde gelişmeler görülünce halifelerin işlerini yüklenen ve ona yardım eden müessesede de önemli ilerlemeler görüldü bu sebeple olacak ki Abbasilerin ilk halifesi, Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh 132-136/750-754 döneminde Hemedanlı Ebu Seleme Hafs b. Süleyman el-Hallâl ö.132/750 ilk defa bu ünvanla göreve getirildi. Bundan sonra bütün İslâm devletlerinde bu müessesese kullanılmaya başlandı⁶³³. Hatta bu ünvan bazen değişik kelimelerle ifade edilmiş Endülüs'te "el-Hâcib", Gazneliler'de "Hâce-i Büzürk" şeklinde kullanılmıştır⁶³⁴.

Hükümdarın vekili olarak devlet işlerine bakan Vezir⁶³⁵ ne Hz. Peygamber ne halifeleri ne de Emevîler döneminde mevcuttur. Emevî halifeleri "kâtip" ismi ile görevlendirdikleri bazı kimselerle istişarede bulunup onlardan yardım görürlerdi⁶³⁶. Ancak bu vezirlik kurumunu ortaya çıkaramamış bu bakımdan tarihi gelişmelerde göz önüne alan bazı kimseler, buna dayanarak hem kelimenin, hem de müessesenin Arap asıllı olmadığını dile getirmektedirler. Bu konuda birçok görüş ileri sürülmektedir⁶³⁷.

Peygamber efendimizden sonra hilâfet makamını üstlenen Hz. Ebubekir için Ömer; Hz. Ömer'in halifeliğinde de Osman ve Ali aynı görevi görüyorlardı⁶³⁸. Vezir sözcüğü Kur'an'ı Kerim'de ve Peygamberimizin hadislerinde geçmektedir. Buna göre kelime Arapça Vizr'den türetilmiştir. Bu manada o, ağırlık, yük ve günah anlamını ifade eder. Hakikaten Vezir de hükümdarın yük ve ağırlığını taşıyan ortağı

⁶³¹Kazici, s. 69.

⁶³²İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye Tercümesi*, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995, C. X, s. 99.

⁶³³Ahmed b. Ali, el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, Beyrut, 1987, C. I, s. 127.

⁶³⁴Muhammed İbrahim es-Siyhî, *es-Hakaratu'l-Arabîyye ve Eseruha Fi Avrupa*, Kahire, 1984, s. 177; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara, 1970, s. 6.

⁶³⁵Şemseddin Samî, *Konus'u Türkî*, İstanbul, 1318, C. II, s. 1491.

⁶³⁶Muhammed Hamdi el-Münavi, *el-Vizare ve'l-Vuzera fi'l-Asri'l-Fatimî*, Kahire, 1970, s. 14.

⁶³⁷Kazici, s. 69.

⁶³⁸İbn'î Haldun, s. 603; Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Terc. Zeki Megâmis, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1976, C. I, s. 132.

durumundadır⁶³⁹. Nitekim Kur'an'da "*Bana ailemden bir de vezir ver, kardeşim Harun'u*" Ta-Hâ Suresinde (Tâ-Hâ 20/29) bu konu belirtilmektedir veya bu sözcük yine Arapçadan gelen "Vezara" sözcüğünden türemiş olabilir. Bunun anlamı ile de koruyucu ve sığınılacak yer demektir. Sözcük bu mana itibarıyla Kur'an'ı Kerim'de şöyle geçer: "*O gün insan, kaçılacak yer neresidir diyecektir. Hayır, hayır sığınılacak yer yoktur*"(Kıyâmet,75/11) Bu kelimenin ezr "sırt" sözcüğünden gelebileceği de düşünülmüştür. Zira hükümdar, sırtını vezire dayamakla kendisini daha güvende daha kuvvetli hisseder⁶⁴⁰. Hakikaten Peygamberimizin hadislerinde de "vezir" sözcüğünün yardımcı anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zira Hz. Aişe'den rivayet edilen bir hadis-i Şerif'te Allah'ın Resulü "Allah, bir Emire hayır murad ettiği zaman ona doğru sâdik bir vezir verir. Unuttuğu zaman ona hatırlatır, hatırladığı zaman da ona yardım eder"⁶⁴¹. Bunların hepsi, Arapların bu sözcüğü tanıdığını, ancak bunu sadece yardımcı ve danışman anlamında kullandıklarını göstermektedir. Zira, Peygamberimizin vefatı ile ortaya çıkan hilâfet sorununa bir çözüm getirme konusu görüşülürken, Hz. Ebubekir tarafından bir düşünce ileri sürüldü. Buna göre "Emir"ler Kureys'den, "Vezirler" de Ensar'dan olacaktı⁶⁴².

Dolayısıyla anlaşılan odur ki, bu kurum, müessese Abbasiler döneminde ortaya çıkmıştı. Öye anlaşılıyor ki Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh bunun İranlı'ların teşviki ve özellikle Horasanlıların etkisiyle meydana getirmiştir⁶⁴³. Ph. K. Hitti de bu konuda Vezirliği halifeden hemen sonra İran geleneklerinin etkisi altında kabul edilen bir makam, bir mevki olarak değerlendirir. Vezir, halifenin en yakın adamı olarak davranışlar sergileyerek âmirinin gitgide artan bir şekilde haremın eğlenceye dalması nispetinde kuvvet ve gücü çoğalıp genişlemiştir⁶⁴⁴. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu müessese Sâsânîlerden alınan bir müessesesedir. Vezir, halifenin vekili ve idarenin başı olup bundan dolayı zaman zaman "mezalim mahkemelerine başkanlık eder, savaşa karar verir, devlet adına gerekli gördüğü harcamaları yapar, valileri atar ve görevden alırdı. Hatta birinci vezir halifenin mührünü taşıır ve ona vekillik yapardı⁶⁴⁵.

⁶³⁹Kazıcı, s. 71.

⁶⁴⁰Kazıcı, s. 71.

⁶⁴¹Fihri Davud, *Sünen el-İmâre*, s. 4.

⁶⁴²Buhârî, *Sahih Kitabu Fedâilü'l-Ashab*, s. 5.

⁶⁴³Kazıcı, s. 71.

⁶⁴⁴Hitti, s. 435.

⁶⁴⁵Baltacı, s. 59.

3.3. Askeri Teşkilat – Ordu

İdari, malî ve kazâî işleri Divanü'l-ceyş tarafından yürütülen Abbâsî ordusunun esasını, murtazika (ücretli) denilen nizâmî ve daimî statüdeki muvazzaf askerler teşkil etmekteydi⁶⁴⁶. Arapların idaresi altında olan İslâm halifeliği hiçbir dönem kelimenin dar anlamında söylemek gerekirse, iyi teşkilatlandırılmış sert bir disiplin altında çalışan düzenli bir tâlim ve terbiye altında tutulan, gelişmiş idari esaslara bağlı kılınmış, devam eden ve geniş çapta bir askeri teşkilata sahip olmamıştır. Halifenin “muhafız kıt'ası” (haras) hemen hemen yegâne düzenli birlikler halindeydi; ordunun ruhunu ve çekirdeğini oluşturan bu “muhafız kıt'aları”, paralı ve maceraperest asker sınıflarından ayrı, bu kıt'aların çevresinde kümelenmiş ve kendilerine has ayrı askeri komutanlıklara bağlı olarak çalışan diğer askeri birliklerden oluşmaktaydı⁶⁴⁷.

Bunlar yaptıkları askeri hizmet karşılığında devlet bütçesinden maaş alırlar ve her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanırdı. Bunların yanında, cihat davetine uyarak kendi istekleriyle orduya katılan, zekât ve ganimetten pay alan ikinci bir grup daha vardı ki bunlara mutatavvîa (gönüllü) denilirdi. Kendilerine hazineden herhangi bir ücret veya maaş ödenmezdi. Bu gönüllü kıtalar arasında bedeviler olduğu gibi köy, kasaba ve şehir halkı da vardı⁶⁴⁸. Abbasîlerde sayıları yüzbinini aşan muntazam ordu, öncü, sağ kol, sol kol merkez ve saka denilen beş bölümden oluşurdu. Komutanlara maaş karşılığı toprak verilirdi. Buna iktâ sistemi denilirdi. İktâ ilk kez Peygamberimiz (s.a.v.) tarafından Temîm-i Dârî'ye verilmiş daha sonra da İslâm devletlerinde uygulanmıştır. Önceleri orduyu tamamen Arap asıllılar meydana getirirken devlet sınırları genişleyince, Horasanlılar ve özellikle es-Seffâh döneminde Türk asıllı askerler de görev aldı. Ayrıca Abbasîler kara kuvvetlerine olduğu kadar, deniz kuvvetlerine de büyük önem vermişlerdir. Muhtelif şehirlerde tershaneler kurup Bizans gemilerinden daha büyük gemiler inşa etmişlerdir⁶⁴⁹. Belezurî, meşhur eseri *Fütuhu'l-Buldan'da* şöyle kaydeder; Ebu'l-Abbas, halife olunca eski muhafızlara ilave olarak, Massîsa şehrine dört yüz kişi gönderdi ve onlara iktâ olarak

⁶⁴⁶Şuyûtî, *Tarihü'l Hülefa*, Hazırlayan; Murat Atasoy, *Suyûti'nin Tarihü'l Hülefa Adlı Eserinin Abbasîler Kısmının Türkçe'ye Tercümesi ve Değerlendirilmesi* Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2006, s. 249-250.

⁶⁴⁷İttî, s. 447.

⁶⁴⁸Algöl, s. 420.

⁶⁴⁹Yıldız, “Abbasîler”, *DIA*, C.1, s. 30-40.

toprak verdi⁶⁵⁰. Abbasilerin birinci halifesi es-Seffâh döneminde yukarıda da değindiğimiz gibi, Türkler orduda yer almış halife Ebu Cafer Mansur döneminde ise devlet görevlerine de atanmışlardır⁶⁵¹. İlk Abbasi iktidarı döneminde yaya askerlere ödenen ortalama ücret, mûtât masraflar ve tahsisattan ayrı, yılda takriben 960 dirhem, süvari askere ise bunun iki katı kadar ücret verildi⁶⁵². Ayrıca savaşlarda kullanılan başlıca silah, araç ve gereçler de kılıç, ok, yay, hançer, mızrak, topuz, balta, kalkan, zırh, miğfer, dikenli tel, merdiven, mancınık, arrade ve debbabeden ibaretti⁶⁵³.

Ordudaki rütbelere gelince, özellikle Türk birliklerinin hilâfet ordusunun saflarına katılmasından sonra bazı değişiklikler oldu. Türklerdeki onlu sistem esas alındı. Buna göre Arif 10 askere, Nakib 100 askere, Kâid 1000 askere, Emir 10.000 askere kumanda etti. Başlangıçta sırasıyla Araplar, İranlılar, Türkler, Zenciler ve Berberiler'den teşekkül eden ordunun etnik yapısında zamanla büyük değişiklikler oldu. Araplar idarî kadrolarla birlikte ordudaki etkinliklerini de kaybettiler⁶⁵⁴.

3.4. Şurta (Polis) Teşkilatı

Ebu'l-Abbâs Abdullahes-Seffâh döneminde oluşturulan ve daha sonraları geliştirilen müesseselerden biri de Şurta yani polis teşkilatıdır. Baş şehir veya diğer büyük şehirlerde asayiş ile güvenlik şurta teşkilatı tarafından sağlanırdı⁶⁵⁵. Abbasiler devrinde münhasıran gencl emniyet ve asayişten sorumlu olan ve dolayısıyla vazifesi şimdiki emniyet müdürüne tekabül eden hususi bir memura verilmiştir. "Savaşı açan seçme birlik, muhafız, polis, jandarma" anlamında kullanılmıştır⁶⁵⁶.

Abbasîlerle birlikte Emevîlerden miras alınan idari müesseselerin bütünü daha da geliştirilerek kurumsallaştırıldı⁶⁵⁷. Emevîlerden miras kaldığını bir misal ile açıklığa kavuşturmak gerekirse Hanefî mezhebinin İmamı İmam-ı Azam Ebu Hanife

⁶⁵⁰El-Belâzurî, *Fütuhu'l Bıldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 237.

⁶⁵¹Rafik İsmayilov, *Erken Ortaçağ Mısır'ının İlk Türk Valisi*, ZFWT Vol. 2, No. 1,2010, Azerbeycan s. 124.

⁶⁵²Hitti, s. 447.

⁶⁵³Yıldız, "Abbasiler", s.39-40.

⁶⁵⁴Algül, s. 430.

⁶⁵⁵Yıldız, "Abbasiler", s.39.

⁶⁵⁶Zettersteen, "Abbasiler" İA. C. XI. s. 585.

⁶⁵⁷Metin Yılmaz, *Emevîler ve Abbasiler Döneminde Polis (Şurta) Teşkilatı*, Samsun, İktisat Yayınları, 2005, s. 94.

Emevîler döneminde vazife almamakta ısrar edince, Emniyet Müdürü (Sahibu's-Şurta) Ebu Hanife'yi birkaç gün üst üste hapsedirdikten sonra dövürmeye başladı. Hatta ona kırbaç vuran şahıs usanarak, dövülmeden dolayı ölür de Emevî idaresine kıyamete kadar kötü düşünceye sebep olur diye korkmuştur⁶⁵⁸. Başlangıçta adli teşkilata bağlı olarak çalışan Şurta teşkilatı, sanıkları yakalayıp sorguya çekme ve suçu sabit olanlar hakkında verilen cezayı infaz etmekle görevli bir daireydi⁶⁵⁹.

Daha önceki dönemlerde sadece infaz yetkisi bulunan Şurta, Abbasîlerle birlikte hukuki yargılama yetkisini kullanarak suçluları hâkim önüne çıkmadan cezalandırma hakkını da elde etmiştir. Bazı özel durumlarda halife veya valilerin izin veya istirahatlerinde yerlerine vekâleten Sahibu's-Şurta'yı (Emniyet Müdürü) bırakmaları teşkilâtın öneminin ne derece arttığına delildir. Yine yerel ve merkezi görevlilerinin yerine namaz kıldırma görevi de Şurta'ya verilmişti. Bu uygulamanın Emevî devrinden itibaren varolduğu bilinmektedir⁶⁶⁰. Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın Sahibu's-Şurta'lığını yapan Halid b. Saffân, halife eşlerinin vasıflarını sayabilecek, hatta kızıyla evlilik teşebbüsünde bulunabilecek kadar halifenin özel hayatına girebilme cesaretinde bulunmuştur. Sahibu's-Şurta'nın bu kadar ön plana çıkması eski ve yeni İslâm tarihi kaynaklarında teşkilâtın genel yapısından ve diğer memurlardan daha ziyade, Sahibu's-Şurta'nın devlet kademesindeki siyasi ve sosyal yönleri üzerinde durulmasına, teşkilâtın adeta Müdürü ile özdeş hale gelmesine sebep olmuştur. Emniyet müdürünün önemli konuma yükselmesinde etki eden diğer bir konu ise, bu kişilerin aristokrat ailelerden seçilmesi, Emevîlerden farklı olarak sert mizaçlı olma özelliğinin ön plana çıkmasından daha ziyade kişilik, kültür ve idarecilik yönü gibi, yöneticide bulunması gereken özellikleri kendisinde toplamasıdır. Sahibu's-Şurta'nın kalite ve görevdeki istikrarının en güzel örneğini Seffâh'ın halifelîği süresince 136/750-754 aynı görevi sürdüren ve daha sonra gelen

⁶⁵⁸Muhammed Ebû Zehra, *İslâmî Fikhi Mezhepler Tarihi*, Çev. Abdülkadir Şener, Ankara, Ayyıldız Matbaası Yayınları, 1968, C. II, s. 160.

⁶⁵⁹Yıldız, "Abbasîler", s.39.

⁶⁶⁰Yılmaz, s. 94-95. Haricilerin Hz. Ali, Muaviye ve Mısır Valisi Amr b. As'a karşı planlamış oldukları suikast girişiminde, Amr b. As'ın hasta olması sebebiyle yerine Sahibu's-Şurta Harice b. İzzafeyi imam olarak mescide göndermesi Amr'ın yerine Sahibu's-Şurta'nın ödürülmesine neden olmuştur. Bu olayda bizim açımızdan asıl dikkat çeken nokta Sahibu's-Şurta'nın, valinin yerine namaz kıldırma yetkisine sahip olması, dolayısıyla Emniyet Müdürünün Vilayetlerde validen sonra bürokraside ikinci önemli kişi olarak görülmesidir. Yâkubî, C. II, s. 212.

kardeşi Mansur döneminde de görevine bir müddet devam eden Abdülcabbâr b. Abdurrahman el-Ezdî'de görmekteyiz⁶⁶¹.

3.5. Adli Teşkilât

Adliye teşkilâtı, mahkeme, mezâlim mahkemeleri ve hisbe teşkilatından oluşuyordu. Abbasî halifeleri kazâî yetkilerini fıkıhçılar arasından seçilen kadılar aracılığıyla icra ederlerdi. Başlangıçta eyaletlerdeki kadılar vali tarafından atanıyordu. Ancak daha sonra halifeler merkezde veya eyaletlerde kendi adlarına görev yapacak kadıları bizzat atamaya başladılar⁶⁶². Adliye teşkilatı düzenli ve muntazam işleyen bir müessese idi. Her memlekette, oradaki Müslümanların çoğunluğu hangi mezhepten ise, o mezhepten olan bir kâdı görev yapardı. Diğer hak mezhebe mensup olanların bir dâvâsı olursa bu davaya bölge kadısı değil, davalı ile davacının mezheplerinden bir kadı bakardı. Daha sonra Abbasîlerden Kâdı'l Kudât yani başkadılık sistemi kurulmuştur. Halifeler merkezde veya eyaletlerde kendi adlarına görev yapacak kadıları yani başkadıları tayin etmeye başladılar. Çünkü başlangıçta kadılar vali tarafından tayin ediliyordu⁶⁶³.

Bütün İslâm cemiyetlerinde sürekli dinî bir görev olarak mülâhaza edilen "adaletin yerine getirilmesi" fikri dikkate değer bir konudur. Abbasî halifeleri veya onların vezirleri tarafından fıkıhçıların içinden gelen bir Kadıya şayet bu Kadı Bağdat'ta ise daha sonraları Kadıyy-ul Kudât (Baş Hâkim)'a bırakılmıştır. İslâm hukuk nazariyesine göre Hâkim (Kadı), erkek, ergin, akli melekelerine tam olarak sahip özgür bir vatandaş, İslâmî iman sahibi, şahsiyeti sağlam gözü iyi gören, kulağı işiten ve şeriat esaslarına dayanan bir hukuk bilgisini tam olarak elde etmiş bir kişi olmak mecburiyetindedir⁶⁶⁴.

⁶⁶¹Yılmaz, s. 95

⁶⁶²Yıldız, "Abbasiler", s. 40.

⁶⁶³Yıldız, "Abbasiler", s. 40.; Öz, s.297-298

⁶⁶⁴Hitti, s. 446.

3.6. Astronomi

Abbasi halifelerinin birincisi Seffâh'ın hilâfeti az sürdüğü için tüm ilimlere istenilen ehemmiyeti verememiştir⁶⁶⁵. Ancak bu dönemde ünlü astrolog İbrahim (ö. 777), onun oğlu Muhammed ö. 806 tarafından Hind Risâlesi Sindhanta (Sindhind) Arapçaya tercüme edilmiştir⁶⁶⁶.

3.7. Toprak İdaresi ve İktâ Sistemi

Toprak idaresinde Mirî (Devlet, Hazine Arazisi) arazi sistemi gerekliydi. Orduların masraflarının artması, nakdi değişimlerin yavaşlaması nedeniyle, devlet kısmen de olsa oradan çekildi. Böylece devlette ordu mensuplarının gelirlerini, bizzat topraktan elde etmeleri usulü yerleşti. Sonunda iktâ sistemi iyice benimsendi. Fetihlerden dolayı kazanılan servet, para halinde tedavile sürüldü. Bu nedenle deniz ve kara ticareti çok gelişti. Abbasilerin ilk halifeleri İktisadî hayatın her alanında üretimin ve buna bağlı olarak refahın artırılması konusunda büyük gayret sarf ettiler. İktisadî hayatın temelini de ziraat oluşturmuştur⁶⁶⁷.

Ziraat, devletin gelirleri arasında çok önemli bir yere sahipti. Bu yüzden ziraata ehemmiyet verildi. Ülkenin ziraat bakımından en zengin alanlarından biri, Mezopotamya denilen Dicle ile Fırat arası idi. idari hayat da burada merkezileştiğinden bölgedeki zirai çalışmalara, hususi bir ehemmiyet verilmekteydi. Bu bölgenin başlıca toprak gelirleri arpa, buğday, pirinç, hurma, susam, pamuk, keten, ceviz, fındık, portakal, şeker kamışı, sebze, bakliyat, gül, menekse gibi ürünlerdi. Ülkenin ziraat açısından önem taşıyan bir yeri de, Mısır'da Nil vadisi idi. Horasan bölgesi, ziraat alanında Mısır ve Irak'la adeta yarışmaktaydı⁶⁶⁸. Toprak sistemi ile iktâ adeta özdeşleşmişti. El-Kahzamî şöyle kaydeder; el-Haccac, el-Mühelleb'in kızı Damre'nin kızı Hayre el- Kuşeyriyye'ye Abbâsân'ı iktâ olarak vermişti. Yezid b. Abdülmelik, bu toprağa el koyarak el-Abbas b. Velid b. Abdülmelik'e iktâ olarak vermişti. Daha sonraları ise bu topraklara el konulmuş ve

⁶⁶⁵Zeydan, s. 279.

⁶⁶⁶Hekimoğlu, s. 101.

⁶⁶⁷Yıldız, "Abbasiler", s. 47.

⁶⁶⁸Algül, s. 437.

mü'minlerin emiri Ebu'l-Abbas, Süleyman b. Ali'ye buraları iktâ olarak vermiştir⁶⁶⁹. El-Kahzamî ve el-Medâinî şunları da zikr etmektedir: Divan defterlerinde Ömer b. Hübeyre diye bilinen mühelleban, Ömer b. Hübeyre'nindi. Yezid b. Abdulmelik, Yezid b. el-Mühelleb ile kardeşleri ve çocuklarının topraklarına el koyduğu dönemde burasını iktâ olarak vermişti. Bu topraklar, Muğire b. Mühelleb'indi. Burada Zâdân Ferruh tarafından açılmış bir kanal vardı; bu kanal onun adı ile biliniyordu. Bugün bu kanal, Süfyan b. Muaviye b. Yezîd el-Mühelleb ailesinindir. Bu kanalın bulunduğu toprakların kendisine ait olduğunu iddia eden Süfyan, durumu mü'minlerin Emiri Ebu'l-Abbas es-Seffâh'a götürdü; o da bu toprakları, iktâ yoluyla Süfyan'a verdi. Ebu'l-Abbas halife olunca eski muhafızlara ilave olarak el-Mâssisâ'ya dört yüz kişi daha göndererek onlara iktâ olarak toprak verdi⁶⁷⁰.

3.8. İlim ve Kültür Hayatı

Emevîler Fütihat ve genişleme siyasetiyle Arap-İslâm devletinin sınırlarını yeteri kadar genişletmişlerdir. Abbasîler iktidara gelmekle böyle geniş bir coğrafyaya sahip oldular. Bu yeni devletin Fütuhattan çok kültür ve medeniyeti öne çıkarması gerekiyordu. Vakîâ gerçekten öyle oldu. Abbasîler ilmi derinliğe önem vererek özellikle ilmi tasnifle başladılar.⁶⁷¹ Mescid ve camilerin İslâm eğitim ve öğretim tarihinde önemli bir yeri olduğu için Camiler hem ibadethane hem birer eğitim ve öğretim kurumu olarak kullanılmıştır. Zengin kitap koleksiyonlarına sahip olan camiler bu önemli fonksiyonlarını Abbasîlerin ilk döneminde de devam ettirmişlerdir⁶⁷².

Böylece ilim, irfan dalga dalga yayılmış meşhur âlim ve bilginler yetişmiştir. Abbasîlerin ilk dönemi ve özellikle Ebu'l-Abbas döneminde İmam Mâlik, hadis; İmam-ı Âzam, fıkıh ve İbn-i İshâk siyer konusunda meşhur âlimler olarak bilinmektedir⁶⁷³. Hristiyan bir esîrin torunu olan İbn İshak 704-774 (Muhammed b. İshak), 704 yılında Medine'de doğdu, İskenderiyede okudu. İmam, Maliki mezhebinin kurucusu ilk siyer kitabını yazanlardan biridir. Ancak günümüze ulaşmamıştır. İmam Mâlik 712'de Medine'de doğdu, Ehl-i Beyt'in hakkını koruma

⁶⁶⁹El-Belâzurî, *Fütuhu'l-Büldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 534.

⁶⁷⁰Belâzurî, s. 531.

⁶⁷¹Baltacı, s. 57.

⁶⁷²Yıldız, "Abbasîler", s. 40.

⁶⁷³Baltacı, s. 57.

konusunda halifeleri uyardığı için cezalandırılmıştır. İmam Ebu Yusuf, asıl adı Yakub'tur. 731 yılında Kûfe'de doğdu. Fakir bir ailenin çocuğu olduğundan hocası Ebu Hanife onun bütün ihtiyaçlarını karşılamıştır. Tam 16 yıl ders almıştır. Câbir; Tus şehrinde 742 yılında doğdu. 815 yılına vefat etti. Kimya ile ilgili çalışmalar yaptı. Latinceye çevrilmiş yüzden fazla eseri vardır. Vâkidi; 747 yılında Medine'de doğdu. 823 yılında Bağdat'ta vefat etti.20 kadar tarihi eser yazan Vâkidi'nin en meşhur eseri Kitâbü'l Megâzidir. Hz. Peygamberin hayatını kronolojik olarak kaleme alan kaynak eserlerdendir⁶⁷⁴.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu dönemin meşhur ilim adamlarından biri de Ebu Hanife'dir. Ebu Hanife'yi biraz daha detaylı açıklamak gerekir, çünkü Ebu Hanife bu bilginlerin içerisinde bir model bir lider görünümündedir. Hanefi Mezhebinin imamı olup meşhur bir Fâkihtir. Ebu Hanife, Abbasiler iktidara gelinceye kadar Kâbenin civarında yaşadı, oraya sığındı ve orada kaldı. Abbasiler iktidarı ele alınca güvenlik sağlanarak İmam Âzam Ebu Hanife de Kûfe'ye döndü. Diğer bilginlerle beraber ilk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh ile buluştu ve yeni halifeye biat ettiğini açıklamak için bir hitabede bulundu. Aslında diğer âlimler, halifenin biat talebine icabet etmek için İmam Âzam'ı kendileri için temsilci olarak seçmişlerdi. İmam Âzam bu hitabesinde şunları söylemiştir: "Hakkı Peygamberinin soyuna teslim eden, zâlimlerin zulmünü üzerimizden kaldıran ve hakikatı söyleyebilmemiz için dilimizi hürriyete erdiren Allah'a hamd olsun. Ey Halife, Allah'ın emri üzere biz sana biat ettik. Kıyamete kadar sana verdiğimiz söze bağlı kalacağız. Allah bu makamı Peygamberinin soyundan geri almasın." İmam Âzam'ın bu hitabesinde de anlaşılıyor ki O, adalet ve doğruluktan ayrılmamak şartıyla Ebu'l-Abbas'a desteğini her zaman vereceğini dile getirmektedir. Ebu Hanife Abbasilere uzun süre bağlı kalmaya devam etmiştir. Zira onların iktidara gelişi, Hz. Ali evladına reva görülen zulmün giderilmesi sağlanmıştır. Abbasi halifeleri de İmam Âzam'a yakınlık göstermişlerdir. Ebu'l-Abbas, ondan sonra da Cafer el-Mansur ona çok yakınlık göstermişlerdir. İmam Ebu Hanife'nin ilk yıllarında Abbasi idaresi aleyhinde konuşmadığı bilinmektedir. Ancak Abbas oğulları ile Hz. Ali evladı arasında kavga ve çekişme başlayınca Ebu Hanife'nin büyük bir sevgi beslediği Ali evlatlarına karşı işkencelerbaşlamış, elbette bu sebeple Ebu Hanife'nin Abbasilere karşı olan hoşgörü ve sevgi tutumunu değiştirmiştir. El-Mansur'un

⁶⁷⁴İsmail, s. 103-104.

iktidarına karşı Hz. Ali'nin torunlarından Muhammed Nefsü'z Zekkiye b. Abdüllah ve kardeşi İbrahim'in isyan edip iktidara karşı gelmesiyle durum tamamen değişmiştir⁶⁷⁵. İmam Mâlik ve İmam Ebu Hanife, Hz. Hasan'ın oğullarından Muhammed Nefsü'z ez-Zekkiyeve kardeşi İbrahim Mansur lehine karşı Cihad bayrağını açarak onları himaye ediyor ve onları destekliyorlardı. Özellikle İmam Ebu Hanife korkmadan çekinmeden onları desteklediğini kaynaklardan öğreniyoruz. Bir miktar parayı da onlar için harcadı. Mansur'un ordu komutanı Hasan b. Kahtaba'yı da İbrahim'e karşı koymaktan caydırmıştır⁶⁷⁶.

3.9. Tarih

İslâm dünyasındaki ilk büyük tarihçilerden Mûsâ b. Ukbe 141/758 sîret ve tarih ilminin babası sayılan İbn İshak 150/767 Kütübü'l-Megâzî'nin ve daha birçok eserin müellifi olan Vâkidî 207/822 İbn İshak'ın eserini ele alarak yeniden düzenleyen İbn Hişâm 218/833 ile Vâkidî'nin kâtibi İbn Sa'd 230/844 bu devrin önemli İslâm tarihçileridir. İslâm siyasi tarihinin ilk müellifleri, ilk kültür ve ilim tarihçilerinin hepsi Abbasiler devrinde yaşayarak İslâm tarihçiliğine yön vermişlerdir. Daha sonraki devirlerde yetişen tarihçiler İslâm'ın ilk üç asrı hakkında verdikleri bilgileri hep bu dönem kaynaklarına borçludurlar⁶⁷⁷.

3.10. Edebiyat ve Şiir

Edebiyat ve şiire gelince halifeler bu iki konuda geniş bilgiye sahiptiler. Ebu'l-Abbas hikâyeler ile (Nizar) ve (Yemen) olan Arapların anlatımlarından memnun olurdu⁶⁷⁸. Seffâh, edebiyat ve musikîyi teşvik eder ve şarkıcılara da bol bol bahşişler verirdi⁶⁷⁹. Ayrıca Seffâh şiirden çok etkilenirdi. Hatta öyle ki; Südeyf isminde iyi şiir okuyan şahıs Ebu'l-Abbas'ın yanına gitti. Ebu'l-Abbas'ın yanında

⁶⁷⁵Muhammed Ebü Zehra, *İslâmda Fikhi Mezhepler Tarihi*, Çev. Abdülkadir Şener, Ankara, Ayyıldız Matbaası Yayınları, 1968. C. II, s. 160-161.

⁶⁷⁶Ebu'l Hasan En-Nedevi, *İslâm Önderleri Tarihi*, Çev. Yusuf Karaca, İstanbul, Kayınhan Yayınları, 1992. C. I, s. 102.

⁶⁷⁷Yıldız, "Abbasiler", s. 46.

⁶⁷⁸Zeydan, s. 349.

⁶⁷⁹Hasan, s. 308.

Süleyman b. Hişâm b. Abdülmelik vardı. Ebu'l-Abbas ona iyi davrandı ve Südeyf şu şiiri okudu;

“Gördüğün adamlara aldanma, çünkü kaburgaların altında deprenen bir hastalık vardır. Kılıcı koy, kılıbı kaldır ki, hiçbir Emevî kalmasın” Süleyman bunu duyunca: “Beni öldürdün ey ihtiyar!” dedi⁶⁸⁰. Ebu'l-Abbas vefat edeceği sırada dahi şiire karşı sevgisini kaybetmeyip; “Tabip bana salih bir kimse olduğumu müjdeliyor. Rabbim de ona benim bu hastalığının gizli ve derin bir hastalık olduğunu açıklıyor. Ben kahçı olmadığımı kesin olarak inandım. Kesin inanç ortaya çıkınca artık şüpheye yer kalmaz.” Bu cümlelerden de Ebu'l-Abbas'ın şiirden ne kadar etkilendiğini ve hoşlandığını gösteriyor⁶⁸¹.

3.11. Vali ve Yerel Yönetimler

Abbasiler'de vilayetler, halife veya yetkili vezirler tarafından tayin edilmiş valiler kanalıyla idare edilirdi. Valiler, o dönemde Emir ve Âmil kelimeleriyle de anılmaktaydı⁶⁸². Emevî hilâfet idaresi tarafından daha evvelki Bizans ve İran mülki idare modeli esas alınmak suretiyle, İslâm İmparatorluğunun Valiler (emîr, âmil)'in idaresi altında eyaletlere ayrılmış olması, Abbasiler döneminde de köklü bir değişikliğe gidilmemesine neden oldu⁶⁸³. Diğer bir rivayette idari teşkilat içinde mütalaa edilen ve kentlerin idaresi ile halkı yakından ilgilendiren vilayetlerin idare şekli ilk dönem Abbasiler'de yani es-Seffâh döneminde yönetimde merkeziyetçi bir karakter taşımaktaydı. Buna bağlı olarak bölge Valileri üstün kabiliyetli ve seçkin kişilerden meydana geliyordu. Abbasilerin ilk döneminde devlet hazinesinin sorumlusu, “Sahibü'l-Berid” denilen posta teşkilatının başındaki yönetici ve kadı en yüksek görevliler olarak bulunuyorlardı Valilerin görevi ise sadece namaz kıldırarak ve askere komutanlık yapmak gibi bazı görevlerden ibaret kalmıştı⁶⁸⁴.

⁶⁸⁰İbnü'l İsir, *el-Kâmil Fî'l Tarih Tercümesi İslam Tarihi*. Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, C. V, s. 349.

⁶⁸¹İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye Tercümesi*, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995, C. X, s. 107.

⁶⁸²Hasan, s. 83-93.

⁶⁸³İlti, s. 451.

⁶⁸⁴Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, *İslam Geleneginden Günümüze Şehir ve Yönetimler (Şehir ve Yerel Yönetimler)*, İstanbul, İlke Yayınları, 1996, C. I, s. 187.

3.12. Coğrafya

İslâm dünyasında coğrafi eserler ilk defa Arabistan'a ait malumat şeklinde ortaya çıktı, fethedilen ülkeler hakkında verilen bilgilerle zenginleşerek sonunda İran, Hint ve Yunan kaynaklarından yapılan tercümelemlerle en yüksek noktasına çıktı⁶⁸⁵. Aşağıda belirteceğimiz vilayetlerle ilgili bilgiler kısmen de olsa Seffâh'tan sonraki bilgileri de içermektedir. Kûfe, burası Abbasilerin devlet kurulmadan önce baş propagandacılarının merkezi idi. Es-Seffâh burada saklanarak halifeliğini bu şehirde ilan etti. Halifeliği ilan edince amcası Davud b. Ali'yi Kûfe valisi olarak tayin etmiştir⁶⁸⁶.

Enbar (Anbar), Vilayetinin dört kasabası vardır. Bunlar, aynı zamanda Anbar olarak bilinen Fîrûz, Sâbûr, Meskin, Katrabbul ve Baderaya kasabalarıdır. Anbar Kasabası: Beş köyü vardır. Buğday 2.300 kur, arpa 1.400 kurdur. Paraları 150.000 dirhemdir. Burada özellikle buğday, Arpa, Mercimek, Nohut yetiştirilmektedir⁶⁸⁷.

Horasan; Horasan'ın Fegane efendisi Ebu Müslim'dir. Onun sadece sözü geçtiği için Horasan sakin bir yer olarak kalmıştır. Ziyad b. Salih belh nehri gerisi alanındaki bir alanda isyan etmişse de üzerine gönderilen kuvvetlere yenik düşerek Türk beyi Dahkan'a kaçtı, Dahkan da onu tutup Ebu Müslim'e göndermiştir. Yani Ebu Müslim buranın en otoriter ve en güçlü ismi konumundadır⁶⁸⁸. Horasan bölgesinin idari olarak dört vilayeti bulunmaktadır. Bunlar:

1. Mervü's-Şahcihan vilayeti
2. Belh ve Taharistan vilayeti
3. Herat, Buşenc, Bazegis ve Sicistan vilayeti
4. Maveraünnehir vilayeti⁶⁸⁹,

Yakut el-Hamevi'nin naklettiğine göre ise Eranşehr'in bir parçası olan Horasan dört bölgeye ayrılmıştır. Bunlar: Merv, Neysabur, Herat ve Belh'tir⁶⁹⁰.

Ahvaz; Emevîlerin son dönemlerinde Bessam b. İbrahim buraya giderek ne kadar Emevî taraftarı varsa hepsini çıkardı ve idareyi ele aldı. Sonra buradan ayrılarak Medain üzerine yürüdü, bunun üzerine es-Seffâh buraya amcası İsmail b.

⁶⁸⁵Yıldız, "Abbasîler", s. 46.

⁶⁸⁶Şakir, C. III, s. 509.

⁶⁸⁷İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağan, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008, s. 23-24.

⁶⁸⁸Şakir, s. 511.

⁶⁸⁹Hurdazbih, s. 32.

⁶⁹⁰Hamevî, s. 331-480.

Ali'yi tayin etti⁶⁹¹. Ahvaz bölgesinin şehirlerinin isimleri şunlardır: Suku'l-Ahvaz, Ram, Hürmüz, İzac, Asker-i Mukram, Tüster, Cündeysabûr, Sus, Surrak, Haydevrak, Nehr-i Tiri, Menaziri'l-Kübra, Menaziri's-Sugra gibi şehirlerden oluşmaktaydı⁶⁹².

Fars; Ebu Müslim buraya Muhammed b. el-Eş'as'ı gönderip Ebu Seleme'nin gönderdiği bütün yöneticileri kılıçtan geçirdi. Ancak es-Seffâh buraya amcası İsmail b. Ali'yi göndererek, Muhammed'i de geri çevirdi. Bunun üzerine İsmail gelerek şehri teslim aldı ve idaresini üstlendi⁶⁹³. Fars bölgesinin şehirleri şunlardır: İstahr, Sabur, Erdeşir-i Hurre, Derbecird, Errecan ve Fesa'dır. Bu bölge 155 fersaha, 150 fersahlık bir alandır⁶⁹⁴.

Şam; es-Seffâh'ın amcası Abdullah b. Ali tarafından 132 yılı Ramazan ayının onuncu günü Abbâsî ordularına kapılarını açtı. Ebu'l-Abbas Abdullah b. Ali'nin Şam (Dimaşk) idaresine bakmasını emretti⁶⁹⁵. Dimaşk'ın şehir ve bölgeleri şunlardır: Sehlü'l-Guta, Sentr bölgesi, Bika, Lübnan bölgesi, Cuniye şehri, Tarablus şehri, Cubeyl şehri, Beyrut şehri, Sayda şehri, Beseniyye şehri, Havran şehri, Cevum şehri, Zahiru'l-Belka, Cebelü'l-Gavr, Maab şehri, Cibal şehri, Şerat şehri, Busra şehri, Umman şehri, Cabiye şehridir⁶⁹⁶.

Mısır; Emevî idaresini Mısır'da temsil eden son vali Abdülmelik b. Mervan b. Musa'dır son Emevî halifesi Mervan da Abbasîlerden kaçarak Mısır'a gelmiş ve burada öldürüldü. Sonra Abbasîler adına Mısır valiliğini Ebu'l Avn Abdülmelik b. Yezid el-Ezdi 136/754 yılına kadar yürüttü. Ondan sonra bu görevi Sali b. Ali üstlendi⁶⁹⁷. Mısır'ın şehirleri şunlardır: Menf şehri, Vesim şehri, Delas şehri, Şarkıyye şehri, Busir şehri, Feyyum şehri, Ehnas şehri, Kays şehri, Taha şehri, Uşmuneyn şehri, Suylit şehri, Kahka şehri, Behnesa şehri, Ehmim ve'd-Dir şehri, Ebsaya şehri, Hu ve Kana şehri, Kıfl ve'l-Ekser şehri, İsna şehri, Ermente şehri, Sebabe şehri, Asvan şehri, Sebabetü'l-Magrib şehri, Babu'n-Nube şehri, İskenderiye şehri, Kulzum şehri, Tur şehri, ile şehri, Masu şehri, Melides şehri, Kartasa şehri, Hırabta şehri, Bedekû şehri, Sa ve Şebas şehri, Seha şehri, Tid şehri, Efrahûn şehri, Lübiya şehri, Evsiye şehri, Tuve şehri, Menufe's-Süfla şehri, Demsis şehri, Menufe'l-

⁶⁹¹Şakir, s. 510.

⁶⁹²Hurdazbih, s. 47.

⁶⁹³Şakir, s. 510.

⁶⁹⁴Hurdazbih, s. 50.

⁶⁹⁵Şakir, s. 513.

⁶⁹⁶Hurdazbih, s. 71-72.

⁶⁹⁷Şakir, s. 513.

Ulya şehri, Etrib şehri, Ayn-u Şems şehri, Fersata şehri, Teta ve Tumme şehri Semennud şehri, San ve İblil şehri, Bucûm şehri, Sa'İra şehri, Ferhele şehri, Ehna şehri, Raşid şehri, Havfû's-Şarki şehirleridir⁶⁹⁸.

Musul; Son Emevî halifesi Mervan Zap'ta yenilince Musul'u geride bıraktı. Bundan dolayı Abdullah b. Ali, Abbasiler adına buraya Muhammed b. Sûl adında birini emir sıfatıyla tayin etti. Sonra es-Seffâh buraya kardeşi Yahya b. Muhammed'i emir olarak tayin etti. Bir müddet sonra da onu amcası İsmail b. Ali ile değiştirdi⁶⁹⁹. Musul'un şehirleri şunlardır: Tikrit, onun karşı tarafındaki alanda bulunan Medinet-i Hadr, Tayrhan, Sinnu, Hadise, Merc-i Cüheyne, Yunus b. Metta (a)'in şehri olan Ninava, Baceli, Bahudra, Bauzra, Hiblin, Banukala, Hazze, Babigaş, Mugille, Rameyn, Hanaye, Hunya Sabûr şehrini de içine alan Bacerma, Dakûka ve Hanicar'dır⁷⁰⁰.

Hicaz; Ebu'l-Abbas es-Seffâh devletini kurduktan sonra Mekke, Medine, Yemen ve Yemame valiliğine amcası Davud b. Ali'yi atadı. Ancak Davud b. Ali'nin ölmesiyle oğlu Musa valiliğe geçti. Daha sonra ise es-Seffâh dayısı Ziyad b. Abdullah'ı Medine'ye gönderdi⁷⁰¹. Hicaz'ın şehirleri; Teyma, Elak, Dümetül Cendel, Dûme, Fari, Himyer, Fur, Zül-Merve, Vadi'l-Kura, Medyen, Hayher Fedek, Kura Arabiyye, Vahide, Nimra, Hadika, Adı, Hadira, Saira, Rahbe, Seyyale, Saye, Ruhat, Gurab, Ekhal ve Hamiyye şehirleridir⁷⁰².

Basra; es-Seffâh idareyi ele alınca Basra'ya Süfyan b. Muaviye el-Mühellebi'yi vali olarak tayin etti. Bir yıl sonra da onun yerine amcası Süleyman b. Ali'yi tayin etti. Süleyman, yeğeni es-Seffâh'ın tüm hilâfeti Suresince buranın valisi olarak görev yaptı ve Basra'da bu zaman içerisinde pek önemli bir olay meydana gelmedi. Bahreyn ve Oman şehirleri, valiliğini İsmail b. Ali'nin başında olduğu Basra vilayetine bağlıydı⁷⁰³.

El-Cezire; Mervan b. Muhammed Abbasilerden kaçınca yerine Ebban b. Yezid'i bırakmıştı. Aynı zamanda Mervan'ın damadıydı. Abdullah b. Ali el-cezire'ye yaklaşınca halk onu karşıladı ve beyat etti. Harran ve el-Cezire halkı Abdullah b. Ali'nin emrine girdi. Fakat kısa süre sonra Kinnesrin ve Ebu'l Verd

⁶⁹⁸Hurdazbih, s. 75-76.

⁶⁹⁹Şakir, s. 510.

⁷⁰⁰Hurdazbih, s. 83.

⁷⁰¹Şakir, s. 516.

⁷⁰²Hurdazbih, s. 111-112.

⁷⁰³Şakir, s. 510.

olaylarını haber alınca Abbasi idaresine karşı geldiler. Bunun üzerine es-Seffâh kardeşi Ebu Cafer'i el-Cezire'ye gönderdi. Ebu Cafer bu sırada İbn Hübeyre'yı kuşatmakla meşguldü. Aldığı bu talimat üzerine el-Cezireye hareket etti. Yapılan mücadelelerden sonra uzlaşma sağlanarak Ebu Cafer el-Cezire ve Ermeniye'ye vali olarak tayin edildi. Yerine Yezid b. Useyyid, Azerbeycan'a da Muhammed b. Sül tayin edinceye kadar burada kaldı⁷⁰⁴. Cezire, kelime anlamı olarak, Ada, yarımada anlamına gelmektedir⁷⁰⁵. Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan topraklara; Araplar, El-Cezire ya da Münbit Hilal, Yunanlılar ise Mezopotamya derlerdi. El-Cezire, kendi içerisinde birkaç kısma ayrılır. El-Cezire'yi yurt tutan Arap aşiretleri Mudar, Rebi'a ve Bekir'den dolayı bölge kendi içerisinde: Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rebi'a ve Diyar-ı Bekir adları ile anılır olmuştur⁷⁰⁶. Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bu bölge bir yarımada görünümünü verdiği içindir ki, Arap coğrafyacılar tarafından el-Cezire diye adlandırılmıştır. El-Cezire olarak adlandırılan bu bölge, Enbar, Tekrit'in kuzey kısmıdır⁷⁰⁷.

Kuzey Afrika ve Endülüs; Kuzey Afrika'ya Emevîlerin son döneminde Hariciler hâkim olmuşlardı. Muhammed b. el-Eş'as üzerlerine giderek Kuzey Afrika'ya girdi ve Abdurrahman b. Habîb ile beraber burada Haricilerle beraber mücadele etti. Endülüs; buraya Yusuf b. Abdurrahman el-Fihri hükmediyordu. Sözü mutlak surette geçerli olan da onun (ünlü veziri ve komutanlarından biri olan) Summayl b. Hâtim el-Kilabi'dir. Endülüs Emevîlerinin kurucusu Abdurrahman ed-Dahil buraya gelinceye kadar da vaziyet böyle devam etti. Ancak Abdurrahman Endülüs'e geçince Yusuf ve Summayl önceleri ona karşı direndiler mukavemetleri kırılınca da boyun eğmek zorunda kaldılar⁷⁰⁸.

Yukarıda değindiğimiz gibi muhtelif vilayet ve eyalet merkezleri:

1. Batı Afrika ve Sicilya
2. Mısır
3. el-Cezire
4. Azerbeycan (önemli şehirleri Erdebil, Tebriz, Meraga idi)

⁷⁰⁴Şakir, s. 511-512.

⁷⁰⁵Ömer Tokuş, *Hamdaniler, Siyasi, İktisadi, İlimi ve Kültürel Hayat*, Şanlıurfa, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 1.

⁷⁰⁶Abdurrahim Tufantöz, *Ortaçağ'da Diyarbekir Mervan Oğulları 990-1085*, Ankara 2005, s. 41.

⁷⁰⁷İbn Havkal, Ebu'l Kasım Muhammed b. Havkal el-Bağdadi, *Kitabu Sûretü'l-Arz*, Leiden, 1938, s. 207; Guy Le Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, London, 1966, s. 87; "Cezire", *IA*, C. III, s. 152.

⁷⁰⁸Şakir, s. 515 (Summayl b. Hâtim Hz. Hüseyin'in katili, Şimr (veya Şumeyr b. Zî'l Cevşen)'in torunudur.

5. Hicaz ve Yemâme (Orta Arabistan)
6. Yemen ve çevresi
7. Küfe ve çevresi
8. Basra, Bahreyn, Umman
9. Irak-ı Acem
10. Horasan
11. Fâris
12. Mukran bugünkü "Belucistan" bölgesini içine alıyordu.
13. Sicistan veya Sistan
14. Kuhistan, Kumis, Tabariye, Curcan, Ermeniye
15. Harezm
16. Fergana, Şaş
17. Suriye
18. Filistin

Genellikle bu eyaletler, yukarıdaki ad ve bölümler içinde idare edilmişlerse de çeşitli halifeler zamanında bu ünitelerde ufak tefek farkların olduğu da bilinmektedir. Mesela; es-Seffah, Filistin ile Suriye'yi birbirinden ayırmıştır⁷⁰⁹.

Ya'kübi, *Kitabu'l-Buldân* adlı eserinde Bağdat ve Samerra (Surremen rea) şehirlerinin tanımıyla başlamaktadır. Irak'ı dünyanın merkezi olarak kabul ettiğinden dolayı kitabına Irak'la başladığını ifade etmektedir. Ya'kübi Bağdat ve Samerra'yı detaylı bir şekilde anlattıktan sonra Irak'ı merkez olarak kabul edip diğer ülkeleri, şehirleri ve beldeleri Bağdat'ın doğusundaki, batısındaki, kuzeyindeki ve güneydekiler gibi dört bölgede değerlendirmiştir. Ya'kübi esrinde muhtemel vilayetleri şöyle sıralamaktadır: Azerbeycan, Saymura, Hulvan, Dinever, Kazvin, Zencan, Azerbeycan, Hemedan, Nihavent, İsfahan, Reyy, Kumis, Taberistan, Curcan, Tus, Nişabur, Merv, Buşanc, Badagıs, Semerkand, Fergana, Soğd, Şaş, Mekke, Medine, Küfe, Humus, Dimaşk, Basra, Mısır, Nube, Ürdün, Filistin, Mağrib, Berka, Zevile, Trablus, Kayrevan, Tahert, Sicilmase, Süs, Endülüs, vb. olarak açıklamaktadır⁷¹⁰.

⁷⁰⁹Suyûûî, *Tarihü'l Hülefa*, Hazırlayan; Murat Atasoy, *Suyûûî'nin Tarihü'l Hülefa Adlı Eserinin Ahbasiler Kısımının Türkçe'ye Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Tokat, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 243-244.

⁷¹⁰Salih Arı, *Tarihçi ve Coğrafacı Olarak Ya'kübi, III*, 2008, S. II, s. 172.

SONUÇ

Emevî hânedanı “Usul-ü Meşveret” sisteminin yerine saltanat sistemini hâkim kılmakla gerçek gaye olan İslâm, Fütûhat ve âdil bir yönetim modeli ikinci planda kalarak Ömer b. Abdülaziz haricindeki özellikle son Emevî halifeleri Müslüman ve gayri Müslim halka tepeden bakarak onları hor hakir göyerek, sınıflara ayırarak ve her geçen gün gerçek gayeden uzaklaşarak zulümlerini arttırmaları halkın bu hânedana ve hânedanın idarecilerine karşı ciddi anlamda tepkisine neden olmuştur.

Tepkilerin çığ gibi her geçen gün büyüyerek artması Emevî hânedanını güçsüzleştiriyor, siyasî otoritenin kan kaybetmesine neden oluyordu. Bunun karşısında muhalif kanadı ise birleştiriyor, bir yığınlar sınıfı olmaktan çıkarıp sosyal ve siyasal mutabakatın sağlandığı bir hareket tarzını meydana getiriyordu. Bu sosyal ve siyasal mutabakat daha sonra ihtilâl ve devrim hareketi olarak Emevî hânedanının karşısına çıkmış Emevîleri tarih sahnesinden silip atmıştır.

İslâm tarihinde Emevîlerin yerine Abbasîlerin kurulması sadece bir hânedan değişikliği olmayıp, aynı zamanda bir dönüm noktasını ifade eden ihtilâldir. Abbasî ihtilâl hareketi, Abbasoğullarından Muhammed b. Ali'nin liderliğinde, bu hânedanın iktidara getirilmesi amacıyla 718-719 yılında başlatılmış ve 32 sene süren bir mücadele sonucunda Emevî hükümlerinin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Abbasî ihtilâl hareketi “er-Rıza min Âl-i Muhammed” yani Peygamber ailesinden razı olunan kimseyi iktidara getirmek amacıyla başlatılmış ihtilâl boyunca bu slogan zihinlere adeta işlenmiştir. İçeriği bütün açıklığıyla ve kesinliğiyle belirtilmiş olmayan bu propaganda Ali ve Abbasoğullarını birlikte kapsıyordu. İhtilalin mümessilleri olan bu sloganla Ali oğullarının büyük oranla desteğini almayı başarmışlardı. Aynı zamanda bu ihtilâl, Emevi yönetimi tarafından hor hakir görülen unsurların önemli ölçüde destek verdiği bir hareket olmuş ve Abbasoğullarını tarihin akışını değiştirecek bir sonuca ulaştırmıştır. Dolayısıyla Abbasî ihtilâlî, Emevî hânedanına karşı cephe almış çeşitli etnik unsurların birlikte fikir birliği etmeleri sonunda başarıya ulaşmış planlı bir mücadelenin sonucudur. Emevîler devrinde Arap olmayan ve Mevalî (köle) diye adlandırılan Müslümanlara karşı yapılan sosyal ve

ekonomik ayırım, Abbasî başkaldırı seyrinde farklı bir anlama büründürülmüş, Arap-Arap olmayan ayırımı ihtilal öncüleri tarafından pratikte yok edilmeye başlanmıştır. Bu açıdan hareketin liderleri olarak Mevaliden olan kişilere önemli görevler verilmesini örnek olarak gösterebiliriz. Bunun dışında Ebu Müslim'in ordu Divanına askerleri kayıt ederken Emevîler devrindeki aksine aşiret ve kabilesel simgelere göre değil, baba ismi ve hangi beldeden olduklarına göre kayda geçirmeyi istemesi ve bunun sonucu olarak Mevali-Arap askerlere verilen maaşı eşit hale getirmesi bu ayırımın kaldırılmasının bir diğer önemli örneğidir.

İhtilal merhale merhale yayılmış Humeyme'de organizasyon başlamış ancak gizli yürütülmüştür. Bu nedenle bu döneme "gizli davet dönemi" denir. Hicri 100'den 120'ye kadar (M. 718-745) sürmüştür. Küfe ise Humeyme ve Horasan arasında köprü vazifesi gören bir merkez olmuş nihayetinde İbrahim b. Muhammed'in öldürülmesiyle onun vasiyeti üzerine Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh Küfe'ye taşınmış ve burada halktan bey'at alınmış burada ilk halife ilan edilmiştir. Horasan ise Ebu Müslim'in başında olduğu Abbasî ihtilalinin propaganda merkezi olarak seçilmiştir.

Abbasî devrimi, bilinçli insanların oluşturduğu bir kadro sayesinde gerçekleşmiştir. Bu kadro düşüncelerini yayma konusunda son derece idealist, pratik davranmış ve yoğun bir mücadelenin içinde olmuştur. Bu kadronun oluşturduğu Abbasî ihtilal teşkilatı son derece muhteşem organize edilmiş ve bu tarz bir organizasyonla başarıya ulaşmış bir ihtilal girişiminin ilk örneğini ve modelini oluşturmuştur. Bu bağlamda Abbasî ihtilali, başarısını öncelikle öngörülülüğü, oluşturduğu fikri altyapı ve geliştirdiği mücadele taktik ve strateji açısından Muhammed b. Ali gibi bir lidere, pratikteki başarısını ünlü aksiyon adamı Ebu Müslim'e ve Emevîlere karşı cesur durarak halkına karşı ise merhamet sergileyen Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'a borçludur.

Emevîleri iktidar mevkiinden uzaklaştıran Abbasî hânedanı, hilafet merkezi olarak Irak'ı tercih etti. Birinci halife Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh, Fırat'ın doğu tarafında bulunan küçük Hâşimiyye şehrini merkez yapmakla birlikte kısa bir zaman sonra merkez, Enbâr'a taşındı. Abbasî ihtilalinin başarıya ulaşması ile birlikte Arapların hâkimiyet dönemi sona erdi. Böylece Arap ve Mevali arasındaki fark az da olsa ortadan kalkmış, hatta şartların değişmesi nedeniyle Mevali Araplara karşı zaman zaman üstünlük dahi elde etmiştir. Öyle ki devletin kuruluşunun ilk

yıllarından itibaren Mevali ağırlıklı Horasanlılar, devletin yüksek kademelerini işgal etmeye başlamışlardır. Özellikle hareketin lideri Ebu Müslim büyük bir güç ve iktidar sahibi olmuş, ilk Abbasi halife Seffâh, âdeta onun gölgesinde kalmıştır.

İlk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh; cömert yumuşak huylu, hayâ ve iyi ahlâk sahibi bir halifedir. Söz verdiği bir şeyi mutlaka zamanında yerine getirdi. Her ne kadar "Seffâh" lakabı ona kan dökücü sıfatıyla verilmiş ve onunla özdeşleşmişse de o sadece Emevi hanedanına ve hanedanın idarecilerine karşı intikamcı, kendi halkına ise son derece merhametli, yumuşak ve cömert bir kimsedir. Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh ilk Abbasi halifesi olarak tahta çıktığında henüz 27 yaşındaydı. Buna rağmen tüm İslâm beldelerinin sınırlarını korumuş, fetihler gerçekleştiremese de zamanında kendi sınırları dâhilindeki Müslüman ve gayri Müslim halk huzur ve birlik içinde yaşamıştır. Toplumsal uzlaşmayı sağlamış olup isyan eden tüm âsilerle mücadele etmiştir. Onun döneminde devlet kurumsallaşarak müessese ve medeniyet olmak üzere çok alanda ilk ve önemli adımlar atılmıştır. Yapılan mücadeleler ve atılan önemli adımlarla Abbasi devleti 750-1258 yılına kadar hüküm sürmüştür. Böylece Abbasiler İslâm tarihinde Osmanlılardan sonra en uzun ömürlü hanedan olarak tarihte yerini almıştır. Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh, hilâfet makamında yapılan İlmî çalışmalara göre dört sene dokuz ay kaldıktan sonra Enbar (Anbar) şehrinde H. 136 yılının Zilhicce ayının ilk yarısında (Haziran 754) tarihinde vefat etmiştir. Vefat etmeden önce vasiyeti üzerine kardeşi Cafer el-Mansur'u Abbasi devletinin ikinci halifesi olarak ilan etmiştir.

KAYNAKLAR

- Âbâdî, Ahmet Muhtâr; *fi Tarihi'l- Abbâsî ve'l-Endelûsî, Daru'l Nahdati'l-Arabiyye*, Beyrut, t.y
- Abdirabbi, İbn; *Kitabu'l-ıkdâl-ferid*, Thk. Ahmet Emin ve Arkadaşları, Beyrut: Daru'l-Küttâbil-Gazzali, 1983.
- Abdülhayy, Ebu'l Fellâh; *Şezeratü'z-Zehab fi Ahbâri Men Zehab*, Kahire, 1350, C. I.
- Ağırakça, Ahmet; *Resulullahın (s.a.v.) Doğumundan Günümüze İslam Tarihi*, İstanbul, Beka Yayıncılık, 2010, C. 1.
- Ahmed, İbn Tayfur, *Kitabu'l-Bagdat*, Kahire, 1948.
- Aksu, Ali; *Emevîlerin Abbasiler Tarafından Soykırımı Uğratılması ve Ebu'l- Abbas'ın Bu Soykırındaki Rolü, CÜİFD*, S. IV, 2000.
- Akyüz, Vecdi, Ünlü, Seyfettin; *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yönetimler*, İstanbul, İlke Yayınları, 1996, C. 1.
- Algül, Hüseyin; *İslam Tarihi*, İstanbul, Gonca Yayınevi, 1987, C. III.
- Apak, Adem; *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi Emeviler Dönemi*, İstanbul, Ensar Neşriyat Yayınları, 2008, C. III; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi, Abbasiler Dönemi*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2011, C. IV.
- Arı, Salih; *Tarihçi ve Coğrafacı Olarak Ya'kübî, İİD*, 2008, S. II.
- Arnold, T. W.; *IA*, C. VI/1.
- Arnold, T. W.; *The Caliphate. Oxford*; Oxford University Press, 1924.
- Atalan, Mehmet; *Abbâsî Daveti Sürecinde er-Rızâ Min Âl-i Muhammed Söylemi, İAD*, 2005, S.2, C.XVIII.
- Atay, Hüseyin, Atay İbrahim, Atay Mustafa; *Arapça-Türkçe Büyük Lügat*, Ankara 1964, C. I.
- Atçeken, İsmail Hakkı; *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara, Ankara okulu Yayınları, 2001.
- Atvan, Hüseyin; *ed-Davetu'l-Abbâsiyye, Tarih ve Tatavvur*, Beyrut: Daru'l Cebe'l, 1984.
- Aycan, İrfan; *Saltanatı Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, Ankara, Fecr Yayınevi, 1990.

- Aycan, İrfan, Sarıçam, İbrahim; *Emeviler*, Ankara, TDV Yayınları, 1993.
- Aykaç, Mehmet, *Abbasi Devletinin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Azimli, Mehmet; *Abbasi Dönemi Muhammed en-Nefsu'z Zekiyye ve Kardeşi İbrahim'in İsyanı*, DBAAD, 2008, S. 3, C. VIII.
- B. Hayyat, Halife; *Tarihu Halife b. Hayyat*, thk. Ekrem Ziya el-Ömeri, Riyad, Daru Tayyibe, 1985.
- Bakır, Abdülhalik; *Ortaçağ İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kağıt Sanayi*, Belleten, Ankara, Nisan 2001, C. LXV;
- Baltacı, Cahid; *İslâm Medeniyeti Tarihi*, MÜİFVF, İstanbul, 2005.
- Barthold, V. V.; *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Kervan Yayınları, 1981.
- Belazurî; *Ensabu'l-Eşraf*, thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut, 1978, C. III.
- Belazurî; *Ensabu'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyaz Zirikli, Beyrut, 1417/1996, C.IV.
- Belazurî, *Futuhu'l Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Beyli, El Muhammed Berakat; *ed-Davetü'l-Abbasiyye*, Mısır, 1986.
- Boer, T.J.DE.; *İslamda Felsefe Tarihi*, Çev. Yaşar Kutluay, İstanbul, Anka Yayınları, 2001.
- Bosworth, C.E.; *İslam Devletleri Tarihi*, Çev. Erdağan Merçil, Mehmet İpşirli, İstanbul, OğuzYayınları, 1980.
- Boyunağa, Yılmaz; *Tebliğinden Günümüze Kadar İslâm Tarihi*, İstanbul, CihanYayınları, 1985.
- Bozkurt, Nahide; *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Buharî; *Sahih-i Buhari, Kitabu Fedâili'l-Ashab*, Çev. İsmail L. Çakan-Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas b. Adülmuttalib", *DİA*, C. 1.
- Câbirî, Muhammed Âbid; *İslâmda Siyasal Akaf*, Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, İstanbul kitapevi, 1997.
- Câhız, *et-Tâc: fi Ahlâki'l-Mülûk*, thk. Ahmed Zeki Paşa, Kahire, 1914.
- Clot, Andre; *Harun Reşid ve Abbasi Dönemi*, Çev. Nedim Demirtaş, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2007.

- Danışman, Zuhuri; *Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, Danışman yayınevi, 1985, C. IV.
- Dineverî, Ebû Hanife Ebu Hanife Ahmed b. Davud; *el-Ahbâr et-Trvâl*, Kahire, 1911; *Ahbâr et-Trvâl Tercümesi*, Çev. Nusrettin Bolleli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Hivda İletişim Yayınları 2007.
- El-Hamevî, Yakut; *Mu'cemu'l-buldan*, Beyrut: *Daru İhyai't-Turasil-Arabi*, 1979, C. IV.
- El-Kalkaşandî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l A'ş'a*, Beyrut, 1987, C. 1.
- El-Muzaffer, Muhammed Rıza; *Şia İnançları*, Çev. Abdülbakiy Gölpınarlı, İstanbul, t.y, 1978.
- El-Münavî, Muhammed Hamdi; *el-Vizare ve'l-Vüzeru fi'l-Asri'l-Fatimî*, Kahire, 1970.
- Emin, Ahmed; *Duha'l-İslâm*, Beyrut, 1936, C. II.
- En-Nedevî, Ebu'l Hasan; *İslâm Önderleri Tarihi*, Çev. Yusuf Karaca, İstanbul, Kayihan Yayınları, 1992, C. I.
- En-Neşşâr, Ali Sami; *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslam*, Iskenderiye, 1965, C. II.
- Esir, İbnü'l; el-Kâmil fi't Tarih, C. V; *el-Kâmil Fi't Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, C. V, Çev. Yunus Apaydın-Redaktör Mertol Tulum, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986 C. V.
- Es-Seâlebî, Abdülaziz; *Sükûtu'd-Devleti'l Ümeviyye ve Kıyamü'd-Devleti'l Abbasîyye*, thk. Muhammed Hâmâdî es-Sahilî, Beyrut, 1995.
- Es-Siyhî, Muhammed İbrahim; *es-Hadaratu'l-Arabiyye ve Eserüha Fi Avrupa*, Kahire, 1984.
- Elton, Daniel; *The Political and Social History of Khurasan under Abbasid Rule, 747-820 Minneapolis and Chicago*, Bibliotheca Islamica, 1979.
- Ë. Hirth; *Nacworte zur Inschrift des Tojukuk (Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Foige)*, Chavannes Documents, y.y, t.y.
- Farac, Abû'l; *Abû'l Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999 C. I.
- Fazlurrahman; *İslam*, Çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, İstanbul, 1981.
- Ferruh, Ömer; *Tarihu Sadri'l İslâm ve 'd Devleti'l Emeviyye*, y.y.
- Feyyaz, Abdullah; *Tarihu'l-İmamiyye ve Eslâfihim mine 'ş-Şia*, Bağdat, 1970.
- Fidâ, Ebu'l; *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, Beyrut, t.y, C. I.; Fidâ, *Muhtasar*, C. I. ;
- Ed-Diyârbekrî, Hamis, C. II

- Grunebaum, Gustav E. Von; *The Classical Islam*, London: George Allen and Unwin, Ltd, 1970.
- H.A.R. Gibb, *Orta Asyada Arap Fasihleri*, Çev. Hasan Kurt, Ankara,2005.
- Hakyemez, Cemil; *Abbasi Devletine Yönelik Ali Oğulları veya Şii Tehdidi*, Atatürk ÜSBD, C. I, S. 1.
- Haldun, İbn; *Mukaddime*, Çev. Zeki Kadiri Ugan, İstanbul, Maarif Basımevi, C. III. 1957.
- Halil, İmadüddin; *İslam Tarihine Giriş*, Çev. Abdurrahim Şen, İstanbul, Enes Yayıncılık, 2011.
- Hallikan, İbn; *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnaiz zaman*, İhsan Abbas, Beyrut, Daru Sadır, 1977, C. IV.
- Hasan, Hasan İbrahim; *Siyasi-Dini, Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş, İstanbul, Kayıhan Yayımevi, 1985, C. II.
- Hâşimî, Abdülmünim; *el-Hilâfeti'l-Abbasiyye*, Beyrut, 2003.
- Hatiboğlu, M. Said; *"Hilâfetin Kureysliliği, AÜİFD*, Ankara 1978, C. XXIII.
- Hatipoğlu, Mehmed; *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1962.
- Havkal, İbn; Ebu'l Kasım Muhammed b. Havkal el-Bağdadi, *Kitabu Sûretü'l-Arz*, Leiden, 1938.
- Hitti, Ph. K.; *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, 2011.
- Hodgson, Marshall G.S.; *İslam'ın Serüveni, Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, Çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul, İz yayıncılık, 1970.
- Hudârî; Muhammed, *ed-Devletü'l-Abbasiyye, Müessesetü'l-Kütubi's-Sakâfiyye*, Beyrut, 1415/1995.
- Huleyf, Yusuf; *Hayatu şî'ir fi'l Kûfe ila Nihayeti'l-karni's-sani li'l-hicre*, Kahire, Daru'l Katibi'l-Arabi, 1968.
- Hurdazbih, İbn; *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağan, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008.
- Hüseyin, Muhammed; *Âlu Kâşifu'l-Ğutâ, Aslu's-Şîa ve Usûluha*, Beyrut, 1977.
- İsfahani; *Makatilu't Talibhiyyin*, Thk. Ahmet Sakar, Kahire Daru İhyai'l Kütubi'l-Arabiyye, 1949.
- İbrahim, Ebû'l-Fadl; *Daru'l-Fikri'l-Arabî*, Beyrut, 1986, C. V.

- İslâm Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's Selâm) Uluslararası Sempozyumu, Marmara Üniv. İFAV Yayınları. İstanbul, 2008, C. I.
- İslami Araştırmalar Dergisi, S. 2, 2005, C. XVIII.
- İslâmoğlu, Mustafa; *İmamlar ve Sultanlar*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 1990.
- İsmail, Hekimoğlu; *Haritalarla Şemalarla, Tarihi Yorumlarla 1421 Senelik İslâm Tarihi*, İstanbul, Feza Gazetecilik Yayınları, 2001.
- İsmayılov, Rafik; *Erken Ortaçağ Mısır'ının İlk Türk Valisi*, Azerbaycan, ZFWT Vol. 2, No. 1 2010.
- Kamusu'l Muhit, C. I.
- Karapınar, Mahmud; "*Abbâsiler Döneminde Türklerin Siyasî Faaliyetleri*", *Türkler*, Ankara 2002, C. IV.
- Kazıcı, Ziya; *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, Kayihan Yayınları, 1991.
- Kennedy, Hugh; *The Early Abbasid Caliphate, A Political History*, London, Cromm, Helm, 1981.
- Kesir, İbn; *el-Bidayye ve 'n- Nihaye*, Mısır: Matbaatüs-Saade, 1932, C. IX.;
- Kesir, İbn; *el-Bidayye ve 'n-Nihaye Tercümesi*, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995, C. X.
- Keskioglu, Osman; *İslam Dünyası Dün ve Bugün*, İstanbul, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964, C. VII.
- Kırkpınar, Mahmut; *Abbâsi Halifesi Mütevekkil ve Dönemi (232-247/847-961)*, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.
- Kur'an; Ahzap 33/33.
- Kur'an; Al-i İmrân 3/103.
- Kur'an; Al-i İmrân 3/103.
- Kur'an; Bakara Suresi 2/25.
- Kur'an; Bakara Suresi 2/50.
- Kur'an; Enfal 8/41.
- Kur'an; Kıyâmet 75/11.
- Kur'an; Mû'min 40/19
- Kur'an; Haşr 59/7.
- Kur'an; Hucurât 49/10.
- Kur'an; Mü'min Suresi 40/19

- Kur'an; Şuârâ:26/214.
- Kur'an; Şûrâ 42/23.
- Kur'an; Tâhâ 20/29.
- Kuteybe, İbn; *el-İmâme ve 's-Siyase*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeyni, Kahire, 1967, C.II.
- Kutluay, Yaşar; *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri, Kelâm ve Felsefe Açısından Şiilik*, Nesil Dergisi, 1979, C. III.
- Lakinth; *Sobranie Svyedyeni*, C. III.
- Lapidus, İra M.; *İslâm Toplumlari Tarihi*, Çev. Yasin Aktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Lewis, Bernard; "On the Revolutions in Early Islam", *Studia Islamica* XXXII.
- _____ ; *Tarihte Araplar*, Çev. Hakkı Dursan Yıldız, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. 1979.
- Lin, Liu En; *Talas Seferi Hakkında Yapılan Bir İnceleme*, TTK Bildirileri, C. VII, 1972.
- M. Fuad Köprülü-Barthold W.; *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963.
- Mâcid, Abdülmünim; *et-Târihu's-Siyâsi li'd-Devleti'l Arabiyye, Asru'l-Hulefâ-i'l-Ömeviyyîn*, Kahire 1976, C. III.
- Mahmud, S. F.; *İslam Tarihi*, Çev. A. Kevenoğlu, Ayhan Sümer, İstanbul, Varlık Yayınları, 1973.
- Makdisî; *Kitabu'l Bed' ve 't-Tarih*, Beyrut, 1899, C. VI.
- Makrîzî; *Hıtat*, Kahire, 1949, t.y, C. II
- Manzûr, İbn; *Lisamu'l-Arab*, Beyrut, t.y, C. VIII - C. II.
- Mardin, Şerif; *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Matteo, Campareti, "Sogdiyana Tarihine Giriş" *Türkler*, Ankara, 2002, C. II.
- Mc Neill, William H.; *Dünya Tarihi*, Çev. Alâeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2005.
- Mes'ûdî; *Murûc ez-Zehab, (Altın Bozkırlar)*, Çev. Ahscn Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2004.; *Mürücü'z ez-Zehab*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, 1988, C.III.
- Mevdûdî; *Hilâfet ve Saltanat*, Çev. Ali Gencer, İstanbul, Hilal 1956 Yayınları, 2011.

- Mısıroğlu, Kadir; *Muhtasar İslâm Tarihi*, Sebil Yayınları, İstanbul, 2010, C. II.
- Miguel, Andre; *İslâm ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, Çev. Ahmet Fidan, Hasan Menteş, Ankara, Birleşik Dağıtım ile Karar Basın ve Yayıncılık, 1991.
- Murad Bey, Mizancı Mehmed; *Genel Dünya Tarihi Tarihi' l Umumi Kavimler Göçü*
- Musavver, Emir Ali; *Tarih-i İslâm*, İstanbul, Kanaat Matbası, 1913, C. I.
- Neşriyat, 1976, C. I.
- Nevbahtî; *Fıraku'ş-Şia*, nşr. M. Sadık Al-i, Bahri' l Ulûm. Necef, 1355.
- Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Öz, Şaban; *Yeni Başlayanlar İçin İslam Tarihi*, İstanbul, Koridor Yayıncılık, 2010.
- Özaydın, Abdulkerim; *Türklerin İslâmiyet Kabulü, Türkler*, Ankara, 2002, C. IV.
- Paşa, Ahmet Cevdet; *Kıyas-ı Enbiya (Peygamberler Tarihi)*, İstanbul, Türk Neşriyat Yayıncılık, 1947, C. VI.; *Tarih-i Cevdet*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, C. I.
- Richard, N. Frye; *The Golden Age Of Persia*, London: Butler & Tanner Ltd. 1989.
- Sâ'd, İbn; *et-Tabakatü 'l-Kübra*, Beyrut, Daru Sadır, 1968, C. IV.
- Sachedina, Abdülaziz Abdusselam; *Islamic Messianism, The Idea Of Mahdi in Twelver Shi'ism*, Albany: State University Of New York.
- Salman, Hüseyin; *Karluklar, Türkler*, Ankara 2002, C. II.
- Sami, Şemseddin; *Kamus'ı Türki*, İstanbul, 1318, C. II.
- Shaban; *Islamic History*, Cambridge, 1976.
- Sharon, Moshe; *Black Banners from the East: The Establishment of the Abbasid State-Incubation of a Revolt*, Jerusalem: Magnes Press, and Leiden: E. J. Brill, 1983.
- Sırma, İhsan Süreyya; *Abbasiler Dönemi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2010.
- Sırma, İhsan Süreyya; *Hilâfetten Saltanata Emeviler Dönemi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2010.
- Sourdel, Dominique; *"Abbasi Hilâfeti"*, İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, Çev. Hamdi Aktaş, İstanbul, 1997, C. I.
- Sönmez, Kutlu; *Mürcie ve Horasan-Mâverâünnehr' de Yayılışı*, Ankara, Basılmamış Doktora Tezi, 1994.
- Strange, Guy I.e; *The Lands of The Eastern Caliphate*, London, 1966 ; "Cezirc", 1A, C. III.
- Suyûtî, *Tarihü 'l Hülefa*, Çev. Murat Atasoy, *Suyûtî' Tarihü 'l Hülefa Adlı Eserinin*

- Abbasiler Kısımının Türkçe'ye Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2006.; *Tarihu'l-Hulefâ*, Kahire, 1989
- Şakir, Mahmud; *H. Adem'den Bugüne İslâm Tarihi*, İstanbul, Kahraman Yayınları C.III, 1993.
- Şehbenderzâde, Ahmet Hilmi; *İslam Tarihi*, İstanbul, Doğan Güneş Yayınları, 1971. C. I.
- Şehristânî; *el-Mihel ve'n-Nihal, Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, C. I.
- Şek'a Mustafa; *İslâm Bilâ Mezâhib*, Beyrut, 1979.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir'üt, *Tarih-i Taberî*, Çev. M. Faruk Taşağıl, Ahmet; Talas Savaşı, *DİA*, C. XXXIX.
- Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tâbatâba İbn; *el-Fahri Fi adabi's-Sultâniyye ve'd Düveli'l İslamiyye*, Beyrut, 1966.
- Togan, A. Zeki Velidî; *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981.
- Tokuş, Ömer; *Hamdaniler, Siyasî, İçtimaî, İlmî ve Kültürel Hayat*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2006.
- Tufantoz, Abdurrahim; *Ortaçağda Diyarbekir Mervan Oğulları 190-1085*, Ankara, 2005.
- Turan, Osman; *Türk Cihân Hâkimiyeti Meşkûresi Tarihi*, İstanbul, Nakışlar Yayınevi, 1980 C. I-II.
- Uğur, Müctebâ; *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu*, İstanbul, Çağrı yayınları, 1980.
- Ulyân, Muhammed Abdülfettâh; *Kıyâmu'd-Devleti'l-Abbasîyye*, Kahire, 1994.
- Uyar, Gülgün; *Ehl'i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma*, İstanbul, Gelenek yayıncılık, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Medhal*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1970.
- Üçok, Bahriye; *Emeviler-Abbasiler*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Ülkü, Hayati; *İslam Tarihi*, İstanbul, Çile Yayınları, 1982.
- Ümit, Mehmet; *Zeydiyye-Mu'tezile İtkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, Ankara, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, 2003.
- Ünlü, Nuri; *Başlangıçtan Osmanlılara Kadar İslâm Tarihi*, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992 C. I.

- Vloten, Van; *es-Siyâdetu'l-Arabiyye ve's-şîa ve'l-İsrâiliyyât*, terc. Hasan İbrahim Hasan, Kahire, 1934.
- Watt, Montgomery; *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. Ethem Ruhi Fırlalı, Ankara, Umman Yayınları, 1981; Çev. İzzet Akyol ve Arkadaşları, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993.
- Wellhausen, Julius; *Arap Devleti ve Sukutu*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara Üniv. Basımevi, 1963.
- Yakubî; *Tarih, Dâru Sadır*, Beyrut, 1992 ,C. II.; *Murucu'z-zehab ve meadinu'l-cevher*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, Beyrut; Mektebetu'l-İslammiye, t.y, C. III.
- Yıldız, Hakkı Dursun; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1986, C.III.; "Abbasiler", *DİA*, İstanbul, 1988C. I.; "Abbasiler", *İA*, İstanbul, *TDVİA* Yayınları, 1988, C. I.; "Talus Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan, İstanbul 1973.; *DİA*, "Ebu'l-Abbas es-Seffah". İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları, 1988 C. X.
- Yılmaz, Metin; *Emeviler ve Abbasiler Döneminde Polis (Şurta) Teşkilatı*, Samsun Etüt Yayınları, 2005.
- Yılmaz, Saim; *Mu'tazid ve müktefl Döneminde Abbasiler*, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2006.
- Yiğit, İsmail; "Emeviler", *DİA*, İstanbul, 1995, C. XI.
- Yurdaydın, Hüseyin G.; *İslâm Tarihi Derstleri*, Ankara Üniv., Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Zehra, Muhammed Ebû; *İslâmda Fikhi Mezhepler Tarihi*, Çev. Abdülkadir Şener, Zetterseen K.V.; "Abbasiler", *İA*, Eskişehir, Etam Yayınları, 2001, C. I.
- Zeydan, Corci; *İslam Medeniyeti Tarihi*, Terc. Zeki Megâmis, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1976, C. I.